

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HUTBELERDE OKUNAN AYETLERİN BAĞLAMSAK YÖNDEN
TAHLİLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Doç. Dr. Harun BEKİROĞLU**

**Hazırlayan
Hasan Basri KARADEMİR**

MALATYA- 2021

T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**HUTBELERDE OKUNAN AYETLERİN BAĞLAMSAK YÖNDEN
TAHLİLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Harun BEKİROĞLU

HAZIRLAYAN

HASAN BASRİ KARADEMİR

2021 MALATYA

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Harun BEKİROĞLU danışmanlığında hazırladığım, *Hutbelerde Okunan Ayetlerin Bağlamsal Açıdan Tahlili* başlıklı bu tezdeki tüm bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını onurumla doğrularım.

Hasan Basri KARADEMİR

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanlar açısından dinin en temel kaynağıdır. Bu bahisle onun en doğru şekilde anlaşılması büyük önem arz etmektedir. İslam tarihi boyunca gerek tefsir ilmi alanında gerekse diğer alanlarda kaleme alınan sayısız çalışma, onu en doğru şekilde anlamının gayreti doğrultusunda yapılmıştır.

Tefsir ilminde yapılan çalışmalar göz önüne alındığında karşımıza çıkan büyük külliyat, bir yönüyle Kur'an'ın içerdiği geniş muhteviyatı ifade ederken diğer yönüyle de onun içeriğinden anlam ve yorum çıkarma ya da hüküm istinbat etme faaliyetlerinin bir sonucudur. Bu geniş külliyat içerisinde Müslüman hafızası aynı ayetlere yüklenen farklı anlam ve çıkarımlardan dolayı oldukça karışabilmektedir. Zira lafız tek, ancak hüküm ya da mana pek çok olabilmektedir. Bu karışıklığı ortadan kaldırmaya dönük olarak müfessirler ya da tefsir araştırmacıları tarafından pek çok yöntemin uygulanmaya çalışıldığı söylenebilir.

Aynı ayet veya ayet grubu için yapılan farklı anlamlandırmaları en aza indirmek ve en doğruyu ortaya koymak çabasının yararlandığı en önemli yöntemlerden birinin *bağlam bilgisi* olduğunu söyleyebiliriz. Bu yöntemi kısaca bağlamsal yaklaşım olarak da adlandırabiliriz. Kur'an'ın indiği dönemin sosyo-kültürel şartlarını, muhatap kitlesini, coğrafyanın etkisini ve dil bilimsel alandaki mevcut kaideleri en doğru şekilde kullanarak, esbâb-ı nüzûlü göz önüne alıp ayetlerin anlam tespiti ile meşgul olan bağlamsal yaklaşım, tefsir ve tefsir usûlü çalışmaları içerisinde önemli bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'an'ın aynı zamanda bireyin inancını ve düşünce yapısını belirleyici konumu, onun mesajının doğru şekilde tespitini de önemli kılmaktadır. Toplumun büyük kısmının Kur'an ayetleriyle muhatap olduğu ve onların ihtiva ettiği anlamlara dönük konuları dinleme fırsatı elde ettiği en önemli mecra –şüphesiz- camiler ve –özellikle- Cuma veya Bayram namazları gibi çeşitli vesilelerle okunan hutbelerdir. Bu yönüyle hutbeleri, ayetlerin tefsir edildiği ve toplumla buluşturduğu metinler olarak değerlendirebiliriz. Bu da bir tür yorum, anlama ve anladığını anlatma çabasıdır. Bu husus göz önüne alındığında, toplumun en sahih bilgileri bu yolla elde etme imkânına da sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Bu önemli görevi üstlenen hutbeler, referans olarak verdikleri ayetlerle akabinde okunacak Türkçe metin arasında tam bir uyum ve bağlantı içermelidir. Öte yandan seçilen ayet ile konunun uyumluluğunun ya da ayetin içeriğiyle konun ilişkisinin sağlanması önem arz etmektedir. Dolayısıyla *konuya ayet bulmaktan* ziyade ayet ışığında konular anlaşılmalı ve yazılıp camideki dinleyicilere okunmalıdır.

Bu çalışmada hutbelerde okunan ayetlerin Türkçe metinde geçen konularla doğrudan veya dolaylı bir bağlantısının bulunup bulunmadığı –varsa- eksik yönlerinin

ortaya konularak sonraki süreç için daha doğru çalışmaların ortaya çıkmasına katkı sağlamak hedeflenmiştir. Çalışma sadece tenkit ve tespit değil öneriler de içerecektir.

Çalışmamızda referans olarak Peygamber dönemi hutbeleri esas alınmıştır. Bunların mahiyetleri ortaya konarak bulunduğumuz dönem hutbelerinin karşılaştırılmasına zemin hazırlanmaya çalışılmıştır. Bu şekliyle ayetlerin kullanım şekilleri arasında Peygamber dönemiyle mevcut dönem arasındaki uygunluğu ve farklılığı ortaya çıkarmayı amaçladık. Elbette dönemin gerçeklerini, ihtiyaçlarını ve problemlerini ihmal etmeden bu farklılıkların gerçekliğini göz önünde bulundurduk.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kavramsal çerçeveden oluşmaktadır. İkinci bölümde çalışmanın ana ilkesi denilebilecek bağlam bilgisi detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise çalışmanın ana gövdesi olan hutbe metinlerinin bağlamsal yönden tahlili yapılmıştır. Hutbeler değerlendirilerek çalışma olgunlaştırılmıştır. Çalışma, örneklem olarak 1998-2008-2018 yılları arasında yer alan onar yıllık periyotlar halindeki hutbelerle sınırlı tutulmuştur. Elde edilen bulgulardan yola çıkılarak sonuç bölümü kaleme alınmış ve çalışma tamamlanmıştır.

Tez konumuzun belirlenmesinde kıymetli önerilerinden yararlandığım Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ'e, çalışmamızın ortaya çıkmasına katkı sağlayan danışmanım Doç. Dr. Harun BEKİROĞLU'na ve diğer hocalarıma, ayrıca tezimi baştan sona okuyarak önerilerde bulunan değerli arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Hasan Basri KARADEMİR

Malatya 2021

ÖZET

Müslüman toplumun dini bilgi bağlamında en temel kaynağının Kur'an olduğunu söyleyebiliriz. Ayetleri halk kitlesiyle buluşturan hutbeler Kur'an'ın tanınip anlaşılması bakımından büyük önem arz etmektedir. 2014 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yapılan *Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması*'na göre erkek nüfusun %57,4'ü Cuma namazını her zaman kıldıklarını, %17,6'sı çoğunlukla ve %12,7'si ara sıra kıldıklarını belirtmiştir. Yılda Cuma ve Bayram olmak üzere ortalama 54 hutbenin yayınladığı göz önüne alındığında Kur'an'ın toplumun en geniş şekliyle bulunduğu kaynağın hutbeler olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yönüyle yayınlanan hutbelerde okunan ayetlerin izahının en doğru şekliyle yapılması, gerek Kur'an'ın doğru anlaşılması gerekse toplumun Kur'an-ı Kerim'den azami ölçüde faydalanması açısından mühimdir.

Bağlam bilgisi kullandığı materyallerle ayetin indiğı dönemdeki ilk anlaşıldığı anlamı tespit etme noktasında önemli bir yere sahiptir. İndiğı toplumun karakteristik, sosyokültürel, ekonomik yapısını ve ayrıca dil bilgisi, esbâb-ı nüzûl gibi önemli veriler ile muradı ilahiyi anlama noktasında son dönemin dikkat çeken ve önem kazanan bir yaklaşımdır.

Hazırlanan hutbe, Türkçe metinleri referans göstereceğı ayetlerle bağlamsal açıdan bir tezat taşımamalıdır. Türkçe metinler, mahiyetindeki ayetlerin doğrultusunda hazırlanarak topluma sunulduğu takdirde önemli bir amaca hizmet edecektir. Konuya ayet bulmak yerine ayetler ışığında konu hazırlanmalıdır.

Hutbeler referans aldıkları ayetleri Kur'an'ın bağlamı doğrultusunda izah ettiğı müddetçe önem arz edecektir ve etkili olacaktır. Aksi takdirde Kur'an'ın söylemediğini söyletmek gibi büyük bir yanılgıya düşülecektir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kur'an, Hutbe, Bağlam, Siyak-Sibak

ABSTRACT

Certainly, the main source of the Muslim community is the Quran. Khutbah, which offers the verses to the public has a great importance for the recognition and understanding of the Quran. According to the President of Religious Affairs' study from 2014 of religious life in Turkey, it is stated that 57.4% of the male population perform the Friday prayer all the time, 17.6% mostly and 12.7% occasionally. Considering that an average of 54 khutbahs including Friday and Eid are published annually, it is understood that the widest form of source that brings together the Quran with society is the Khutbahs.

In this regard, it is important that explaining the verses read in the khutbahs in the most correct way in terms of both understanding the Quran correctly and benefiting the society from the Quran to the maximum extent.

Context knowledge with the materials used has an important place in determining the first understood meaning in the period when the verse was sent down. It is an approach that has gained importance recently in understanding the divine message with the characteristic, sociocultural and economic structure of the society to which it was sent, as well as important materials such as grammar, Asbab Al Nuzul.

The Turkish texts of the prepared khutbahs should not show any contextual contrast with the verses to be referred to. Turkish texts will serve an important purpose if presented to the public in accordance with the verses. Instead of finding a verse on the subject, the subject should be prepared in the light of verses.

Khutbahs will be important as long as the verses refer to are explained in line with the context of the Quran. Otherwise, it will be made a great mistake like to say that the Quran did not say.

Keywords: Commentary, Quran, Khutbah, Context, Siyaq-Sibaq

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY	ii
ONUR SÖZÜ	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu.....	2
2. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	3
3. Araştırmanın Kapsamı, Sınırları ve Yöntemi	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	5
1. Âyet.....	5
2. Bağlam.....	7
3. Hutbe	9
3.1 Hutbenin Tarihçesi.....	10
3.2. Peygamber Döneminde Hutbe.....	11
3.3. Cumhuriyet Döneminde Hutbeler	14
3.4. Hutbenin Dindeki Yeri.....	17
3.5. Hutbenin Eda ve Sıhhat Şartları.....	18
İKİNCİ BÖLÜM.....	19
BAĞLAM BİLGİSİ	19
1. Bağlamın Göz Ardı Edilme Nedenleri.....	20
2. İç Bağlam	21
2.1. Ayetlerin Bütünlüğüne Riayet Edilmemesi ve Parçacı Yaklaşım	22
2.2. Ayetlerin Siyasi ve İdeolojik Kullanımı.....	26
2.3. Konu Bütünlüğünden Uzaklaşma	28
3. Dış Bağlam	30

3.1. Dış Bağlamın Göz Ardı Edilmesi	31
3.2. Sebeb-i Nüzûl Göz Ardı Edilmesi	33
3.3. Semantik Açıdan Yaşanan Değişimin Göz Ardı Edilmesi.....	35
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	39
BAĞLAMSAK YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE HUTBELERİN TAHLİLİ	39
1. 1998 Yılı Okunan Hutbelerin Tahlili: Örneklem.....	40
1.1. Kan Bağışımın İslam'daki Yeri.....	42
1.2. Düşünce ve Fikir Özgürlüğü.....	46
1.3. Dinimize Göre Organ ve Doku Nakli.....	49
1.4. Dinimiz ve Ağaç	52
1.5. İbadetlerimizi Gösteriş için değil; Allah Rızası İçin Yapmalıyız	55
2. 2008 Yılı Okunan Hutbelerin Tahlili: Örneklem.....	58
2.1. Regâib Kandili	59
2.2. Eğitim ve Öğretimin Önemi	63
2.3. Muharrem Ayı	66
2.4. Cumhuriyet Fazilettir	69
2.5. Çocuk Eğitimi	74
2.6. Berat Kandili.....	77
2.7. Engellileri Anlamak.....	80
2.8. Kul Hakkı	84
2.9. Ticaret Ahlakı	88
3. 2018 Yılı Okunan Hutbelerin Tahlili: Örneklem.....	91
3.1. Çalışmak, Hayatımıza Bereket Getirir	93
3.2. Cami ve Cemaat Adabı	96
3.3. Muharrem Ayı ve Aşure Günü	99
3.4. Cenaze Âdâbı: Ahiret Yolcusuna Son Vazifeler.....	103
3.5. İyilik: Paylaşıldıkça Artan Değer.....	105
SONUÇ	109
KAYNAKÇA.....	113

KISALTMALAR

bkz.	:	Bakınız
çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
Hız.	:	Hazreti
ö.	:	Ölüm Tarihi
(r.a.)	:	Radıyallâhu anh
(s.a.v.)	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri
yay.	:	yayıncılık

GİRİŞ

Bilindiği üzere her Müslümanın gaye edindiği dünya ve ahiret saadeti, dinin temel kaynağı Kur'an'ı doğru anlamaktan geçmektedir. Bu yüzden asırlar boyu Kur'an'ın anlamı üzerine yoğun çalışmalar yapılmıştır. Pek çok mütefekkir düşüncelerini ortaya koymuş ve eserler üretmiştir. Kur'an ile ilgili yapılan çalışmalar yakından incelendiğinde, aynı ayetler üzerinde birbirinden farklı yorumlar ve yaklaşımlara sıkça rastlanmaktadır. Anlamlar üzerindeki bu farklılıkların birden çok nedeni bulunmaktadır. Anlamlandırmanın doğru büyüdüğü çevre, aldığı eğitim ve dil bilgisi, Kur'an'ın indiği ve öncesi döneme ait tarihi bilgi, mensup olduğu mezhep, kullandığı metot bunlardan bazılarıdır.

Farklı yorum ve yaklaşımları en aza indirmek, aykırı fikirleri zemmetmekten ziyade Kur'an'ın ortaya koymuş olduğu mesajı, Kur'an'ın gayesi doğrultusunda ve doğru bir şekilde Müslümanlara aktarmak amacıyla, çok fazla çaba sarf edildiğini söyleyebiliriz. Kur'an'ın -doğası gereği- bazı ayetlerinin farklı anlaşılmasına müsait olduğunu ifade edebiliriz. Bu tür ayetler hariç tutulmak kaydıyla kimi zaman mezhep anlayışını doğrulamak yahut akıllardaki ön kabulü Kur'an'a onaylatmak adına kasıtlı yapılan çalışmaların varlığı söz konusudur. Bu durumun Kur'an'ın vermek istediği mesajı engellediğini söyleyebiliriz.

Kur'an ayetiyle ilgili yapılan bir yorumun tefsir kitaplarında yer almaması, bunun değerlendirme dışı bırakılmasını ya da önemsenmemesini gerektirmez. Aksine bu çalışmalarında –tıpkı bir tefsir kitabındaki gibi- tefsir ilminin kurallarına göre yapılması gerekir. Bu duruma hutbeler de dâhildir. Hutbelerin dini duygu kazandırma niteliğinin yanı sıra bilgi aktarımı yaptığı da söylenebilir. Bu çerçevede hutbelerde yer verilen ayetlerin, tefsir ilmi prensiplerine uygunluğunun incelenmesi, bu çalışmanın konusudur. Hedefi ise ilerde kaleme alınacak hutbelere, ayetlerin yorumlanması bağlamında bir dizi öneri sağlamak ve böylece daha bilimsel ve verimli metinler ortaya çıkmasına katkı sağlamaktır. Bu durumun yaşadığımız toplumun din algısına ve bilgisine katkı sağlayacağı da açıktır.

Çalışmanın en önemli yönü, ayetleri bağlamsal bir yaklaşımla tahlil etmesidir. Bağlamsal yaklaşım, günümüz tefsir uzmanlarınca en sık kullanılan yöntemlerin arasında yer almaktadır. Bu yöntemin önemi, son dönemlerde bazı ayetler üzerinde yapılan akıl almaz yorumlardan dolayı gittikçe artmaktadır.

Bu çalışmada ayetlerin doğru anlaşılmasında önemli bir yaklaşım olan bağlamın, ne olduğunu ve önemi açıklanmaya çalışılmıştır. Hutbe metinlerinde yer alan ayetler örnekleminden bağlamın önemsendiği ya da önemsenmediği bazı metinler ele alınmıştır. Böylece bağlamın mana üzerindeki rolü, somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Bağlamın göz ardı edilerek verilen anlamların ve çıkarılan hükümlerin Kur'an'ın

doğasından nasıl uzaklaşılmasına neden olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Böylece Kur'an'ın doğru anlaşılmasına katkı sunulmaya çalışılmıştır.

1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu, camilerimizde okunmuş hutbeler ve bu hutbelerde yer alan ayetlerden müteşekkildir. Hutbelerin gerek Kur'an mesajlarının iletilmesi gerekse Müslümanların eğitimi noktasındaki katkısının yadsınamaz olduğu gerçeği göz önüne alınmıştır. Bu itibarla hutbelerimiz eleştirel yaklaşımla tahlil edilmiş ancak eleştirinin amacının daha faydalı hutbelere zemin oluşturmaya hedeflenmiştir. Bu yönüyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (çalışma boyunca DİB olarak anılacaktır) hutbe çalışmalarına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Ülkemizde Müslümanlara ait sayıları yüzbinlerle ifade edilebilecek -cami ve mescid gibi- ibadet mahalleri bulunmaktadır. Bu mekânlar ibadet mekânı olmanın yanı sıra Müslümanların bilgilerini aldıkları birer eğitim merkezi işlevi de görmektedir. Buralarda DİB tarafından yıl boyunca, bayram namazlarında okunan hutbelerle birlikte 54 hutbenin okutulduğu söylenebilir. Bu hutbeler, toplumun geniş ve çeşitli statüleri olan bir kitlesi tarafından dinlenmektedir.

Hutbeler, genellikle *serlevha* bir ayet ile başlamakta ve konu ile ilgili hadislerle ya da Hz. Peygamber dönemindeki önemli olaylara yer verilmek suretiyle zenginleştirilmektedir. Burada seçilen ayetin, hadislerin ya da yaşanmışlıkların birbirleriyle bütünlük halinde olması önem taşımaktadır. Ancak hutbeleri incelediğimizde kimi zaman seçilen *serlevha* ayetin, anlatılan konu ile uyuşmadığı ya da ilişkisiz olduğu, kimi zaman ayetin manası dışında ve Tefsir müktesebatı dışında yorumlandığı görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinin başında bağlamın göz önüne alınmamasının geldiğini söyleyebiliriz.

Hutbede anlatılan konunun Kur'an ile sıkı bir ilişki içinde olduğunu ve bu ilişkinin boyutunun bağlam açısından değerlendirilmesi gerektiği prensibi, bu çalışmanın temel alacağı yöntem olacaktır. Bundan dolayı bu çalışmada hutbenin tarihsel boyutunu irdeleyerek zaman içinde –varsa- uğradığı değişiklikleri ele alıp ilk dönem ile günümüz arasında bir sentez hedeflenmiştir.

Çalışmada, hutbenin konusu/*mevzû*, hutbede yer alan ayetler ile okunan Türkçe nasihat kısmı arasındaki uygunluk incelenecektir. Delil gösterilen ayetlerin konuyla bağlamsal yönden bir ilişkisinin olup olmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede çalışmanın yöntemi olan ve *alet ilmi* diye isimlendirebileceğimiz bağlam bilgisi açıklanacak daha sonra bu yöntem hutbeler üzerinden değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Kur'an-ı Kerim'in Müslümanlar açısından tartışmasız dinin en mühim kaynağı olduğundan hareketle; onun en doğru biçimde anlaşılması ve hayata tatbiki önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmaya konu edindiğimiz hutbeler ve hutbelerde okunan ayetler Müslüman kitlenin dinle olan ilişkisinin en mühim noktasını oluşturmaktadır. DİB'in 2014 yılında yapmış olduğu *Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması*'na göre erkek nüfusun %57,4'ü sürekli olarak Cuma namazına gittiğini vurgulamıştır. Bu rakam, erkek nüfusun yarısından fazlasının haftada bir Kur'an ayetleriyle ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu ayetlerin dinleyicilerin sorunlarını ele alan ve onlara çözümler sunan ayetlerden seçilmesi önem taşıdığı gibi bunların yorumlarının doğru yapılması da bir o kadar önem arz etmektedir.

Hutbeler, dini ve dünyevi birçok konuyu ele alıp Kur'an'dan referanslar ile bu geniş kitleye mesajlar vermektedir. Bu geniş kitleyi oluşturan bireylerin, hutbelerden öğreneceği bilgiler ile kendisinin itikadî, amelî ve ahlaki hayatını idame ettireceği hususu meseleyi mühim kılmaktadır. Bu yönüyle Kur'an ve hutbe ilişkisi önemli bir yer tutmakla birlikte bu ilişkinin doğru bir temelde yürütülmesi önem arz etmektedir.

Dolayısıyla hutbelerde okunan ayetler ile Kur'an'ın mesajlarını doğru bir şekilde dinleyici kitleye ulaştırmak nasıl ki Kur'an'ın anlaşılıp yaşanması doğrultusunda bir faaliyet olacaksa; bu mesajların Kur'an referans gösterilerek ihtiva etmediği halde ona farklı anlamlar yüklemenin de bir o kadar yanlış ve derin sorunlara yol açabileceğini söylemek mümkündür. Elinizdeki bu çalışma ile hedeflenen hususu; hutbelerde okunan ayetlerin bağlamsal yönden doğru bir şekilde ele alınıp alınmadığını ortaya koymak, varsa yanlışları gösterip dikkat çekmek, sonraki süreçte kaleme alınacak hutbelerde aynı ya da benzeri hatalara düşülmesini önlemek olarak açıklayabiliriz.

3. Araştırmanın Kapsamı, Sınırları ve Yöntemi

Çalışmamız hutbe ve hutbe metinlerinde referans olarak (Arapça) okunan ayetlerin bağlamsal açıdan tahlilini kapsamaktadır. Ayet kelimesiyle, sadece Arapça metnine yer verilen ve büyük kısmı *serlevha* olarak hutbe başlarında yer alan ayetler kastedilmiştir.

Çalışmada ele alınan örneklem hutbe metinleri, on yıllık periyotlar içinden seçilerek 1998-2008-2018 yıllarından alınmıştır. DİB'in tüm hutbelerini ele almanın çalışmamızın sınırlılıkları göz önüne alındığında mümkün olmayacağı göz önünde bulundurulmuş ve periyotlama yöntemi tercih edilmiştir. 2018 yılı, tezimizin resmi başlangıç yılına denk geldiği için tezin kaleme alındığı yıl esas almak suretiyle durum tespiti yapmak hedeflenmiştir. Bu yöntemle geçen zaman diliminde, hutbelerde okunan

ayetlerin seçimlerinde ya da yorumlarında bağlamsal yönden bir değişimin olup olmadığını gözlemleyebileceğimizi düşündük.

Çalışmamızda hutbe metni içinde “Türkçe nasihat veya öğüt” kısmında yer alan diğer ayetler konumuza dâhil edilmemiştir. Aynı şekilde gerek referans olarak okunan (Arapça) gerekse metin içinde değinilen hadisler ile Hz. Peygamber dönemi yaşanmış olaylar çalışmamızın kapsamına alınmamıştır.

DİB tarafından hazırlanan hutbelerin, taşradaki din görevlilerine ulaştırılmasının çeşitli yöntemlerinden bahsetmek mümkündür. Günümüzde hutbeler, DİB web sayfasında yayınlanmakta ve online ortamda hem din görevlilerinin hem de tüm vatandaşlarımızın erişimine açılmaktadır. Online erişimin mümkün olmadığı eski dönemlerde Camilere hutbe ulaştırılmasının *Diyanet Dergisi* aracılığıyla ya da il veya ilçe müftülükleri vasıtasıyla sağlandığını söyleyebiliriz. Bundan dolayı söz konusu hutbelerin temini için pek çok kez kütüphane arşivlerinden yararlanmak durumunda kaldık. *Diyanet Dergisi* sanal ortama aktarıldığında, 1998 yılında dergide yer alan hutbe sayfalarına yer verilmediği için tarafımızdan Ankara’daki *Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi*’ne gidilerek arşivlenen dergi sayılarına ulaşılmış ve fotoğraflama yöntemiyle bu yıla ait hutbeler elde edilmiştir.

2008 yılında merkezi hutbe uygulaması olmadığından bu yıla ait hutbelerin seçiminde *Ankara Müftülüğü* tarafından yayınlanan hutbelerin ele alınması tercih edilmiştir. 2018 yılına ait hutbelere ise DİB kurumsal web sayfasının hutbe arşivinden ulaşılmıştır.

Tezin yazımında dipnot sistemi *İsnad Atıf Sistemi*’ne göre düzenlenmiş ve kurum, kişi ve eser isimlerinin yazımında İSAM kayıtları esas alınmıştır. DİB hutbelerinin incelendiği bu çalışmada kurumsal bütünlüğü korumak amacıyla DİB Kur’an Yolu Tefsiri ve Meâli, TDV İslam Ansiklopedisi ile DİB başkanlık yayınları esas alınmıştır. Hutbelerin orijinal görüntülerine yer verilerek metin üzerinde herhangi bir oynama yapılmadığı da gösterilmek istenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde tezin kavramsal çerçevesinin belirlenmesi bakımından bazı kavramların tanımları ele alınacaktır. Buna göre ayet, bağlam ve hutbe kelimelerinin sözlük ve terim anlamlarına yer verilecektir. Bu kavramların daha geniş ve detaylı çalışmalarda ele alındığı göz önünde bulundurulduğundan tezin kapsamı için yeterli olacak bilgilerle iktifa edilecektir.

1. Âyet

Kelime olarak alamet, işaret, nişane, şaşılabacak iş gibi anlamlara gelen¹ ayetin Allah'ın varlığı ve peygamberlerin doğruluğu hususlarını ifade eden delil ve mucize anlamının yanında², Kur'an sûrelerinin belli bölümlere ayrılmış kısımlarını karşılayan bir terim olmak üzere farklı anlamları bulunmaktadır.³ Kur'an'da delil, mucize, kıyamet alametleri, Kur'an'ın tamamı veya belli bölümleri gibi birçok manada kullanılan ayet kavramı, konumuzda *Kur'an cümlesi veya cümlecisi* anlamında kullanılacaktır.

Bu kelime ıstılah olarak, sûrelerin içinde öncesinde ve sonundan ayrılmış olan, bir veya birkaç cümleden oluşan kelimayı ifade eder. Sûreler içinde ayetlerin sınırlarının belirlenmesi ve ayetlerin birbirinden ayrılması kesin bir kurala göre değildir. Yani ayetlerin ayrılması kıyasi değildir tevkifidir.⁴ Bu sebeple Kur'an'daki ayetleri incelediğimizde Kur'an'da üç harften oluşan ayetler olduğunu gördüğümüz gibi *müdayene* ayeti olarak bilinen ve bir sayfayı bulan el-Bakara 2/282 ayeti gibi uzun ayetlerin olduğunu da görebiliriz. Bazen birkaç ayet anlam olarak bir cümleye tekabül ederken, bazen de bir ayet içerisinde birden çok cümle görmek mümkündür.⁵ Anlam bütünlüğü olan en kısa ayet olarak ise tek kelimeden müteşekkil olan "yemyeşil" anlamındaki *müdhâmmetân* örnek verilebilir (er-Rahmân 55/64).

Ayet sayıları hususunda gerek besmelenin ayet sayılıp sayılmaması gerekse Hurûf-ı Mukatta' kaynaklı 6000 üzerinde farklı rakamlar zikredilmiştir. İbn Abbas (ö. 68/687-88) altı bin altı yüz rakamını zikrederken Süyûtî (ö. 911/1505) ayet sayısı hakkında 6214, 6219, 6225 ve 6236 rakamlarını telaffuz edenler olduğunu haber vermektedir. Dolayısıyla ayetlerin başlangıç ve sonuçlarının belirlenmesinin

¹ Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzur (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), "Lisânü'l-Arab", 14:62.

² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 55.

³ Yusuf Şevki Yavuz - Abdurrahman Çetin, "Âyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/242-244.

⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 55.

⁵ Murat Sülün, *Kur'an Kılavuzu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 128.

kesinliğinin söz konusu olmaması nedeniyle Kur'an'da kaç ayetin bulunduğu sorunsalı üzerinde ittifak edilen bir sayıdan söz edilemez.⁶

Kur'an'ın sözlü ve interaktif bir biçimde indiği yani hitabi yönü göz önüne alınarak incelendiğinde, ayetlerin bilindik manada bir cümle olma özellikleri çoğu zaman görülemez. Verdiği anlamı anlamak için kendinden önceki ayeti veya ayetleri yine kendinden sonraki ayeti veya ayetleri birlikte ele almanın kaçınılmaz olduğu yerlere sık sık rastlanılmaktadır. Bazen anlam bütünlüğü, farklı bir sûrenin farklı bir ayetiyle birlikte ele alındığında ancak ortaya çıkmaktadır. Ayetin mesajına yöneltilecek kime, niçin, nerede, neye gibi çeşitli sorular sorulmadan ve bu soruların cevapları olmadan yorumlanan ayetlerin çoğu kez bağlamından kopararak bambaşka bir anlamla karşımıza çıktığını görmekteyiz.

İleride tanımı ve örnekleri gelecek olan bağlam bilgisinin en önemli unsurlarından olan iç bağlam; ayetin anlaşılması hususunda ayetin öncesi, sonrası ve Kur'an'ın bütünüyle olan ilgisini göz önüne alarak ayetin bağlamını belirlemeye çalışır. Bu yöntemin en önemli dayanağı ayetler arası bir ilginin olduğu kanaatidir. Yani ayetlerin tertiplerinin ilahi bir dizgiye sahip olduklarından hareketle bu yolu izlediği söylenebilir. Bundan dolayı *ayetlerin tertibi* ile ilgili birtakım bilgiler vermenin gerekli olduğunu düşünülmüştür.

“Kur'ân-ı Kerîm'in nazm ve tertîbindeki uygunluk; âyetleri ve sûreleri arasındaki tenâsüb ve insicâm, lâfız ve ma'nâ bütünlüğü, içerisinde verilen mesajlarındaki tutarlılık hiçbir beşer kelâmında yoktur.”⁷ Ayetlerin tertibi, ittifak ve icmâ ile tevkifidir, yani vahiy kaynaklıdır. Hz. Peygamber tarafından, nazil olduğu vakit bu şekilde tertip edilmiş olup bu hususta herhangi bir ihtilaf söz konusu olmamıştır. Peygamber gelen ayetleri kâtiplerine hangi sûrenin hangi yerine konulacağını söyler, kâtipler de bu şekilde yazarlardı.⁸ Gerek Kur'an'ın tümünü gerekse ayetlerini anlama gayretlerinde bağlamın öne çıkarılmasındaki en önemli husus, ayetlerin tertibinin tevkifi olduğu yönündeki güçlü delillerden ileri gelmektedir. Bu, ilahi dizginin ayetler arasında ve sûreler arasındaki münasebetler olduğu ve bu münasebetlerin incelenmesinin bize doğru bir bakış açısı kazandıracağı anlayışını doğurmuştur.

“Tevkifilik, Cebrail (a.s)'ın Hz. Peygamber (sav)'e indirdiği her bir ayetin hangi sûrenin hangi bölüme koyacağını söylerken, bu sırlamada Allah'ın Levh-i Mahfuz'daki dizdiği sırayı esas almasıdır.”⁹ Tevkifi olduğunu ortaya koyan delillere birkaç örnek verecek olursak; Abdullah b. Abbas: “Hz. Peygamber insanların en cömerdiydi. Ramazan ayında daha cömert olurdu. Çünkü Cebrail Ramazan ayında ona her gece

⁶ Yavuz - Çetin, “Âyet”, 4/4/242-244.

⁷ Ali Galib Gezgin, “Ayetler ve Sureler Arasındaki Tenasüp” ile ‘Surelerin Tertibinin Tevkifiliği’nin “Kur'an'ın ‘Metin içi Bağlam’ı Açısından Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30/ (2001), 1-47.

⁸ Osman Kesioğlu, *Nüzulünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014), 105.

⁹ Ahmet Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016), 35.

gelir, Hz. Peygamber de Cebrail'e Kur'an'ı arz ederdi" şeklindeki rivayet en başta yer alır.¹⁰ Buna göre Hz. Peygamber Kur'an'ı hangi sıra ile okuması gerektiğini Cebrail'den öğrenmiştir. Yine Abdullah b. Abbas: "...Kur'an her yıl bir defa Hz. Peygamber'e arz ediliyordu. Vefat ettiği yıl, iki defa arz edildi. Abdullah b. Mesud'da buna şahit oldu, nesh ve değiştirilen kısımları öğrendi." Bu rivayetten Kur'an metnin sıralamasının ashab tarafından bilindiği anlaşılmaktadır.¹¹ Hz. Aişe'den aktarılan bir başka rivayette ise Hz. Peygamber'in "Cebrail her yıl Kur'an'ı bana bir kez mukabele (*mu'araḍa*) ederdi. Bu yıl ise iki kez mukabele etti (okudu). Öyle sanıyorum bu, ecelimin yaklaştığını göstermektedir" şeklinde sözler kullandığı görülmektedir.¹² İbn Hanbel'in (ö. 241/855) Müsned'inde yer alan "Hz Peygamberin yanında oturuyordum. Birden gözünü bir noktaya dikti. Sonra doğrulttu ve şöyle buyurdu: Bana Cibril gelerek şu ayeti şu sûrenin ilgili yerine koymamı emretti dedi ve el-Nahl Sûresinin 90. ayetini sonuna kadar okudu." Şeklinde bir rivayet yer almaktadır.¹³ Rivayetleri birlikte değerlendirildiğinde ayetlerin tertibinde tevkifiliğin varlığı anlaşılabacaktır.

Sahabeden gelen rivayetler bu tertibin tartışma konusu yapılmamış olduğu yönündedir. Bununla beraber sahabenin bu nüsha üzerine icmâ etmesi ve herhangi bir tartışma yaşanmadığı bilgisi, bu tertibin Hz. Peygamber dönemi ile birebir uyum içinde olduğuna delil olarak sayılmaktadır.¹⁴

O halde ayetlerin tertip olarak tevkifi olduğu hususunda bir icmâdan bahsetmek mümkündür. Zira kesin olarak biliniyordu ki Kur'an-ı Kerim ayetleri Hz. Peygamber'in kişisel tercihlerinden tamamıyla uzak olarak ilahi vahyin gözetim ve denetimi altında yazılarak tertip edilmiştir.¹⁵

2. Bağlam

Bağlam Türkçede "bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ve sonra gelen birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ve birimler bütünü"¹⁶ olarak tanımlanmıştır. İngilizce *context* kelimesiyle karşılanan bağlamın Arapça siyak kavramı ile yakın ilişkisi vardır. Bağlam kavramının Kur'an ilimlerinden siyak-sibak ile ilişkilendirildiğini görmek de mümkündür. Kapsamlı bir tanımla bağlam, ortak geçmiş tecrübeler, konu hakkındaki ortak bilgiler, doğru olarak kabul edilen ve o yüzden de kelimelere ifade edilmesine gerek görülmeyen ortak geçmiş

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih* (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), "Bed'ul-Halk 6" 3220.

¹¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî İbn Hanbel, *Müsned thk. Şuayb el-Arnâvûdî* (Kâhire: Müessesetu'r-Risâle, 2001), 1/362.

¹² Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, "İsti'zan" 43.

¹³ İbn Hanbel, *Müsned thk. Şuayb el-Arnâvûdî*, 4/218.

¹⁴ Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi* (İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016).

¹⁵ Muhsin Demirci, *Tefsirde Metodolojik Sorunlar* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 86.

¹⁶ Komisyon, *Bağlam*, ts., "TDK Sözlüğü", 180.

sayesinde hitap eden ve dinleyen paylaştığı anlamlar, durumun yorumlanması, zaman, mekân ve bizzat olayın anlam ve önemi, mesajın iletildiği araç gibi bileşenleri bünyesinde barındırır.¹⁷

Arap dilinde “sevk etmek, sürmek, salmak, göndermek”¹⁸ anlamlarına gelen siyak bir şeyi önüne katarak sürmek anlamına gelir. Mesela Araplar deveyi önüne katıp süren kişiyi, *svk* kökünden türeyen siyak kelimesiyle ifade ederler. İnsanın yürümek için ayağının ön kısmını ileriye doğru sürüklemesinden dolayı ayağın kaval kemiği kısmına *sāk* denmiştir. Ticaret amacıyla insanların, eşyalarını taşıyan hayvanlarını önlerine katarak çarşıya getirmiş olmalarından dolayı çarşı ya da pazarlara da *es-sūk* denmiştir.¹⁹ Siyak terim olarak “sözün gelişi, sevk edilişi, ifade şekli ve anlatım biçimini” sibak ise “bir şeyin öncesini, geçmişini, üst tarafını ve başlangıcını” ifade etmektedir.²⁰ Kelime olarak sebeka (*sbk*) kökünden türeyen sibak, kök anlamı itibariyle *önde olma* manasını taşır ve bu kökten türeyen tüm kelimelerde önde olma manası bulunmaktadır.²¹ Buna göre yürüyüşte öne geçmek, yarışta önde olmak, öne geçmek gibi çeşitli bağlamlarda kullanılabilir.²² Bir terim olarak ise konuşmada ve yazıda bir ifadenin öncesi, üst tarafı, başlangıcı, yukarı gibi anlamlarda kullanılmaktadır.²³

Başka bir ifadeyle sibak kavramı ile kelimenin veya sözün öncesinde, geçmişine ya da öncesine işaret edildiği siyakla da sözün amacı ve yönüne yani kastettiği şeye işaret edildiği söylenebilir.

Siyak ile yakın bir ilişkisi bulunan bağlam; “sözün veya eylemin hangi ortamda, hangi sebeple ve hangi olgudan hareketle söylendiğini ve yapıldığını tespit etmek şeklinde de tarif edilebilecek olan, özellikle çağdaş anlambilim ve yorum biliminde anlama faaliyetinin temel ve en belirleyici unsuru olarak görülmektedir.”²⁴ “Başka bir deyişle bağlam, dilsel bir ögenin -ki bu öge, kelime/kelime grubu, cümle, paragraf, hatta metin olabilir- kendisinden daha büyük bir anlam bütünlüğü içerisinde değerlendirilmesini sağlayan ve parça-bütün ilişkisi üzerine kurulan dilbilimsel veridir.”²⁵

“Bilindiği gibi her sözün kendine özgü bir bağlamı vardır, tıpkı her bağlamın kendine özgü bir sözü olduğu gibi. Dolayısıyla ifadelerin kendi bağlamlarında anlama

¹⁷ Ahmet Kocaman, “Dilde Bağlam ve Anlam ilişkileri Üzerine” 39/332 (ts.), 398.

¹⁸ Nihat Uzun, *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 15.

¹⁹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî İbn Fâris, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Dârü'l-Fikr, 1979), “Mu‘cemu Mekâyisi'l-Luga”, “Svk” 3/117.

²⁰ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 256.

²¹ İbn Fâris, “Mu‘cemu Mekâyisi'l-Luga”, “Sbk” 3/129.

²² Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*, 24.

²³ Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*, 25.

²⁴ Nihat Uzun, *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine*, 13.

²⁵ Havva Yaman, Derya Akkaya, “Dil Biliminin Kelime Öğretimine Açılan Kapısı: Bağlam Türleri”, (ts.), 2599-2610.

ile bağlamı söz konusu ifadeler sayesinde anlama süreci birbiriyle çok yakından ilgilidir.”²⁶

Bir söylemi, bir ifadeyi doğru ve sağlıklı anlamada en güvenilir yol o ifadeyi kullanıldığı bağlamda anlamaktır.²⁷ Konulara ait nasların tamamına vakıf olmak isteyen kişi, o nasların isabetli ve derinlemesine olan anlamlarını, onların öncesi ile sonunu bilmekle ulaşabilir. Geçen zaman dilimi ne kadar fazla olursa, bu konunun önemi de o derece mühim bir hal alacaktır.²⁸ Dolayısıyla Kur'an ayetlerinin bulundukları yerlerde, öncesiyle ve sonrasıyla konu bütünlüğü arz edecek bir şekilde kullanıldığı ön kabulü, ayetin söz bütünlüğünün de bir gereğidir. Aksi halde birbirinden bağımsız ve kopuk bir söz dizininden bahsedilmiş olacaktır ki bunun herhangi bir metin için bile söz konusu olamayacağı aşîkârdır.

Herhangi bir metni oluşturan cümlelerin, o metin içerisinde iç ve dış olmak üzere iki tür bağlamının olduğunu söylemek mümkündür. İkinci bölüm olarak ele alacağımız *Bağlam Bilgisi* başlığı altında iç ve dış bağlama detaylı olarak yer verilecektir.

3. Hutbe

Arapça *ḥtb* fiil kökünden türeyen *hutbe/el-ḥutbetu* kelimesi, iki kişi arasındaki konuşmayı anlatır. Bunun yanında güzel söz söyleme, nasihat etme, vaaz verme anlamlarına da gelir. Kız isteme esnasında karşılıklı bir konuşma söz konusu olduğu için bu talip olma eylemine de *ḥıḥbe* denmiştir.²⁹ Bu kökten türeyen hitabet veya hutbe³⁰, konuşmak, sözü başkasına yöneltmek, söz söylemek gibi anlamlar ihtiva eder.³¹ Terim anlamıyla “bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma” demektir³². Dini literatürde hutbe, cuma ve bayram namazları başta olmak üzere belirli ibadetlerin ifası esnasında okutulan, genellikle tavsiye, öğüt ve nasihat içerikli konuşmaları ifade eder.³³ Başka bir ifadeyle “belli zaman ve yerlerde, yetkililer tarafından cemaate karşı irad edilen mukaddime ve öğüt/mev'iza bölümlerinden oluşan dini bir nutuktur.”³⁴

Aktardığımız tanımlardan da anlaşılacağı üzere hutbe, bir kitleye belli konularda yeterli olacak bilgileri aktarmaya yönelik yapılan bir konuşma şeklidir. Burada esas olan hutbe deyince insanların aklına dini bir mesaj içeren konuşma gelmesidir. Bu

²⁶ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 30.

²⁷ Mustafa Ünver, *Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü* (Ankara: Sidre Yayınları, 1996), 22.

²⁸ Emin el-Hülî, “Tefsir Ve Tefsir’de Edebi Tefsir Metodu”, çev. Mevlüt Güngör 2/7 (ts.), 108.

²⁹ İbn Fâris, “Mu‘cemu Mekâyisi'l-Luga”, “Htb” 2/198.

³⁰ İbn Manzûr, “Lisânü'l-Arab”, 1/360.

³¹ İsmail Lütfî Çakan, *Dini Hitabet Çeşitleri-İlkeleri-Örnekleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 17.

³² İbn Manzûr, “Lisânü'l-Arab”, 855.

³³ Mustafa Baktır, “Hutbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/425-428.

³⁴ İsmail Lütfî Çakan, *Dini Hitabet Çeşitleri-İlkeleri-Örnekleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016).

yönüyle hutbe; konferans, panel vb. konuşma içeren türlerden ayrılır. Hutbelerdeki ana gaye dinleyici kitleye dini mesajların ve bilgilerin iletilmesi ve yaşadıkları bireysel ya da toplumsal sorunları dinin buyrukları çerçevesinde şekillendirebilme yollarının öğretilmesidir.

Ülkemizde hutbe denildiğinde camilerde Cuma ya da bayram namazlarında DİB tarafından okunan metinler anlaşılmaktadır. Bu hutbelerde ülke genelindeki Müslümanların şahit olduğu deprem vs. tabi afetlerle ilgili konulara yer verildiği gibi, toplumun bilinçlenmesi istenen uyuşturucu vs. zararlı davranışlardan da bahsedildiği görülmektedir. Tüm bunlar hutbelerin yerelliği ve bilgilendiriciliği noktalarına riayet edilmesiyle ilişkilidir.

3.1 Hutbenin Tarihçesi

İslam öncesi Arap toplumunda hutbe geleneğinin olduğu ve bu uygulamanın da yine cuma günü olarak değişen '*arübe günü*' gerçekleştiği bilinmektedir.³⁵ Uygulamayı ilk başlatan kişi olarak Kâ'b b. Lüeyy b. Galib ismi aktarılmaktadır. Ancak bu husus özerinde fazla durmanın konumuzla doğrudan alakalı olmadığı için Belâzurî'de (ö. 279/892-93) geçen o döneme ait kısa bir hutbe metni verip geçmekle yetineceğiz.

"Ey insanlar! Anlayın, dinleyin ve öğrenin. Muhakkak ki; gece, karanlıktır. Gündüzler ise aydınlıktır. Gökyüzü bir binadır ve yeryüzü de bir beşiktir. Yıldızlar ise kör olmayan işaretlerdir. Sonrakiler de öncekiler gibidir. Evleriniz önünüzdendir. Yakın olan da sandığınız gibi değildir. Akrabalık bağlarınızı muhafaza edin. Sözlerinizi tutun. Mallarınızı arttırın. Üzerine gerekli olan şeyleri yapın. Hareminizi süsleyip gerekli saygıyı gösterin. Onunla ilgili olarak bir haber gelecek. Oraya peygamberlerin sonuncusu gönderilecek. Nitekim daha önce Musa ve İsa gelmişti. Sonra bir şiir okudu."³⁶

Taberî (ö. 1033/1624), hicri birinci yılda gerçekleşen olaylar arasında Hz. Peygamber'in ilk cumayı kılmasını saymış ve konuyla ilgili olarak şöyle demiştir:

"Beni Salim bin Avf'larda Cuma namazı kılmasıdır. Bu Cuma, onlara ait bir ovada kılındı. Bana haber verdiklerine göre şimdi orada bir mescit bina edilmiştir. Allah elçisinin sahabeleriyle birlikte kıldığı bu namaz, İslamiyet'te ilk kılınmış Cuma namazıdır."³⁷ Rivayette kastedilen ova, Rânûnâ Vadisi'dir. Taberî, rivayetin devamında kendisine ulaşan ve bu Cuma namazı sırasında okunmuş hutbeyi zikreder. İleride ele alacağımız için şimdilik bu hutbe metnine yer vermeyeceğiz.

³⁵ Cahit Külekçi, "İlk Dönem İslam Siyasi Tarihinde Hutbe Uygulaması" 8/7 (2013), 307-321.

³⁶ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf* (Beyrut, 1987), 1/41.

³⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1992), 4/225.

Birçok farklı kaynak birlikte ele alındığında ilk hutbenin ve Cuma namazının tarihi hakkında ihtilaf olmadığını söylemek mümkündür. Burada dikkat edilmesi gereken husus takribi 12,5 yıl boyunca Mekke döneminde Cuma namazının kılınmadığı ve hutbenin okunmadığıdır.

3.2. Peygamber Döneminde Hutbe

Peygamberin -farklı nedenlere binaen- hutbelerinin bulunduğu bilinmektedir. Bu çerçevede, dini ya da siyasi konularda açıklamalarının ayrıca ahlak ve toplumsal hayatla ilgili öğütlerinin ve emirlerinin yer aldığı konuşmaları yani hutbeleri bulunmaktadır. Bu konuşmalarda ayetlere de atıflar yer almaktadır. Bazen bir ayetin açıklaması şeklinde konuşmaları olduğu gibi bir konuyu anlattıktan sonra aynı konuya dair bir ayet okuyarak ikisinin mesaj birlikteliğine dikkat çektiği konuşmalarına da rastlanmaktadır. Hadisler üzerinde inceleme yapan İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) peygamberin çoğu zaman Kur'an ile hutbe verdiğini söyler.³⁸

Bir önceki başlıkta işlendiği üzere ilk hutbe, hicret esnasında Rânûnâ Vadisi'nde okunmuş olup günümüze kadar ulaşan metni şu şekildedir:

“Hamd, Allah’a mahsustur. Ona hamd eder, ondan yardım diler, ondan af talep eder, ondan hidayet dilerim. Ona iman eder, onu inkâr etmem. Onu inkâr edene de düşmanlık ederim. Allah’tan başka ilâh bulunmadığına, bir olduğuna, onun ortağının olmadığına, Muhammed’in onun kulu ve elçisi olduğuna, Muhammed’i hidayet, hak din, nur ve fetret döneminde öğütlerle gönderdiğine şahitlik ederim. O ki, Muhammed’i, ilmin az olduğu, insanların sapıklıkta bulunduğu, kıyametin yakın olduğu, ölümün yaklaştığı bir zamanda elçi olarak göndermiştir. Allah’a ve Resul’üne itaat eden doğruyu bulmuştur. Onlara isyan eden dalaletle gitmiş, doğrudan uzak bir sapıklığa düşmüştür. Size de Allah’a karşı gelmekten sakınmanızı tavsiye ederim. Müslüman’ın Müslüman’a yapacağı en hayırlı tavsiye onu ahirete teşvik etmesi, Allah’a karşı gelmekten sakınmayı ona emretmesidir. Allah’ın sizi kendi nefsinden korkuttuğu şekilde siz, ondan korkup sakının. Bundan daha faziletli bir öğüt, bundan daha üstün bir nasihat yoktur. Doğrusu bu, Allah’tan korkup, sakınarak amel eden kimseler için bir sakınma ve takvadır. Arzu ettiğiniz ahiret işleri için de gerçek bir dost ve yardımcıdır. Kendisiyle Allah arasındaki gizli ve aşikâr işleri düzelten ve bununla sadece Allah rızasını amaçlayan kimseye gelince, bu yaptığı iş onun dünyası için bir nasihat, ölüm sonrası için de bir azık olur. Çünkü o zaman insan dünyada yaptığı güzel amellere muhtaç olur. Dünyada sâlih amel işlememiş kimselere gelince onlar ahrette kendileri ile kötü amelleri arasına uzak bir mesafe konulmasını isterler. Allah sizi kendi nefsinden sakındırıyor. Allah kullarına karşı şefkatlidir. O Allah ki onun sözü doğrudur. Allah vaadini yerine getirir. Bu hususta kesinlikle bir hilâf yoktur. Çünkü o; ‘Benim katımda söz değişmez, ben kullara asla zulmetmem!’[Kâf Sûresi, 29] diye buyuruyor. Dünyada

³⁸ Muhammet Döner, *Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2004), 22.

ve ahrette gizli ve aşikâr her hususta ve her zamanda Allah'tan korkun. Çünkü o buyuruyor ki; kim Allah'ın buyruğuna karşı gelmekten sakınırsa Allah, onun kötülüklerini örter. Kim Allah'ın buyruğuna karşı gelmekten sakınırsa şüphesiz büyük bir kurtuluşa ermiş olur. Allah'a karşı gelmekten sakınmak, insanı Allah'ın gazabına, azabına ve öfkesine karşı korur. Allah'a karşı gelmekten sakınmak, insanın yüzünü aydınlatır. Rabbi hoşnut kılar. Kişinin derecesini de yükseltir. Payınızı alın, Allah'ın hukuku konusunda aşırıya kaçmayın. Allah size kitabını öğretmiş, yolunu göstermiştir ki doğru sözlü olanlarla yalancılar ortaya çıksın, onları bilsin. Allah size nasıl ihsanda bulunduyorsa, siz de ihsanda bulunun ve iyilik yapın. Onun düşmanlarına karşı düşmanlık edin. Allah yolunda hakkıyla savaşın. O, sizleri seçti. Sizleri Müslüman olarak adlandırdı ki helak olanlar bir delile bağlı olarak helak olsun, yaşayanlar da bir delile bağlı olarak yaşasın. Güç ve kuvvet Allah'ındır. Allah'ı çokça zikredin. Ölüm sonrası için çalışın. Allah ile kendisi arasındaki münasebeti düzeltten kimsenin, insanlarla kendisi arasındaki ilişkiler kendiliğinden düzelir. Çünkü Allah, insanlara hükmeder. İnsanlar ona hükmedemezler. O, insanlara sahiptir. İnsanlar ona sahip olamazlar. Allah, her şeyden daha büyüktür. Güç, kuvvet ve büyüklük Allah'a mahsustur.”³⁹

Allah'a ve ahiret gününe imanı ana tema olarak belirleyen bu metin, görüldüğü üzere ara başlıklara çok yer vermeden sade anlaşılır bir şekilde ilk muhataplara aktarılmıştır. Hutbede geçen Kâf 50/29 “Benim katımda söz değişmez, ben kullara asla zulmetmem!” ile konu pekiştirilip vaat olunanlar konusunda Allah'ın bu sözü hatırlatılarak müminlerin dikkatleri çekilmiştir. Bu yöntemin dikkat çekici yönü, seçilen ayetin anlatılmak istenen konu ile yakın ilişkisinin olması ya da konuyu tamamlayıcı nitelikte bulunmasıdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in seçtiği ayetleri, bağlam ve konu bütünlüğü ile dinleyiciye ulaştırdığını söyleyebiliriz.

Peygamber hutbelerinin özellikleri ile ilgili hadis kaynaklarında geçen rivayetler bize konu hakkında detaylı bilgi vermektedir. Bu rivayetlerden bazıları şöyledir:

Abdullah bin Ömer'den (ö. 73/693) gelen rivayette şöyle denmiştir: Hz. Peygamber (Sav) (Cuma namazından önce) iki hutbe okur, bu iki hutbe arasında biraz müddet otururdu (Bu oturuşta konuşmazdı).⁴⁰

Aynı zamanda Hz. Peygamber'in Cuma günü kılınacak namaza ve irad edilecek hutbeye ciddi bir hazırlık talep ettiği görülmektedir: “Bir kimse cuma günü gusül abdesti alır, elinden geldiği kadar temizlenir, ya kendi özel kokusundan veya evinde bulunan güzel kokudan sürünür ve evinden çıkar, iki kişinin arasına girmez, sonra üzerine farz olan namazı kılar, imam hutbe okurken susup onu dinlerse, o cuma ile öteki

³⁹ Külekçi, “İlk Dönem İslam Siyasi Tarihinde Hutbe Uygulaması”, s.313.

⁴⁰ Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “İkâmetü-S'Salâ”.

cuma arasındaki günahları bağışlanır.”⁴¹ Cuma’ya atfedilen bu ciddiyetin, hutbe hazırlığını yapan hatip tarafından da sağlanması önem arz edecektir.

Hiz. Peygamber’in hutbe ile ilgili sunumun detaylarını da aktarmaktadır. Bunlardan biri řu şekildedir: “Bir adamın namazı uzun kıldırıp hutbeyi kısa kesmesi dini iyi bildiğini gösterir. Bu sebeple namazı uzun kıldırıp hutbeyi kısa kesiniz.”⁴²

İlgili hadis Peygamber’in hutbe tarzının kısa ve anlaşılır başka bir deyişle câmiu’l-kelâm yani az sözle çok şey anlatma özelliğine sahip olduğunu ifade etmektedir.⁴³ Hiz. Peygamber konuşmalarının tamamını irticalen yapmıştır yani yazılı bir metin olmadan ancak iç bağlam ve konu bütünlüğünü gözeterek yapmıştır.⁴⁴

Hiz. Peygamber’in hutbe sırasında dinleyiciyi canlı tuttuğu ve onlarla iletişim halinde olduğu görölmektedir. Veda haccı örneğinde olduğu gibi dinleyici kitleyle zaman zaman diyaloga girdiğı, soru cevap tarzında bir yöntemle başvurduğu da bilinmektedir.⁴⁵ Bu konuda Ebû Rifâ’a Temîm İbni Üseyd’ (ö. 44/664) řu olayı nakletmektedir:

“Hiz. Peygamber hutbe okurken yanına gittim. Yâ Resûlallah! Dinini bilmeyen bir garip geldi. Dinini sorup öğrenmek istiyor, dedim. Resûlullah (s.a.v.) bana dönüp baktı. Hutbeyi kesip yanıma geldi. Hemen ona bir sandalye getirdiler. Üzerine oturdu ve Allah Teâlâ’nın kendisine öğrettiğı birtakım hususları bana öğretmeye başladı. Sonra tekrar hutbesine dönerek konuşmasını tamamladı.”⁴⁶ Bu rivayet o günkü hutbe anlayışının günümüzden farklı olduğunu, hutbenin bir ritüel olgusundan ziyade belli bir amaca yönelik olduğunun anlaşılmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Yine Hiz. Peygamberin hutbe anlayışında bugünkünün aksine tek bir konuyu ihtiva eden içerikten farklı olarak ihtiyaca binaen farklı konulara temas ettiğı görölmektedir. Bu durumu aşağıda metni verilecek hadiste gözlemlemek mümkündür:

“Abdullah İbni Zem’a (r.a), Hiz. Peygamber’i (s.a.s.) bir gün hutbe okurken dinledi. Hiz. Peygamber, Salih’in dişi devesinden ve onu öldüren adamdan bahsederek “Onların en azgını ileri atıldı” (Şems 91/12) meâlindeki âyeti okudu ve daha sonra “Semûd kavminde gücü kuvveti ile tanınan ve son derece fena olan bir adam deveyi öldürmek için ileri fırladı” diye açıkladı. Sonra kadınlardan bahsetti. Onlarla ilgili çeşitli konulardan bahsetti ve şöyle buyurdu: “Aranızda karısını köleyi döver gibi dövmeye kalkışanlar var. Belki de o akşam onunla aynı yatakta yatacaktır.” Daha sonra

⁴¹ Buhârî, *el-Câmi’u’ş-şahîh*, “Cum’a” 6.

⁴² Ebû’l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi’u’ş-şahîh* (Beyrut: Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, ts.), “Cum’a” 47.

⁴³ M.Yaşar Kandemir, “Cevâmiu’l-Kelim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/440.

⁴⁴ Ahmet Yüzendağ, *Hitabet Dersleri* (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 1960), 95.

⁴⁵ Buhârî, *el-Câmi’u’ş-şahîh*, “meğazi” 78.

⁴⁶ Müslim, *el-Câmi’u’ş-şahîh*, “Cum’a” 60.

yellenmeden dolayı gülmenin doğru olmadığını ifade ederek şöyle buyurdu: “İnsan kendisinin bizzat yaptığı bir işe ne diye güler?”⁴⁷

Sonuç olarak Hz. Peygamber, hutbeleri irticalen yapar ve herhangi bir metne bakarak okumazdı. Akıcı, anlaşılır ve tane tane konuşur, dinleyen kimseler arasında sözünün anlaşılmadığını söyleyen hiç kimse olmazdı. Bu etkili konuşmayı kısa ve öz olarak sunardı. İfadelerinde kırıcı, gayriahlaki kelimelere rastlanmaz gayet nazik bir üslup kullanırdı. Tek bir konudan bahsettiği konular olduğu gibi bir tek konuşmasında, önemli bulduğu çeşitli farklı konulara da değindiği anlaşılmaktadır. Zaman zaman hutbeden indiği sonra çıkarak devam ettiği yine soru cevap şeklinde hutbeler sunduğu da rivayetler arasındadır.⁴⁸

3.3. Cumhuriyet Döneminde Hutbeler

Şeyhülislamlık makamıyla Osmanlı döneminde idare edilen din işleri, TBMM Hükümeti tarafından 3 Mayıs 1920 tarihinde kurulan *Şer'îye ve Evkaf Vekâleti* isimli bakanlığa devredilmiştir.⁴⁹ Bu isimle kurulan bakanlık, Osmanlı dönemindeki şeyhülislamlık ile 3 Mart 1924'de kurulacak olan Diyanet İşleri Reisliğinin arasındaki bir köprü niteliğindedir.⁵⁰ Dini hizmetlerin siyasetin dışında ve üstünde tutulması gerektiği düşüncesiyle *Şer'îye ve Evkaf Vekâleti* 3 Mart 1924'de kaldırılmış yerine, Diyanet İşleri Reisliği 429 sayılı Kanunla kurulmuştur. Başvekâlet bütçesine dahil edilmiştir. Başvekâlete bağlı bu kuruluş, günümüzde *Diyanet İşleri Başkanlığı* ismini almıştır.⁵¹

1965 yılına değin bu kanun metniyle idare edilen Diyanet İşleri Reisliği (Başkanlığı), bu yılda çıkarılan 633 sayılı kanunla en genel kapsamlı son şeklini aldığı söylenebilir. İlgili kanunda birinci maddeye göre Diyanet İşleri Başkanlığının görevi “İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek”⁵² şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla camilerde okunan hutbelerin toplumu aydınlatma yetkisinin uygulama türlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

Toplumu aydınlatma vazifesinin daha anlaşılır olması adına Osmanlı döneminde tartışmaları başlamış olan Türkçe ibadet ve dolayısıyla Türkçe hutbe meselesi, gündemde daha fazla yer almaya başlamıştır. Türkçe hutbe meselesi II. Meşrutiyet'in

⁴⁷ Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, “cennet” 49.

⁴⁸ Yusuf Taşan, *Dini Tebliğde Hutbenin Yeri ve Hz. Peygamber'in Hutbe Tarzı* (Marmara Üniversitesi, 2007), 68,75.

⁴⁹ “(03 Mart 1924)-Diyanet İşleri Başkanlığımızın Kuruluş Yıldönümü...”, *Diyanet İşleri Başkanlığı (Mucur Müftülüğü)* (Erişim 22 Mart 2020).

⁵⁰ “Diyanet Kurulu”.

⁵¹ “Diyanet Kurulu”.

⁵² Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun (Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun), 633 (22 Haziran 1965).

ilanına dayanır. Devrin gazete ve mecmualarının oluşturduğu gündem vesilesiyle bu konu güncel tartışmalar arasında yer almaya başlamıştır.⁵³ Bu konuyu ilk gündeme getiren kişi, Halim Sabit'tir.⁵⁴ Halim Sabit'in eleştiri alanları arasında, imamların minbere kılıçla çıkmaları, din görevlilerinin kıyafetleri ve özellikle anlaşılmayan bir dille (Arapça) hutbe okumaları yer almaktadır. Esasen eleştirinin esas noktası olan "okunan hutbenin dinleyiciler tarafından anlaşılamadığı" hususu birçok kişi tarafından da dile getirilmiştir. Mesela Namaz sûrelerinin Türkçe okunabileceğine cevaz verildiğini, hutbelerin ise Türkçe okumanın zorunluluk arz ettiğini iddia eden Ali Suâvi, bununla beraber namazda sûrelerinin Türkçe yerine Arapça okunmasını İslâm birliğine katkı sağlaması bakımından zorunluluğundan söz etmez.⁵⁵ Cündioğlu'nun ilk tartışmaların seyri için vermiş olduğu diğer kaynaklarda tartışmanın ana gayesinin hatip ve dinleyiciler arasında gerekli olan iletişimin kurulamaması noktasındadır.

TBMM yönetimi esnasında hutbenin dili ile ilgili olarak değişikliğe gidilmiş ve 24 Kasım 1922 tarihinde ilk olarak Abdülmecid'in TBMM tarafından halife olarak seçilmesinin akabinde Müfid Efendi tarafından (Murahhaslar Heyeti Başkanı) Fâtih Camii'nde Türkçe olarak hutbe verilmiştir.⁵⁶

İlk dönemlerde hutbelerin hem öğüt hem de dua kısmı Arapça iken, zaman içinde hutbenin öğüt kısmının Türkçeleşmesi ile yetinilmeyip tamamıyla ayet, hadis ve duaların da Türkçe okunmasına varan bir noktaya taşınmıştır. İlk olarak Göztepe Camii İmamı Cemalettin Efendi, 1926 yılında Cuma namazını tümüyle Türkçe kıldırıp, hutbenin tamamını da Türkçe okumuştur.⁵⁷ Beraberinde birçok tartışmayı getiren bu olay üzerine, dönemin Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi'nin 20 Nisan 1926 gün ve 2759/1023 sayılı yazısıyla Mehmed Cemaleddin Efendi imamet görevinden azledilmiş ve İmam-Hatip Mektebi muallimliğine atanmıştır. Börekçi konuyla ilgili yaptığı 3 Mayıs 1926 tarihli açıklamada "Türkçe namaz kılınamayacağını, namazlarda ayet ve sûrelerin asıllarının okunması lazım geldiğini" de belirterek, bu konudaki kanaatini açık bir şekilde dile getirmiştir.⁵⁸

Bu olayın doğurduğu riskler, riyaset tarafından fark edilmiş ve konuya kesin bir sınır koymak amacıyla bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon tarafından 1926'da Diyanet İşleri Reisliği'ne sunulan teklif ile Rifat Börekçi'nin imzasıyla yürürlüğe giren talimatta (1927) âyet ve hadis metinlerinin dışında kalan bölümlerin Türkçe olarak okunması istenmiştir. 1928 yılı Nisan'ında İstanbul müftüsü Fehmi Efendi, hutbeye halkın iman ve ahlâk konularında aydınlatılacağı Türkçe bir kısmın ekleneceğini

⁵³ Dücane Cündioğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2014), 25.

⁵⁴ Cündioğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset*, 27.

⁵⁵ Abdullah Uçman, "Ali Suâvi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/445-448.

⁵⁶ Baktır, "Hutbe".

⁵⁷ Hidayet Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Cumhuriyet Dönemi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2007), 89.

⁵⁸ Dücane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi* (İstanbul: Kitapevi, 1998), 59.

bildirir.⁵⁹ 5 Şubat 1932 Cuma günü Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatı üzerine Hafız Saadettin Kaynak, İstanbul Süleymaniye Camii'nde ilk Türkçe hutbeyi okumuştur.⁶⁰ Bu girişim uzun süre devam ettirilmemiş, uygulama hutbelerin sadece öğüt kısımlarının Türkçe okunmasıyla devam edilmiştir.⁶¹ 1925 yılında Meclis tarafından gündeme alınan Türkçe hutbe meselesi 1927 yılında Ahmet Hamdi Akseki tarafından kaleme alınan ve 51 hutbenin bulunduğu *Türkçe Hutbe* isimli kitap ile neticeye ulaşmıştır.⁶²

Daha sonraki süreçte DİB 1953 yılında 53 hutbe metninden oluşan “Hutbe” ve Din İşleri Yüksek Kurulunun 23/03/1973 tarihinde almış olduğu 615 sayılı kararı gereğince 61 hutbeden müteşekkil “Hutbeler” isimli diğer bir hutbe kitabı yayınlanmıştır.⁶³

1968 yılında yayına başlayan *Diyanet Gazetesi* ve sonrasında yayına giren *Diyanet Dergisi* ile merkezden sürdürdüğü hutbe hizmetleri farklı kültürel ve sosyolojik gündemi olan ülke sathında eleştiri konusu olmuştur. Toplumun ihtiyaç duyduğu ve gündeminde bulunan konular hakkında hutbe okutulması gerçeği 2003 yılı itibariyle başlayıp 2006 yılı itibariyle İl ve ilçelerdeki müftülöklere bırakılmıştır.⁶⁴

Diyanet İşleri Başkanlığı gördüğü lüzum üzerine hutbe konusunda B.02.1.DİB0.65.02-010.06.02-920 sayılı ve 06.08.2007 tarihli genelgesinin Hutbe hizmetleri başlığının birinci bendinde “*İl İrşat Kurulu* tarafından belirlenecek olan hutbe konularında ihtiyaç halinde İlçe İrşat Kurullarınca hutbe konularında değişik yapılabilecektir” ifadesine yer verilmiştir.⁶⁵ Bu husus hutbelerin yerinden ve güncel konulara göre hazırlanıp sunulmasının önünü açmıştır.

İlgili genelgede hutbelerle ilgili olarak birtakım hususlara değinilmiştir. Buna göre “hutbelerde *dinî bütünlüğe, millî birlik ve beraberliğe katkı sağlanacak hususlara* ağırlıkla yer verilecektir. Yıkıcı ve bölücü propagandalara karşı ve yanı zamanda zararlı akımlarla ilgili tedbirler alınacaktır. Toplumumuzun dinî, ilmî ve ahlâkî hususlarda bilgi ve kültürlerinin arttırılması planlanmakta, bölücülük, fitne, tefrikanın kötülüğü, af, hoşgörü, sevgi ve acıma duygusu, gibi huyların faziletleri, insan hakları akraba ve komşu, düzenli ve tutumlu yaşama, yardımlaşma ve sosyal dayanışmanın önemi, israf, lüks ve düzensiz yaşamın açacağı zararlar gibi yurdun kalkınmasında ve güçlenmesinde rol oynayacak ve millî bütünlüğü pekiştirecek hususlara yer verilecektir. Hutbeler duygulu, samimi toplumun içinde yer aldığı manevî sorunlara karşı tedavi edici olacak

⁵⁹ Baktır, “Hutbe”.

⁶⁰ Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, 157.

⁶¹ Cündioğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset*, 36.

⁶² Murat Kiliç, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet İle Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler” 17/35 (2017), 137-166.

⁶³ Mevlüt Şahiner, *Camilerde Hutbe ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kayseri İl Müftülüğü Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahriç ve Tahlili (2006-2010)* (Erciyes Üniversitesi, 2012), 22.

⁶⁴ Şahiner, *Camilerde Hutbe ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kayseri İl Müftülüğü Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahriç ve Tahlili (2006-2010)*, 28.

⁶⁵ Başbakanlık Genelgesi Başkanlık Hizmetleri (Başbakanlık Genelgesi Başkanlık Hizmetleri), B.02.1.DİB0.65.02-010.06.02-920 (06 Ağustos 2007).

ayrıca ölçülü, teşvik edici, uyarıcı, sevdirci ve müjdeleyici ifadeler yer alacak; aşırılık içeren, kırıcı olan ve ithamlar barındıran ifadelerden; bıktırıcı ve dayanaksız sözlerden, dinî ve ilmî olan kesin delillerle desteklenemeyen görüşlerden kaçınılacaktır. Siyaset ve kişiselleştirme yapmaktan kaçınılarak, konu bütünlüğü sağlanacak kesinlikle iç ve dış politika hususlarına girilmeyecektir.”⁶⁶ Bu vurgu hutbelerin içeriği konusunda genel bir çerçeveyi ortaya koymaktadır.

1991-1992 yılları arasında hutbe hazırlama yetkisinin İl müftülüklerine bırakılması, ancak 1993 yılı itibarıyla tekrar bu sorumluluğun DİB’in uhdesine alınması her iki şekilde de bu konuda istenilen verimliliğe ulaşamadığını göstermektedir. İl müftülüklerine devredildiği dönemlerde ülke bütününe ilgilendiren ve anlık gelişen konulara değinememe durumu ortaya çıkarken, merkezden hazırlanan hutbelerde ise toplumun tümüne hitap etmeme durumuyla karşılaşmaktadır.

Günümüzde camilerde okunan hutbeler, DİB Merkezi tarafından hazırlanmaktadır. Bu hutbeler, bir gün öncesinden çevrimiçi olarak erişime açılmakta ve hem din görevlilerinin hem de vatandaşlarımızın bu hutbelere erişimi mümkün olmaktadır. Dolayısıyla hutbe hazırlama yetkisinin başkanlık uhdesinde olduğu ve bu durumun *merkezi hutbe* kavramı ile tanımlanabileceğini söyleyebiliriz. Tezimizin ana bölümünü oluşturacak olan *Hutbelerde Okunan Ayetlerin Bağlamları* konusu ile ilgili seçtiğimiz örnekler, 1998 yılı merkezi, 2008 yılı yerel (Ankara İl Müftülüğü), 2018 yılı merkezi hutbelerinden oluşacaktır.

3.4. Hutbenin Dindeki Yeri

Fıkıh ilmi, Cuma namazını birçok yönden ele almıştır. Cuma’nın sıhhat ve eda şartları ile ilgili ortak sayılabilecek kararlara varıldığı söylenebilir. Bu eda ve sıhhat şartları arasında en önemli husus, Cuma namazında okunacak ya da irad edilecek hutbe ve hutbe ile ilgili hükümlerdir.

Kitap, sünnet ve İcmâ’i ümmetle Cuma Namazı, her Müslüman, akıl, baliğ kimseye farzdır. Terk edilmesinin büyük bir günah olduğu ve farz oluşunun inkârı durumunda kişinin dinden çıkabileceği ifade edilmiştir.⁶⁷

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.” (el-Cuma 62/9) ayeti Cuma namazı ve hutbenin en önemli delili sayılmıştır. Cuma namazının şartlarından biri de hutbedir. Zira Hz. Peygamber Cuma namazını ömrü boyunca bir kez olsun hutbesiz kıldırmamıştır.⁶⁸ Ayette geçen çağrı/*nidâ* ya da

⁶⁶ Başbakanlık Genelgesi Başkanlık Hizmetleri.

⁶⁷ İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, çev. Mustafa Uysal (Konya: Uysal Yayınları, 1980), 184-185.

⁶⁸ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye*, çev. Ahmet Meylanî (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1991), 1:186.

çağrılma, Cuma namazının ezanı okunduğu zaman demektir. Bu ezandan/*nidā* kasıt imamın hutbe için minbere çıktığında okunan ezandır.⁶⁹ Ayetteki “Cuma namazı çağrısı” açıkça bir ifade iken “zikr” ile ilgili çeşitli yaklaşımlara rastlamak mümkündür. Ancak ayette geçen “zikr” kelimesi ile hutbenin işaret edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda ayetin manası “okunan hutbeye koşun” şeklinde olmaktadır.

Ayette yer alan ‘Allah’ı anmaya koşun’ bölümü ‘Allah’ı anmaktan’ kastedilenin Cuma namazlarında okutulan hutbeyle birlikte farz olan iki rekât namaza işaret olduğu genellikle ifade edilir.⁷⁰ Bu hususla ilgili mezhep imamı Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ‘Allah’ı anma’ ifadesini delil olarak göstererek, ‘Allah’a hamd, O’nu tesbih ve tehlil etmek’ ile hutbenin rûknünün yerine getirileceğini, hutbenin asgari gereğinin bu şekilde ifa edilmiş olacağına hükmetmiştir.”⁷¹

Bu konuyla ilgili Ahmet Hamdi Akseki (ö. 1951) hutbenin tek rûknü olduğunu onun da *Allah’ı zikirden* ibaret olduğunu beyan etmiştir. Ancak hutbede tesbih, tahmid veya tehlil gibi zikr sayılacak ifadelerle iktifa etmenin sahih olmakla birlikte bu durumun sünnetin terki sayılacağından böyle bir hutbenin mekruh olduğunu beyan etmiştir.⁷²

3.5. Hutbenin Eda ve Sıhhat Şartları

Hatip namazdan önce arası ayrılmış olan, yani oturarak bir müddet ara verilen iki hutbe okur. Her iki hutbe de ayakta ve abdestli olarak irad edilir. Kudûrî (ö. 428/1037) hutbenin oturarak ve abdestsiz bir şekilde okunmasının caiz olmakla beraber mekruh olduğunu söylemektedir.⁷³

Hutbenin öğlen namazı vakti girdikten sonra ve namazdan önce okunması şartları arasında sayılmıştır.⁷⁴ Yine hutbe kastı ile okumak, bu okumanın cemaat huzurunda olması, yani hutbenin ifası esnasında Cuma ile mükellef asgari bir kişinin bulunması ve hutbe ile namazın arasının başka bir amelle kesilip ayrılmamış olması hutbenin sahih olması şartları olarak sayılmıştır.⁷⁵ Fetâvayı Hindiyîye’de hutbenin iki farzı olduğu ve bu farzların vakit ve Allah’ı zikretmekten ibaret olduğu vurgulanmıştır.⁷⁶

⁶⁹ el-Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 185.

⁷⁰ Ebû’l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Mu’essesetu’t-Târîhi’l-‘Arabî, 2002), 4/327.

⁷¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 348-354.

⁷² A. Hamdi Akseki, *Yeni Hutbelerim* (Ankara: Nur Yayınları, ts.), 1-2/10-11.

⁷³ Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *el-Muhtaşar*, çev. Süleyman Fâhîr (İstanbul: Eser Neşriyat, 1976), 56.

⁷⁴ el-Mergînânî, *el-Hidâye*, 1:186.

⁷⁵ el-Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 188.

⁷⁶ *Fetâvâyî Hindiyîye*, çev. Mustafa Efe (Ankara: Akçağ Yayınları, ts.), 1/488.

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞLAM BİLGİSİ

Kur'an yorumlama çalışmalarında en sık rastlanan yanlışlığın, Kur'an'ın bir bütün olarak ele alınmaması olduğunu söyleyebiliriz. Tüm ayet ve sûrelerin belli bir ilahi fikri ortaya koyma gayesi olduğu göz ardı edilerek yapılan parçacı yaklaşımlar, çoğu zaman yanıltıcı sonuçlara götürebilmektedir. Öte yandan kendi ön kabullerini, Kur'an'a onaylatma anlayışı gibi çok daha öznel ve sorunlu yöntemlerin varlığından da bahsetmek mümkündür. Bu yaklaşımlar kimi zaman mezhepsel saplantılar yüzünden, kimi zaman siyasi ve ideolojik tartışmalarda üstünlük sağlama adına Kur'an'dan delil getirmeye çalışma şeklinde tezahür edebilmektedir.¹

Kur'an bilindik bir kitap şeklinde tertip edilmemiş olması onun anlaşılması yönünde birtakım yanlış yöntemler uygulamasını beraberinde getirmiştir. Bir konu bütünlüğünü tek başlık altında göremediğimiz gibi konuların, giriş, gelişme ve sonuç şeklinde aktarıldığı düz bir metinle de karşı karşıya değiliz. Bazen bir ayet birden fazla konuya değinebilirken bazen birçok ayetin tek konuyu anlattığına da şahit oluruz. Alışlagelmişin dışında bir içeriğe sahip olan Kur'an'ı bölümlere, başlıklara, alt başlıklara ayırmak mümkün değildir.²

Kur'an'ın kapsamı içerisinde yer alan inanç esasları, şer'î hükümler, ahlaki prensipler, Peygamberler ile ya da diğer bazı insanlarla ilgili yer verilen kıssalar, kâinatın Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren delilleri, tebliğler, nasihatler, ibretlik vakıalar, azarlama, korkutma, emirler ve yasaklar, teşvikler ve sakındırmaların iç içe geçmiş bir üslupla işlendiği bir olgudur.³ Kur'an üzerinde yapılan okumalar bize, en küçük birim olan harflerden, kelimelere, yan ve ana cümlelere, cümlelerden oluşan ayetlere ve bu ayetlerden oluşan pasajlara kadar her Kur'an bölümüne başlı başına görevler yüklenmiş olduğunu, Kur'an'ın bir bütünlük içinde, bu birimlerin birbiriyle bağlantı halinde bir yapıya sahip olduğu görülür.⁴ Bu yapıyı oluşturan dilin hitabi olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu yüzden sözün kimin, kime, nerede ne zaman söylendiği ne için ve ne söylediği anlamın ortaya çıkmasında önemli rol oynar.

Kısacası, Kur'an söz konusu olduğunda anlam sadece metnin içerisinde ortaya çıkmaz; hitabın bağlamı içerisinde ortaya çıkar.⁵ Bu nedenle böyle bir yapıya sahip bu ilahi metnin her insanın kendi bakış açısı ile ele alıp, istediği yerde delil olarak

¹ Fatih Tiyek, *Kur'anı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 266.

² Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*, 46.

³ Mevdûdî, *Kur'an'ı Anlamak İçin Temel Prensipler*, çev. Mehmet Söylemez (Adana: İmko, 1969), 9.

⁴ Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine* (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 24.

⁵ Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*, 35.

kullanma hakkı yoktur. İşte bu noktada bağlam kavramı, Kur'an'ın yorumlanması noktasında büyük önem arz etmektedir. Çünkü Kur'an'ın inzali, bir dil vasıtası ile tarihi olan bir ortamda ve sosyo-kültürel bir gelişime zemin hazırlayarak tedrici olarak inmiştir.⁶

Onu gönderen yüce Allah, en güzel şekilde tertip etmiş, ayetlerini yerli yerine koymuştur. Ayetler ancak onun yerleştirdiği yerde ilahi mesajı ifade ederler. Onlar bulundukları bağlamlarından koparılıp ve parça parça manalar verilirse, ilahi mesajın anlaşılmasının önüne set çekilmiş olacağı anlamı çıkacaktır.⁷

Dolayısıyla Kur'an'dan herhangi bir mesele hakkında hüküm çıkarılırken konuyla ilgili göze çarpan birkaç ayeti göz önüne alıp hüküm bina etmek yerine söz konusu hususla ilgili tüm ayetlerin ve ayetlerin anlamlarına etki eden tüm unsurların dikkate alınması gerekir. Bu noktada bağlamın neden göz ardı edildiğinin gerekçelerini ifade etmek yararlı olacaktır. Elbette bağlamın ihmal edilmesinin tek nedeni kasıtlı ya da art niyetli düşünceler değildir. Bunun dışında da çeşitli faktörlerin var olduğunu bilmek ve bunları ortadan kaldırmaya çalışmak, sağlıklı bir yoruma ulaşmaya kapı aralayacaktır.

1. Bağlamın Göz Ardı Edilme Nedenleri

Bağlamın göz ardı edilme nedenlerini ayet ve ayetler arası münasebetin kurulamaması, Kur'an bütünlüğünün gözetilmeyip parçacı yaklaşımların ortaya çıkması, ideolojik ve siyasi yaklaşımlar, mezhep taassubu, lafza aşırı bağlılık, nüzûl sebebinin iyi ve –belki de doğru- bir şekilde ortaya konamaması veya ilgisiz nüzûl sebepleri gibi birçok başlık saymak mümkündür. Yine Arap diline hâkim olmayan kişilerin çevirileri ya da sadece meâl üzerinden anlama çalışmaları, bu hususa etki eden nedenler arasındadır. Toplumda bazı ayetlerle ilgili yanlış anlayışların yaygınlaşma nedenlerinden birisi de vaaz ve hutbelerde ayetlerin bağlamına uygun kullanılmamasıdır.⁸ O halde bağlamın göz ardı edilmesine sebep olan hususları Ünver'in değindiği üzere şu maddeler halinde özetlemek mümkündür:

1. Kur'an'da yer alan birtakım ifadeleri bağlamından çıkarmak ve metin içerisindeki bütünlüğü göz ardı ederek ele almak, ona parçacı bir yaklaşımda bulunmak.
2. Ayetlerin indiği tarih dilimini ve toplumun mevcut durumunu göz ardı etmek.

⁶ Mevlüt Erten, “Kur'an'da Hakikat ve Mecazın Tespitinde Bağlamın Önemi”, *İslami İlimler Dergisi* 8/1 (2013), 164.

⁷ Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*, 35.

⁸ Abdurrahman Ateş, “Vaaz ve Hutbelerde Kur'an'a Yeterince Yer Verilmemesi ve Âyetlerin Uygun Bağlamda Kullanıl(a)maması Problemi”, *Din Hizmetleri Sempozyumu II/* (2008), 467.

3. Kur'ân âyetlerinin esbâb-ı nüzûlüne başvurmamak.

4. Ayetleri dış anlamıyla anlamamanın yeterli olacağı kanısıyla, Kur'an'da sıkça karşılaşılan *kinaye*, *teşbih*, *tahzir*, *teşvik* ve *mecaz* gibi Arap dili özelliklerini dikkate almamak.⁹

Görüldüğü gibi Kur'an yorumunda karşılaşılan pek çok tavır ve yöntem, mananın doğru anlaşılmasını önlemektedir. Çalışmamızın asıl muhtevası hutbeler üzerinden bağlam bilgisini irdelemek olduğu için bu başlıkların tamamına derinlemesine yer vermek yerine bazı başlıkları örnekleriyle birlikte açıklamaya çalışmakla yetinilecektir.

2. İç Bağlam

Kelimelerin cümleleri, cümlelerin paragrafları ve paragrafların ise bir bölümü oluşturmak suretiyle büyük bir metnin meydana geldiğini biliyoruz. Bu metni oluşturan cümlelerin birbirleriyle olan ve metnin ana yapısı ya da mevzusu ile olan ilişkisine ya da irtibatına iç bağlam diyebiliriz. Bunun gözetilmesi durumunda metni oluşturan cümleler, inci taneleri gibi bir ipe ahenkli şekilde dizilmiş olacaktır. Farklı bir ifadeyle söyleyecek olursak “İç bağlam ister yazılı ister sözlü bir kelamın ya da sözün, içyapısıyla ilgili ve onun var oluşuna etki eden unsurların oluşturduğu bir bütündür. Genellikle iç bağlam daha çok dilsel özellikler, konu, ana düşünce, amaç ve temel kavramlar gibi metni veya sözü meydana getiren öğeleri kapsar. İç bağlamın öğelerinden; bir metinde yer alan kelimelerin kendi aralarında ve bulundukları cümlelerle, cümlelerin de paragraflarla ve metnin tamamıyla olan bağlantısına dilsel bağlam denmektedir.”¹⁰

Metinde bulunan kelime veya cümleler, daha önceden tespit edilen belli bir içerik çerçevesinde, belli anlamlar ifade ederler. Kelime veya cümlelerin anlamları, hizmet ettikleri içeriğe göre şekillendiğinden, içeriğin tespiti ve bilinmesi, doğru anlama ulaşma noktasında son derece önemlidir.¹¹ Metin üzerindeki Kur'an naslarının kelime, ayet ve sûre bazından birbirleri arasındaki bağlantısını, yani parça ve bölümler arasındaki ilişkileri belirleyici olan iç bağlamdır.¹² Başka bir ifadeyle Kur'an'daki ayetlerin ve ayet gruplarının birbirleri ile olan dilsel, edebi ve konusal ilişkilerin tamamına iç bağlam diyebiliriz.¹³

O halde her ifade, kelime veya cümleyi tek başlarına ayrı ayrı anlamaya çalışmak yerine, ibareden çıkan genel manaya göre anlamaya çalışılmalıdır.¹⁴ Bu ifade

⁹ Ünver, *Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü*, 23-24.

¹⁰ Tiyek, *Kur'anı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, 34-35.

¹¹ Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*, 30.

¹² Mevlüt Erten, *Nass-Yorum İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 140.

¹³ Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*, 29.

¹⁴ Erten, *Nass-Yorum İlişkisi*, 139.

kelimelerin tek başlarına ifade ettikleri manayı dışarıda tutmak demek değildir. Tam tersine kelimenin hangi bağlamda lügavi; hangi bağlamda şer'î anlamıyla kullanıldığını ortaya koymak demektir. Bu duruma Kur'an'da yer alan *şavm* kelimesi örnek verilebilir. Devenin yem yememesi ve yemden uzak durarak kendisini tutması kök anlamını taşıyan kelime, “sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç/*şavm* yazıldı” (el-Bakara 2/183) ayetinde şer'î anlamda ibadet olarak kullanılmış ve terimleşmiştir. Ancak aynı kelimenin Hz. Meryem'le ilgili olarak kullanıldığı “Ben, çok esirgeyici olan Allah'a adakta bulundum/*şavm*; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım” (Meryem 19/26) ayetinde sözlük anlamında kullanılmış ve konuşmamak için kendini tutma manasını ifade etmiştir. Bu ayetin ikinci kısmında yer alan “artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım” ifadesi, *şavm* kelimesinin *susma orucu* demek olmadığını bilakis konuşmaktan uzak durma anlamı taşıdığını göstermektedir. Bu durumun tespiti ise ancak bağlam ile mümkündür. Aksi halde *susma orucu* zannedilen bir ibadet türünün varlığı mevzu bahis olacaktır ki bu tür bir ibadet zaten yoktur.

İç bağlamla ilgili temel bilgileri verdikten sonra iç bağlamın göz ardı edilmesinin nedenlerini ele almak istiyoruz. Yukarıda da değinildiği üzere iç bağlam, daha çok *dilsel özellikleri, konu, ana düşünce, temel kavramlar* ve *amaç* gibi metni meydana getiren unsurları kapsamaktadır. Bu unsurlardan herhangi birinin veya birkaçının göz ardı edilmesi, iç bağlamın ortaya çıkarılmasına engel teşkil edecektir. Kısaca bir metnin iç bütünlüğünün ifade edilmesine *iç bağlam* diyebiliriz. Buradan hareketle her kelime ve cümleyi ayrı ayrı değil, tüm metnin umumi manasına göre tefsir edilerek anlaşılması büyük önem arz etmektedir.¹⁵ Dolayısıyla bu iç dinamiklerin her biriyle ilgili bilgi ve dayanaklar ele alınarak yapılacak olan çalışmalarla ancak verilmek istenilen mesaja ulaşılabacaktır.

Geçmişten günümüze kadar yapılan Kur'an'ı anlamaya dönük çalışmalar dikkatle incelendiğinde oldukça fazla yorum zenginliği ve farklılığı karşımıza çıkmaktadır. Yoruma açık ve anlaşılabilir düzeyde farklılıklar bir yana uzlaştırılması mümkün olmayan görüşlerin çokluğu da dikkat çekmektedir. Bu ihtilafı ve zaman zaman kabul edilemeyecek noktaya varan aşırı yorumların bir kısmının nedeninin iç bağlamın göz ardı edilmesi olduğunu söylemek mümkündür.¹⁶ Belli bir metot üzerinden değerlendirip bir sınıflandırmaya tabi tutulacak olursa yapılan iç bağlam ihlallerini aşağıdaki başlıklar altında incelemenin kısmen mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

2.1. Ayetlerin Bütünlüğüne Riayet Edilmemesi ve Parçacı Yaklaşım

Kur'an dikkatle incelendiğinde harflerden, kelime ve kelime guruplarına, yan cümlelerden, ara cümlelere, ana cümlelerden bir bütün halinde pasajlara kadar

¹⁵ Erten, “Kur'an'da Hakikat ve Mecazın Tespitinde Bağlamın Önemi”, 168.

¹⁶ Tiyek, *Kur'anı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, 296.

aralarında bir insicamın ve görev bütünlüğünün olduğunu görmek mümkündür.¹⁷ Bu itibarla kelimeleri ve terkipleri, önce cümledeki görevleri doğrultusunda ve cümle olarak mesajı bütünsel anlamaya çalışmak gerekir. Cümlelerin tamamlayıcı unsurları göz ardı edilip değerlendirmeye alınmadığında varacağımız sonuç ile Kur'an'ın mesajının birbirinden farklı olması kaçınılmazdır.¹⁸

Bir makine düzeni şeklinde tasavvur edilebilecek olan bu yapı, her parçanın kendi başına görevleri olduğu gibi parçaların toplamda hizmet ettikleri ana unsurun makinenin doğru bir şekilde çalışması için görevli oldukları örneğini vermek mümkündür. Dolayısıyla her ayeti kendi içindeki anlam bütünlüğü noktasında anlamak kadar ilgili olduğu diğer ayet veya ayet guruplarıyla olan bağlantısını kurmakta büyük önem arz etmektedir.

Ayetlerde yer alan kelime ve kavramları, kendi başlarına yeterli olduğunu düşünerek, Kur'an bütünlüğünden kopuk bir şekilde kelime ve kavram üzerinden hüküm çıkarma girişimleri parçacı yaklaşımın bir tezahürüdür.¹⁹ Bu tür bir yaklaşım bahsettiğimiz münasebet sisteminden doğan yani bağlamından aldığı anlamın göz ardı edilmesine sebep olacaktır. Örnek olarak *küfr* ifadesi ile kastedilenin iman mı yoksa şükrün mü zıddı olduğunu anlamak için yapılması gereken kelimeler arası bu ilişkiler ağını dikkate almaktır.²⁰

Mesela el-En'âm 6/38 ve Fâtır 35/24 ayetlerinde kullanılan ümmet kelimesi, aynı şekilde lügavi ve şer'i manaların göz önünde bulundurulmaması durumunda çeşitli sorunlarla karşılaşacağımızı göstermektedir. el-Enam 6/38 ilgili ayeti şöyledir:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ

“Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp rablerinin huzuruna getirileceklerdir.” (el-En'âm 6/38)

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ

“Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.” (Fâtır 35/24).

¹⁷ Tiyek, *Kur'anı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, 296.

¹⁸ Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, 48.

¹⁹ Tiyek, *Kur'anı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, 262.

²⁰ Tiyek, *Kur'anı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, 262.

Bu ayetlerde geçen ümmet/أُمَّة kelimesini aynı doğrultuda değerlendirdiğimizde ortaya çıkacak anlam farklılığına dayalı ilginç durumu biraz açmak gerekiyor. el-En‘âm ayeti, yeryüzünde yürüyen canlıların ve uçan kanatlı yaratıkların hepsinde, insanlarda olduğu gibi bir sosyal yapının ve kendi aralarında bir toplu yaşama tecrübesinin var oluşuna vurgu yapmaktadır. Burada kelimenin kök anlamına işaret edilmiştir ki bu kelimenin manası, *lidere bağlı topluluktur*. Dolayısıyla bu varlıkların da tıpkı insanlar gibi bir lider etrafında öbeklendikleri anlaşılmaktadır. Bu husus göz ardı edilerek yapılacak yorumda el-Enam 6/38 ayetinde olduğu anlamıyla hayvanların da mükellef olduğunu ve bu sebeple kendilerine peygamber gönderildiği gibi bir yanlış sonuç ortaya çıkacaktır. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve Zerkeşî, bazı kimselerin bu ayetleri yan yana getirerek, böyle bir anlayışa sahip olduklarını ifade etmektedirler.²¹ Kur‘an‘ın kendisiyle tefsiri şeklinde bir yol izlenmiş olsa bile varılan yanlış sonucun Kur‘an‘ı anlama noktasında sadece iki ayeti yan yana koymanın yeterli olmadığını, iç bağlamlarının göz ardı edilmesinin farklı anlamlar ortaya çıkaracağını göz önüne sermektedir.

Fâtır 24. ayetin giriş kısmına dikkat edildiğinde Allah Resul‘ünün hak ile birlikte müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderildiği ifade edilirken, akabinde peygamber gönderilmemiş bir toplumun bulunmadığı vurgulanmaktadır. Sözün sevk edilişinden de anlaşılacağı üzere ayet, sadece akıl sahibi olan ve mükellef kılınmış insanlardan ve kendilerine elçi gönderilişinden bahsedilmektedir. Kaldı ki Kur‘an‘ın bütünlüğü göz önüne alındığında birçok ayette sorumluluk sahibi olmanın akıllı varlık olan insana ve cinlere mahsus olduğu çok açık bir şekilde vurgulanmaktadır.

el-En‘âm‘da ifade edilen, hayvan aleminin de insanlar gibi bir topluluk olduğu ve aralarında yardımlaşma türü bir dayanışmanın olduğu, kimi zaman kavga ettikleri, sosyal bir anlayışa dayalı yaşam kültürüne sahip olmaları hususudur. Allah tarafından verilmiş olan içgüdü ile hareket etmekte olan hayvanlar dolayısıyla fiillerinden dolayı bir mükellefiyet değildirlere. Buradaki en önemli husus aynı kelimelerin yerine göre farklı ayetlerde farklı anlamlar içerebildiği gerçeğidir. Sözlük anlamı kadar Kur‘an‘ın o kelimeye o ayet içinde hangi anlamı yüklediği, yeni bir anlam verilip verilmediğinin tespiti gerekmektedir.

Bu bağlamda ikinci bir örnek vermeyi uygun görüyoruz. Bu örnek, *enzele* fiili ve *inzāl* gibi türevleriyle ilgili olacaktır. el-Hadid 57/25 ayette yer alan *enzelnā* fiiline biçilen anlam şu şekildedir:

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ ۚ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ ۚ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ۝

²¹ Albayrak, *Kur‘an‘ın Bütünlüğü Üzerine*, 56.

“Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik, beraberlerinde kitap ve adalet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar. Bir de **demiri indirdik ki** onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır. Böylece Allah, görmeden iman ederek kendisine ve peygamberlerine yardım edecekleri ortaya çıkaracaktır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür.”²²

Metnin anlattığı ifadeden bu ayette Allah Teâlâ’nın delillerle elçiler göndermiş olduğu; bu elçiler aracılığıyla kitap ve adalet düzeni gönderildiği *أَنْزَلْنَا* ve içinde insanlara birçok yönden faydalı olan demirin bahşedildiği vurgulanmaktadır.²³ Kitap ve mizanın verilmesi ve demirin bahşedilmesi *indirdik* anlamına gelen *enzelnā* fiili ile aktarılmıştır. Buradan hareketle genel olarak ayetin bu kelimesi lafızdan yola çıkılarak her iki fiil için de indirdik anlamı verilmektedir.²⁴

H. B. Çantay, S. Ateş, Diyanet Meâlleri dâhil birçok meal bu kelimeyi her iki fiil için de indirdik olarak çevirmiştir. Mustafa Öztürk “Peygamberler vasıtaıyla vahyi indirdik ve adaletin insanlar arasında tesisi için ölçüler belirledik. Aynı zamanda büyük bir nimet olarak demir cevherini de biz bahsettik” şeklinde bir çeviri yaparak zannımızca doğru ifade biçimini tayin etmiştir. Her ne kadar *enzelnā* fiili sözlük anlamı olarak *indirdik* anlamını ifade etmiş olsa da burada demirin indirilmesinden ziyade bahşedilmesi/lütfedilmesi anlamı bulunmaktadır. Bu ve benzeri durumlarda gözden kaçırılmaması gereken nokta *enzelnā* fiilinin veya başka bir fiilin nesnesini tespit etmektir. Dolayısıyla yağmurun nesne olduğu durum ile demirin nesne olduğu durum bambaşka şeylerdir. Yağmur için hakiki anlamında bir kullanım söz konusuysa demir için mecazi bir kullanımın olduğunu söyleyebiliriz.²⁵

El-Vakıa 56/79 ayeti *لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ* ise bu konuya ışık tutacak en can alıcı örneklerin başında gelmektedir. Neredeyse ittifakla mezhepler arasında abdestsiz Kur’an’a dokunulamayacağı hususunda delil olarak kabul edilmektedir. Ayetin gerek dil-bilimsel analizi gerekse bağlamsal tahlili bu anlayışı desteklememektedir. *Muṭahharūn* kelimesi ismi mef’ul olarak “temizlenenler, temiz kılınanlar” anlamını ifade etmektedir. *Lā yemessuhu* ibaresindeki *lā* harfi, nehiy harfidir; nefiy değildir. Dolayısıyla ibare bir yasağı değil bir durum tespitini bildirmektedir. Ayet, zaman itibarıyla Hz. Muhammed’in peygamberliğinin üçüncü yılında, mekân olarak da Mekke’de nazil olduğundan ayetin dış bağlamı henüz nüzûlünün tamamlanıp el sürülmesi yasaklanacak iki kapak arasına alınmış bir mushafın bulunmadığı ve abdest ayetinin (El-Maide 5/6) nazil olmadığı bir dönemdir.²⁶

²² Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 249.

²³ Tiyeek, *Kur’anı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, 300.

²⁴ Tiyeek, *Kur’anı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, 300.

²⁵ Tiyeek, *Kur’anı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, 302.

²⁶ Dücane Cündioğlu, *Kur’an Çevirileri Dünyası* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 75.

Sözü söyleyenin maksadı ancak söylenenin tamamına bakılarak anlaşılabilir. Konuşmanın herhangi bir kısmı alınarak kastın dışında bir anlamın ortaya çıkarılması mümkündür. Bu minvalde verilebilecek birçok örnek bulunmakla birlikte çalışmamızın sınırları göz önüne alındığında bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

2.2. Ayetlerin Siyasi ve İdeolojik Kullanımı

İdeolojilerin temel motivasyonu, kendi düşüncesini merkeze alarak diğer tüm düşünce ve anlayışları dışlamak üzerine kuruludur. Bu noktadan hareketle anlayışlarına ters olan tüm karşıt görüşleri çürütmek sıkça görülen bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an ayetleri ile ilgili ideolojik anlama ve yorumlamanın çerçevesinde Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanmasına yani muhtevasının kavranıp ana kaidelerinin akl-ı selim ile anlaşılmasına engel olan nedenlerin başında mezhep taassubu veya mezhepsel bakış açısı ile Kur'an'a yaklaşmak yer almaktadır.²⁷

Yanlış anlamının pek çok nedeninden bahsetmek mümkündür. Söz konusu Kur'an ise sebep-i nüzûl, gramer bilgisi, tamamına vakıf olamamaktan kaynaklı eksik bilgi nedeniyle doğru sonuca varamama şeklinde pek çok neden sayabiliriz. Bu başlıklar donanımsal olarak yetersizliğin ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ilgili başlık altında işleyeceğimiz husus, bunların dışında kendi ideolojisini savunmak veya en bilindik şekliyle hakem olayına götüren Sıffın savaşında olduğu gibi siyasi ve askeri mücadelede zafer elde edebilmek adına bilinçli yapılan bir yorumlama eğiliminden bahsetmek olacaktır.

Bilindiği üzere Sıffın savaşı sonrası ortaya çıkan sonuçlardan biri de *tahkim* olayıdır. Cemel Savaşı sonrası Müslüman toplum arasındaki ilk ciddi kutuplaşma olduğu bilinmektedir. Alî b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) ile birlikte hareket eden kimselerden bazıları, tahkim için alınan karardan dolayı hayal kırıklığı yaşamıştır. Hz. Osman'ın (ö. 35/656) katledilmesi, olayları içinden çıkılmaz bir hale sürüklemiştir. Tahkim için karar alan ve onu meşru bir hal olarak gören Alî b. Ebî Tâlib ve Muaviye b. Ebü Sufyan, (ö. 60/680) bu kararları dolayısıyla Hz. Ali taraftarlarınca eleştiriye tabi tutulmuş ve bunlar ayrı bir gurup olarak ortaya çıkmışlardır.²⁸ Fikren ayrışan bu yeni grup tahkim kararı nedeniyle Ali ve Muaviye'ye karşı sert bir üslupla muhalefet etmeye başlamışlardır. Bu guruba ait düşünsel yapı zamanla hariciler/*hevâric* ismiyle tarih sahnesinde yer almışlardır.²⁹

Harici olarak isimlendirilen grup, siyasi faaliyetlerinde Kur'an ile sıkı bir bağ kurarak tüm fikri mülahazalarını bu düzlem üzerinde inşa etmeye çalışmışlardır. Bu gurup, Batınilerin yapmış olduğu içsel anlam arayışının aksine, kelime ve lafızcı bir

²⁷ İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 142.

²⁸ Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefa: Hz. Peygamber ve Halifeler*, çev. Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 442.

²⁹ Mustafa Günel, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 186.

yaklaşım ile âyetlerin zahiri anlamları üzerinde durmuş ve zahiri anlamı ile sıkı bir bağ kurmuşlardır. Bilindiği üzere Harici grupların sloganı olan *lā hukme illa lillāh* söylemi Kur'an'da geçen bazı ayetlerdeki ifadelerden alınmıştır.³⁰

Kur'an'da geçen ayetlerde "Hüküm yalnızca Allah'a aittir, Hüküm yalnız O'nundur" anlamına gelen ifadeler yer almaktadır (el-En'âm 6/57, Yûsuf 12/40, el-Kasas 28/70,88). Bu ayetleri slogan haline getiren hariciler, Ali'nin Muaviye'nin tahkim teklifini kabul etmesine şiddetle karşı çıktılar ve kabul edişin Kur'an'ın açık hükümlerinin ihlali olarak tanımlayarak isyan girişimine zemin hazırladılar. Hz. Ali gibi Kur'an'ın her anına tanıklık etmiş birinin böyle bir hükmü bilmediğini düşünmek ise olayın farklı bir yönüdür.

Haricileri farklı kılan ve onların İslam tarihi sayfasında kendilerine has bir yer edinmelerine sebep olan husus, lafızlara gösterdikleri ihtimam veya literal bir okuma anlayışlarına sahip olmalarıdır. Nevi şahsına münhasır bu okuma yöntemiyle Hariciler, bu yaklaşımları ile Kur'an'ın kastının arasında en ufak bir ayrımın olmadığını, Kur'an'ı anlamamanın yegâne yolunun bu olduğuna gönülden inanıyorlardı. Bu anlayış Haricilere, dine dair tüm kavram ve sembollerini kendi anlayışları doğrultusunda yorumlamalarına ve bu yorumun Allah'ın kastı ile birebir aynı olduğu düşüncesine itiyordu. Hariciler, "Hüküm Ancak Allah'a aittir" ayetine bu bakış açısından hareketle anlam vermişlerdir. Bu anlamlandırmadan yola çıkmaları, önceleri Hz. Osman'a bir müddet sonrada Hz. Ali'ye isyan etmelerine sebep olmuş, devamında tahkimi onaylayan ya da tahkime karşı çıkmayan tüm Müslümanları tekfir etmişlerdir. Bu literal okuma sonucu İslam tarihinde yer alan trajedik bir takım olaylara sebebiyet vermişlerdir.³¹

Literal okuma yanı sıra siyasi gücü sürdürme ya da bir siyasi gücü itibarsızlaştırma kaygısının da ayetlerin yanlış yorumlanmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Mesela "Kadir gecesini bin aydan daha hayırlıdır" (el-Kadir 97/3) ayeti ile ilgili olarak Kasım b. Fazl (ö. 489/1096) tarafından siyasi gücü pekiştirme amacıyla bir yorum serdedilmiştir. O Emevîler'in tam olarak bin ay hüküm sürdüğünü, burada işaret edilen bin ayın bu olduğunu, dolayısıyla kadir gecesinin, Emevîlerin iktidarda kaldığı bin aydan daha hayırlı olduğunu ileri sürmüştür.³² Burada da görüleceği üzere Emevîler'i kötülemek üzerine kurulu bir yaklaşım göze çarpmakta ve ayet ideolojik bir biçimde ele alınmaktadır.

Başlığın giriş bölümünde bahsettiğimiz mezhep taassubu ile yapılan bağlam ihlallerine de bu başlık altında birkaç örnek vererek konuyu izah etmek istiyoruz. Âl-i İmrân 3/7 âyeti ile ilgili yapılan yorumlar bu konuyu açıklama noktasında önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

³⁰ İbn Hibbân, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefa*: Hz. Peygamber ve Halifeler, 443-444.

³¹ Mehmet Kubat, *İslam Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2015), 111.

³² Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*, 176.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِندِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“Sana kitabı indiren O’dur. Onun (Kur’an) bir kısım ayetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır; diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te’vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun te’vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. (Bu inceliği) yalnız aklıselim sahipleri düşünüp anlar.” (Âl-i İmrân 3/7)

İlk dönem müfessirlerinden bazıları, ayette geçen “...Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te’vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler” diye işaret edilen kişilerin hariciler oldukları söylemişlerdir. Taberî (ö. 310/923), bu ayetle ilgili olarak Katade’nin (ö.117/735) “Şayet bu ayet, hariciler (Haruriyye) ve sebebiye hakkında değilse, ben ayetten kimlerin kastedildiğini bilmiyorum” dediğini aktarmaktadır.³³

Taberî’den (ö. 310/923) uzun süre sonra tefsir yazmış olan alan İbn Kesîr (ö. 774/1373), bu ayetle ilgili yorumunda, “Kalplerinde eğrilik olanlar”ın hariciler olduğunu söylemektedir. Ayrıca o, haricilerle ilişkilendirdiği aynı sûrenin 106. ayetini de bu bağlamda zikretmiştir: “O gün gelecek, birtakım yüzler ağaracak birtakım yüzler ise kararacaktır.” İbn Kesîr’e göre burada yer alan yüzü kararacak kimseler haricilerdir. Yüzleri ağaracaklardan kasıt ile de ehl-i sünnet ve’l-cemaate işaret edilmiştir.³⁴ Bu durumun mezhep eksenli bir değerlendirme olduğunu ifade edebiliriz.

2.3. Konu Bütünlüğünden Uzaklaşma

Konu bütünlüğü anlaşılabacağı üzere sözü söyleyenin söyleyiş amacına uygun bir anlamayı ifade etmektedir. Kur’an ayetlerini anlamada önemli bir yer tutan konu bütünlüğü özellikle farklı yerlerde tekrarlanan ayetlerin anlaşılmasında dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. İncelendiğinde görülecektir ki, onda yer alan aynı konuda birçok lafzi tekrar bulunmakta, bunlardan bir kısmı cümle, bir kısmı ise kavram tekrarları olarak yer almaktadır.³⁵

Kur’ân-ı Kerîm’i oluşturan metinler iç içe geçmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğunlukla metinlerin arasını ayırıp belli bir tek konuya yönlendirmek epey zordur. Zaman zaman bir ayette bulunan bir bölüm, bir yandan aynı ayetin amaçladığı anlam ile

³³ Öz, *Kur’an’ı Anlamada Bağlam*, 182.

³⁴ Öz, *Kur’an’ı Anlamada Bağlam*, 183.

³⁵ Tiyek, *Kur’anı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, 309.

yakından ilgiliyken, diğer taraftan başka ayetlerle ilişkisine dikkat edildiğinde tali derecede de olsa tamamen farklı bir hedefe yönelik olabilmektedir.³⁶

Farklı sûrelerde geçen tekrarların farklı farklı çevirilerine birkaç örnek vererek konuyu açmak isiyoruz. Meryem Sûresi 19/37 ve ez-Zuhruf 43/65’de geçen فَاتَّخَفَ ۚ اِبَارESI AŞAĞIDA SUNACAĞIMIZ BAZI MEÂLLERDE ŞU ŞEKİLDE VERİLMİŞTİR:

H. B. Çantay: Meryem 19/37: “Sonra fırkalar kendi aralarında ihtilaf etti.”; Zuhruf 43/65: Sonra aralarında partiler (çıkıp) ihtilaf ettiler.

Diyanet: Meryem 19/37: “(Fakat Hristiyan) gruplar, aralarında ayrılığa düştüler.”; Zuhruf 43/65: “Ama aralarından çıkan gruplar ayrılığa düştüler.”

İslamoğlu: Meryem 19/37: “Buna rağmen mezhepler kendi aralarında ayrılığa düştüler.”; Zuhruf 43/65: “Fakat onlar arasından çıkan hizipler birbirleriyle anlaşmazlığa düştüler.”

M. Öztürk: Meryem 19/37: “Bu hakikate rağmen kimi zümreler İsa hakkında aralarında anlaşmazlıklara düştüler.”; Zuhruf 43/65: “Ne var ki İsa’dan sonra çeşitli fırkalar onun hakkında görüş ayrılıklarına düştüler.”

Elmalılı: Meryem 19/37: “Sonra hizipler kendi aralarında ihtilafa düştüler.”; Zuhruf 43/65: “Sonra hizipler kendi aralarında ihtilaf ettiler.”

Tercümeler incelendiğinde hem meâllerin birbirleriyle farklılık gösterdiği hem de bir meâlin kendi içerisinde anlam ve yorum farklılığı taşıdığı görülmektedir. İki farklı ayette geçen ibarenin tercümelerinin isabet edip etmeme noktasında sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi için öncelikle iç bağlamına bakmak gerekmektedir. İbarenin iç bağlamına göre ilk ayette Hz. Meryem’in Hz. İsa’yı dünyaya getiriş süreci anlatılmaktadır. İkinci ayette ise Hz. İsa, Hz. Peygamber’le Mekke müşrikleri arasındaki bir diyalogun konusu olduktan sonra Hz. İsa, Allah’ın tek Rab oluşu konusunda gereken uyarıyı yapmıştır. Buna rağmen kendisinden sonra gelenler arasında onun kişiliği hakkında düşünce farklılığı doğmuş ve ulûhiyet alanındaki yeri ciddi şekilde tartışılmıştır. Hz. İsa hakkında, -haşa- “O Allah’tır”, “Allah’ın oğludur” veya “Üçün üçüncüsüdür” demişlerdir. Bu bakımdan aynı konu içerisinde yer alan bu iki ibare de aynı anlamı ifade etmektedir.³⁷

Bağlamından dolayı aynı anlamı taşımasına karşın bu iki ibare örneklerde görüleceği üzere farklı farklı şekillerde çevrilmiştir. Tamamı beş kelimeden oluşan ve tekrar eden ibare aynı bağlamda ve aynı anlamda olmasına karşın meâl sahiplerinin tercümeleri hem kendi aralarında hem de diğerleriyle adeta aynı cümlelerin başka bir dilde kaç farklı şekilde ifade edilebileceğine dair yarış içerisinde olduklarını gösterir

³⁶ Albayrak, *Kur’an’ın Bütünlüğü Üzerine*, 211.

³⁷ Tiyek, *Kur’anı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, 311-312.

durumdadır.³⁸ Son olarak verdiğimiz örnekte merhum Elmalılı bağlama sadık kalarak doğru bir çeviri örneği bize sunmuştur. Bununla birlikte Öztürk meâlinin konunun bağlamına hâkim bir yorum içerecek şekilde konuyu okuyucuya aktardığı da görülmektedir. Oldukça geniş bir tercüme olmakla birlikte ayetin neden bahsettiğini ve fırkalarla kimlerin kastedildiğini okuyucunun anlamasına olanak sağlanmıştır. Buna göre hizipler kelimesinin Müslümanlar arasında kullanılan mezhep kelimesi ile tercümesi elbette Müslümanları Hristiyanlara benzetme ihtimali barındıracağı için sakıncalıdır.

3. Dış Bağlam

Bir dilin oluşumu ve gelişimi o dili konuşan toplumun ortak tarihi ile doğru orantılı olarak gerçekleşir. Yaşadığı toplumun inanç, kültür, gelenek, duygu ve düşünce, yaşanan fiziki koşullar, coğrafi konum ve durum, iklim, yaşayan bitki ve hayvan türü gibi birçok unsurla etkileşim içerisinde gelişir ve değişir.³⁹

Hitabi olma özelliği itibariyle Kur'an'ın indiği toplumun siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu göz ardı ettiği düşünülemez. Bu özelliği itibariyle meseleyi tarihi bir araştırma neticesine vardırmanın gerek ayetlerin gerekse tüm metnin hitap ettiği toplumun bu özelliklerini bilmek Kur'an'ı anlama hususunda önemli bir yer tutmaktadır.

Metnin bağlamından bihaber olan okurun, arka plana dair bilgilerden mahrum olması, başka bir ifadeyle Kur'an'ın indiği kültür ve coğrafyasına dair bilgilerden mahrum olması, bazı ifadelerin anlam derinliğine vâkıf olmakta zorluk çekmesine ve zaman zaman konu ve kavramları sahip olmadıkları anlamda yanlış değerlendirmesine neden olmaktadır.⁴⁰ Mesela okuyucunun, *menât*, *kelâle*, *zıhâr*, *nesî'* gibi kültürel hususları bilmemesi, bu kelimelerin geçtiği ayetlerdeki mesajı anlamamasına yol açacaktır. Bunların bilinmesi ise kültür ve coğrafya dâhil pek çok bölgesel niteliğin iyi tanınmasıyla ancak mümkün olabilir. Bütün bunlar dış bağlam olarak tanımlanabilir.

Diğer bir yönüyle indiği dilin -her dil gibi- gelişim ve değişimlere açık olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu değişimin göz ardı edilmesi durumunda o güne dair söylenmiş bir sözün bağlamından koparılıp zaman içinde değişen yeni anlamlarla ifade edilmesi durumu karışımıza çıkacaktır.

Dış bağlamın en önemli unsuru şüphesiz nüzûl ortamı ve nüzûl sebepleri bilgisidir. Hz. Peygamber'e soru olarak getirilen bir konunun veya yaşanmış bir olaya matuf olarak bir veya birkaç ayetin ve yahut bir sûrenin tümüyle nazil olmasına etken

³⁸ Tiyek, *Kur'anı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, 311.

³⁹ Muhammed İsa Yüksek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Bağlam Bilgisi Referansları ve Sınırları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 97.

⁴⁰ Fatih İbiş, "Yazılı Metin-Sözlü Metin Bağlamında Kur'an Metninin Mahiyeti" 15/41 (2012), 192.

olan şeye “Sebeb-i Nüzûl” denir.⁴¹ Ancak biz bu ifadeden ayetin indiği ortamın kültürel, siyasi, iktisadi ya da ahlakî tüm unsurlarının aslında Kur’an’ın inişinin ana nedeni ya da ayetin gönderilişinin ana gerekçesi olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla sebebin muayyen olmaması, bizim mesajı anlayamayacağımız manasına da gelmez.

Ortam ve sebep bilgisinin varlığı, metin ile metin dışı olaylar örgüsünü kurarak metnin bağlamına vakıf olmayı kolaylaştırır. Bu bilgiye sahip olmadan o zaman diliminde ve zemininde yaşanan ve Kur’an’da, ön bilgiler varsayımına dayalı olarak kısaca değinilen ve tafsilatlı olarak açıklanmayan, bir şekilde Kur’an’da konu edinilmiş meselelerin iç yüzünü anlamak oldukça güç bir hal alır.⁴²

Vahidi (ö. 468/1076) Kur’ân’ın anlaşılması noktasında en iyi yol olarak tanımlar Sebeb-i Nüzûl.⁴³ Zerkeşi (ö. 794/1392) bu konuda tefsir için bilinmesi zorunlu bir ilim olduğunu söyler.⁴⁴ Süyûtî (ö. 911/1505) esbâb-ı nüzûl için; olayın meydana geldiği günlerde ayetin nazil olması durumunda gerçekleştiğini ve esbâb-ı nüzûl ilminin bu inzale sebebiyet veren olayların bilgisini ihtiva ettiğini söyler.⁴⁵ Dolayısıyla bir ayetin inişinden yaşanmaya ya da kamusal bir düzende uygulanmasına kadar gerçekleşen ve uygulandıktan sonra da yöntemini gösteren bütün süreci ayetin nüzûl süreci olarak tanımlamayı uygun görüyoruz. Buna göre tüm bunları göz önünde bulundurarak yapılacak bir yorumlama ameliyesi, dış bağlama riayet etmek olarak kabul edilmelidir.

Dış bağlamın kapsadığı diğer bir bağlam türü ise olgu bağlamıdır. Olgu bağlamından kasıt ise, bir olgunun kendi varlığını hazırlayıp çevreleyen veya biçimlenmesinde etkin olan ve diğer olgular ile oluşturmuş olduğu bütünlük içindeki yeri, olgunun başka olgularla olan konumunu belirleyen çerçevesidir diye tanımlanabilir.⁴⁶

Dış bağlamı tüm detayları ve alt başlıklarıyla bu çalışmada ele almanın mümkün olmadığını bilmekle beraber, ayetleri anlama noktasında nasıl bir katkı sunduğunu kısaca açıklamakla yetinilmiştir.

3.1. Dış Bağlamın Göz Ardı Edilmesi

Dış bağlam kavramı, ayetin indirildiği dönemde meydana gelen nüzûl sebepleri, nüzûl ortamının sosyal, siyasal, psikolojik, kültürel, edebi ve dini yapısının tamamını kapsamaktadır. Bununla birlikte dış bağlamın genişletilmesine dönük amaçların

⁴¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 115.

⁴² Fatih İbiş, “Yazılı Metin-Sözlü Metin Bağlamında Kur’an Metninin Mahiyeti”, 194.

⁴³ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur’ân ve bağlam* (İstanbul: Şûle Yayınları, 2018), 53.

⁴⁴ Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah Zerkeşi, *el-Burhân fi ’ulûmi’l-Kur’an*, thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhim el-Mısri (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-ilmiyye, 2001), 1/45-60.

⁴⁵ Ebû’l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fi ’ulûmi’l-Kur’an*, thk. Ahmed b. Ali (Kâhire: Dârü’l-Hadîs, 2004), 1/108-123; Harun Bekiroğlu, *Tefsir Metodoloji Açısından el-Burhan ve el-İtkan* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013), 164-165.

⁴⁶ Öz, *Kur’an’ı Anlamada Bağlam*, 31.

bulunduğunu söylememiz mümkündür. Mesela hurufi yorumlar, ebced hesaplarına dayalı değerlendirmeler, Kur'an'da şifre iddiası gibi yaklaşımlar, ayetin anlaşılmasında dış bağlamı genişletme çabalarıdır.⁴⁷ Oysa bunların çoğu zaman ayetler hakkında yanlış değerlendirmelere kapı araladığını da ifade edebiliriz.

Nüzûl ortamı başlı başına Kur'an'ın anlaşılması noktasında önemli bir parametredir. İndiği toplumun özelliklerini tüm yönleriyle değerlendirmek Kur'an'ı anlamada gerekli hususların başında yer alır. Bir İskandinav ülkesinde yaşayan birey için cennet nimetleri arasında sık sık yer verilen “gölgenin fazla bir anlamı olmayacaktır. Ancak ilk muhatap kitlenin sıcak çöl iklimindeki yaşantısı dikkate alındığında, ilgili mesajlar daha anlamlı olacaktır.⁴⁸ Dolayısıyla muhatap olan toplumun yaşadığı coğrafyadan tutun da bölgenin iklimine, geçim kaynaklarına, yetişen bitki türünden, yaşayan canlı türüne kadar tüm bu hususların önemli rol oynadığı unutulmamalıdır. Bunlardan en önemlisi ise kuşkusuz nüzûl sebeplerinin göz ardı edilmesidir.

İndiği döneme şahitlik eden sahabenin ayetlerin iniş sebebini, kastını, imasını, tarihi arka planını gayet iyi bildikleri gerçeği, ayetleri anlama noktasında onlara seçkin bir yer temin etmektedir. Sonraki dönemlere nazaran bu dönemde yaşamış olan kişiler, inen ayetin dış bağlantılarını ya biliyor olmaları ya da Hz. Peygamberden bizatihi öğreniyor olmaları tabii olarak yanlış anlamaların önüne geçiyordu.

O halde bir metnin ortaya çıktığı toplumu, coğrafyayı, tarihini, o toplumda cereyan eden olayları, Kur'an öncesi yaşam ve anlayışını bilmeden mevcut metni tam olarak anlamamanın mümkün olmadığını vurgulamak gerekir. Bu yönüyle dış bağlamın kapsamında olan bu unsurların göz ardı edilmesi ayetlerin anlaşılabilmesi noktasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlatımımızı bir örnekle ortaya koyarak devam etmek istiyoruz.

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

“Allah, içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vaad etti ki, kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek, onlar için hoşnutluğuna vesile kıldığı dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak, şu andaki korkularını güvenliğe çevirecektir; çünkü onlar bana hiçbir şeyi ortak koşmaksızın kulluk etmektedirler. Bütün bunlardan sonra kim inkâra saparsa yoldan çıkmış kimseler işte bunlardır.” (Nûr 24/55)

⁴⁷ Öz, Kur'an'ı Anlamada Bağlam, 31.

⁴⁸ Öz, Kur'an'ı Anlamada Bağlam, 149.

Ayetin dış bağlama ait bilgi bulunmaksızın anlaşılmasının çok zor olacağı, kastedilen kişilerin kim olduğu noktasında bir müphemlik barındırdığına şahit oluyoruz. Übey b. Ka'b (ö. 33/654 [?]) ayetle ilgili şu haberi aktarmaktadır: Allah Resulü ve arkadaşları Medine'ye geldikleri zaman Ensar onları bağırklarına basmışlardı. Bu durum karşısında müşrik kabilelerinin tamamı Müslümanları ortadan kaldırmak için kendi aralarında birleştiler. Bu durum karşısında Müslümanlar da gece gündüz silahlarını hiçbir zaman bırakamıyorlardı. Sahâbîlerden bazıları "Acaba silahlarımız yanımızda olmadan geceleri korkusuzca ve güven içinde geçireceğimiz, Yüce Allah'tan başka hiç kimseden korkmayacağımız günleri de görecek miyiz?" dediler. Ayetin nazil olması bu durum üzerine olmuştur.⁴⁹ Yine bu rivayeti destekleyen İbn Ebu Hatim'in (ö. 327/938) Berâ'ya (ö. 71/690 [?]) nispet ederek aktardığı bir başka rivayette Berâ'nın "Bu ayet, biz büyük bir korku içinde iken hakkımızda nazil oldu" demiştir.⁵⁰

Bu nakillere göre Allah'ın Medine'de yaşayan Müslümanların yaşadığı düşman korkusunu kaldıracağı anlaşılmaktadır. Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) ayette yer alan ve *yeryüzünde* kelimesiyle tercüme ettiğimiz *el-erḍ* ifadesi ile Mekke'nin fethinin kastedildiği düşünülmektedir. Ona göre ayet Hudeybiye (6/628) sonrası Mekke'ye girişleri engellenen Müslümanların "Keşke kente girebilseydik!" şeklindeki taleplerinin cevabı üzerine nazil olmuştur.⁵¹ Bununla birlikte ilgili nüzûl sebebine yer veren Taberî'ye göre *kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek* ifadesi şu şekilde anlaşılmalıdır: "Allah ister Arap olsun ister acem olsun tüm müşriklerin topraklarını Müslümanlara verecek ve Müslümanları buraların sahipleri ve yöneticileri yapacaktır."⁵² Görüldüğü gibi Taberî klasik bilgileri ele aldıktan sonra yorumu bir üst sınıra taşımış ve genelleştirmiştir. Bu durumda onun dış bağlamı koruduğunu ifade etmek mümkündür.

3.2. Sebeb-i Nüzûl Göz Ardı Edilmesi

Bazı sûre ve ayetlerin inmesine sebep olan olay ya da olgulara sebeb-i nüzûl denmektedir. Bazı nüzûl sebeplerinin Kur'an'da yer aldığını söyleyebiliriz. Bu cümlemiz şaşırtıcı olabilir. Ancak kastettiğimiz bu duruma, *yes'elûneke* şeklinde başlayan soru cümleleri örnek verilebilir. Zira bu soruların cevaplarına yer verilen ayetlerin nüzûl sebebi, aslında bu soruların sorulmasıdır. Dolayısıyla Kur'an'da on dört ayette bulunan *sana soruyorlar/yes'elûneke* ibaresi, vahyin inişinin toplumun kültürel

⁴⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dâru Hecr, 2001), 17/347-348; Fatih Kesler, *Medine Tefsir Ekolü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 55.

⁵⁰ Celaleddin es-Süyuti, *Lübabü'n Nükul Fi Esbabî'n Nüzul*, çev. Abdulcelil Alpkıray (İstanbul: Semerkand, 2016), 382.

⁵¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/206.

⁵² et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 17/347-348.

ve sosyal ihtiyaçlarını görmezden gelmediğini bilakis vahyin bu yönde bir zeminde gerçekleştiğini ifade etmektedir.⁵³

Tümü için bunu söylemek mümkün olmasa da birçok sûre ve ayet için bir veya birkaç olay aktarılmaktadır. Bu aktarılan olaylar göz önüne alınmaksızın yapılan yorum ve anlamlandırmaların ayetlerin mecrasından nasıl uzaklaştırıldığını örneklerle göstermeye çalışacağız.

A'raf 7/31 ayetinin genel kabulü konumuz açısından büyük önem arz etmektedir. Bu ayete binaen mescitlere giderken temiz ve yeni elbiselerin giyilmesinin teşvik edildiği, temiz ve yeni elbiselerle mescide girmenin faziletli bir davranış olduğuna temel olarak gösterilmektedir. Elbette ki İslam dini temiz giyinmeye önem veren bir dindir. Ancak bu anlayışı bu ayet üzerinden yapmanın doğru olmayacağı ilgili ayetin nüzûl sebebiyle ortaya çıkmaktadır

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

“Ey ademoğulları! Her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiyin, için fakat israf etmeyin, çünkü Allah israf edenleri sevmez.” (el-A'râf 7/31)

Taberî'nin ve Müslim'in (ö. 261/875) aktardığı rivayete göre cahiliye döneminde kadınlar, Kabe'yi çıplak tavaf ederlerdi. Kadın, üreme organının üstüne bir elbise parçası olarak şöyle derlerdi: “Bugün bedenimin bir bölümü ya da tamamı görünür ama görünen kısmını helal etmem.” Bu uygulamaya binaen “Ey ademoğulları! Her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiyin, için fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez. De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar, dünya hayatında özellikle kıyamet gününde müminlerindir. İşte bilen bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz” (el-A'râf 7/31) ayetleri nazil oldu.⁵⁴ Ancak Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) ayetteki *mescidler* ifadesini Kâbe'den daha genel bir anlamda yorumlamıştır. Hâlbuki çoğul formunda olan bu kelime, Kur'an'da tüm mescidleri içerecek bir anlamda kullanılabildiği gibi bazen sadece Kâbe ve bazen de sadece Mescid-i Aksa'yı ifade edecek şekilde kullanılmıştır.⁵⁵ Ona göre ayetteki *mescidler* ifadesi “kilise, manastır ve benzeri ibadethanelerdir.”⁵⁶ Oysa az önce yer verdiğimiz nüzûl sebebiyle, tüm mescidlerin değil Kâbe'nin kastedildiği ve ziynet giyinme ile de süslenmenin değil çıplaklığın örtünmesi manasının anlaşılması gerektiğini görmüş oluyoruz.

⁵³ İbiş, “Yazılı Metin-Sözlü Metin Bağlamında Kur'an Metninin Mahiyeti”, 194.

⁵⁴ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 10/149-150.

⁵⁵ Harun Bekiroğlu, *Uluslararası Cami Sempozyumu(Sosyo-Kültürel Açıdan)*, “İlk Dönem ‘İbadet Mekânı’ Algısı Bağlamında Kur'an'da Mabetler ile İlgili Kavramların Dönüşümü”, *İnönü Üniversitesi Yayınları*, (2018), 2/351-372.

⁵⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/34.

Nitekim konuyla ilgili olarak M. Öztürk, bu ayetin, meâllerin neredeyse tamamında Kur'an'ın indiği zaman dilimindeki cahiliye âdetlerinin göz ardı edilerek çevrilerinin yapılmasından dolayı yanlış anlaşıldığı kanaatini dile getirmiştir. Bundan dolayı ayetten, “camiye giderken en güzel elbiseleri giyin, helalinden yiyin, için ama savurganlık etmeyin” anlamı çıkarılmaktadır. Üstelik ayetin son bölümü de yemek duası şeklinde okunmaktadır. “Oysa sûrenin inmiş olduğu Mekke döneminin sahabe açısından farklı elbiselerin giyilebilecek bir ortamı olmadığı bu hususta israfa kaçan bir tutumun sergilenmesine maddi koşulların kendiliğinden el vermeyeceği, burada sorulması gereken sorunun sahabenin çeşit çeşit elbisesi ve israfa kaçacak kadar gıdası var mıydı olmalıdır. Şüphesiz ayetten mescide güzel, temiz elbiseler ile mescide gitmekle ilgili bir anlam çıkarılabilir; böyle bir anlamı örtük çeviri yoluyla Kur'an'ın meâline sokmak, modern Kur'an anlayışının bir sonucu olarak karışımıza çıkmaktadır.”⁵⁷

Dış bağlamı göz önüne alındığında bir müşrik âdetinin işlendiği bir konudan bahseden bir ayetin, bağlamın göz ardı edilmesi sonucu Müslümanlara bir emir veya tavsiye olarak sunulması söz konusu olmuştur. Bu ayetle ilgili çevirilerden Salih Akdemir'in çevirisine yer vermeyi uygun görüyoruz:

*“Ey ademoğulları! İbadet etmek üzere (Kâbe'ye) her girişinizde, (oraya çıplak olarak girmeyin) elbiselerinizi giyin; Yiyeceklerinizi yiyin ve içeceklerinizi de için; ama sakın (Allah'ın size helal kıldığı yiyecekleri yasaklama konusunda) aşırılığa kaçmayın; çünkü O, aşırılığa kaçanları sevmez.”*⁵⁸ Bu çeviri, dış bağlamın esas alınması ve parantez içi bilgilerin verilmesiyle yapılmış doğru bir çeviri olarak karşımızda durmaktadır. Dolayısıyla bir ayetin aktarılmasında dış bağlamın gözetilmesi, mananın dinleyici tarafından doğru anlaşılmasını sağlayacaktır.

Bir ayetin tek başına yer aldığı en önemli metinlerin başında, hutbelerin geldiği bir vakıadır. Dolayısıyla hutbede konu edilen ayetin, bağlamının parantez içerisinde verilerek aktarılması, dinleyicilerin ayeti doğru anlamasını sağlayacaktır. Daha sonra ise bu ayetten anlaşılabilir diğer yorumlar izah edilmeli ve ayetten yola çıkarak öğüt ve tavsiyelerde bulunulmalıdır.

3.3. Semantik Açıdan Yaşanan Değişimin Göz Ardı Edilmesi

Anlambilim olarak da adlandırılan semantik, “kelimeleri ve önermeleri inceleyen bilim dalı” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁹ Dilin en küçük ögesi olan kelimenin kök anlamından başlamak kaydıyla onun dilde diğer kelimelerle oluşturduğu anlam ilişkisini ve zaman içerisinde geçirmiş olduğu anlam değişimlerini konu edinen bir bilim dalıdır.⁶⁰ 19. Yüzyılda ortaya çıkmış olan Dilbiliminin bir alt birimi olarak

⁵⁷ Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali* (İstanbul: Düşün Yayınları, 2011), 211.

⁵⁸ Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 153-154.

⁵⁹ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 253.

⁶⁰ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 253.

değerlendirilen semantik; kelimeleri anlam açısından ele alarak geçen zaman içerisinde kelimelerde meydana gelen değişim ve gelişimi konu edinmiştir.⁶¹ Bu yönüyle Kur'an'ın anlaşılması ve geçen kelimelerin ilk anlamlarının tespit edilmesi noktasında ilgi gören bir bilim dalı olduğu söylenebilir. Son dönemlerde Kur'an üzerine yapılan tezlerde semantik tahlillere sıkça rastlanmaktadır. Kur'an'ın nüzûlü ile günümüz arasında geçen on dört asırlık süre göz önüne alındığında bu çalışmaların ilk anlamı tespit noktasında oldukça önemli bir görev üstlendiğini söyleyebiliriz.

Bilinen bir hakikat olarak diller zaman içerisinde anlam değişmesine, daralmasına, genişlemesine, iyileşmesine, kötüleşmesine ve kaymasına maruz kalmaktadır. Bir kelime bazen çok daha geniş bir anlama sahipken geçen süre içerisinde bu anlam daha dar bir alana hapsolabilmektedir. Bunun aksi olarak daha dar bir anlama sahip bir kelimenin de zaman içerisinde daha kapsayıcı bir hal aldığı görülebilir. Buna örnek olarak Türkçe 'de kullanılan "oğul" sözcüğünü verebiliriz. Daha önceden "yavru, çocuk" anlamında kullanılan "oğul" kelimesi hem kız hem de erkek çocuklar için kullanırken günümüzde bir daralma yaşayarak sadece erkek çocuklar için kullanılmaya başlanmıştır. Yine Eski Türkçede "kraliçe" anlamında kullanılan "hanım" kelimesi ise bir genişleme örneği olarak günümüzde "kadın, bayan, hanım" anlamlarından genelleştirilmiş olarak kullanılmaktadır. Dillerin kaçınılmaz olarak yaşamış olduğu bu durum anlama faaliyetlerini de doğrudan etkilemektedir. Örneklerde verilen "oğul" kelimesi okunan metnin dönemi çerçevesinden anlamaya tabi tutulmadığı takdirde kız ve erkek çocuklara mı karşılık geldiği yoksa sadece erkek çocukları mı karşıladığı anlaşılamayacak veya bugünkü anlam esas alınarak belki de yanlış bir anlama biçimi ortaya konulacaktır. İşte bu örneklerde olduğu gibi Kur'an'da geçen kelimeler de geçen süre içerisinde bu daralma, genişleme ve kayma gibi unsurlara uğramış olabileceğinden hareketle ilk anlamı tespit çalışmaları büyük önem arz etmektedir.

Semantik bir inceleme şayet Kur'an üzerinde yapılıyorsa diğer metinlerden farklı olarak o kelimenin geçmiş toplumdaki kullanımı ile Allah'ın o kelimeye verdiği anlam ve bugüne gelindiğinde kelimenin geçirmiş olduğu evreler şeklinde geniş bir perspektif ile yapılması kaçınılmazdır. Çünkü Kur'an'da yer alan kimi kelimeler cahiliye şiirlerindeki anlamlarını korumuş olarak karşımıza çıkarken, bilinen bir gerçek olarak birçok kelime câhiliye dönemi olarak adlandırılan İslam öncesi Arap toplumunda ihtiva ettiği anlamın dışında bir anlamla Kur'an'da yer almıştır. Örneğin *Cennet*, *Cahîm*, *Firdevs*, *Sa'îr* gibi kelimeler cahiliye şiirlerindeki anlamlarını korumuştur.⁶² Bununla beraber "*Takva*" kelimesi Kur'an öncesi Cahiliye döneminde bir çeşit hayvansal içgüdü, korkuya karşı kendini savunma içgüdüğü gibi anlamlarda kullanılırken Kur'an ile birlikte Allah merkezli bir anlama -Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından

⁶¹ Bochra Refas, *Kur'an-ı Kerîm ve Kitâb-ı Mukaddes'te 'Slm' Kökünün Semantik İncelemesi* (Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014), 19.

⁶² Muhammed Ersöz, *Kur'an'ın Dil Yapısı ve Kur'an Kelimelerinin Terimleşmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 83.

kaçınarak azabından korunma, sakınma- kaymıştır.⁶³ *İblîs, cizye, hadd, gıslîn, Vâhid, ta'zîz, Cebbâr...* gibi kelimeler ise Kur'an tarafından ortaya konulmuş ve cahiliye döneminde bilinmeyen kelimelerdir.⁶⁴

Temel İslam İlimleri olarak adlandırdığımız Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kelam gibi ilimlerin ayrı bir başlık altında incelenmeye başlanması süreciyle birlikte ortaya bir takım terim anlamların çıktığı bilinmektedir. Hatta bu terim anlamlar bizzat bu ilimlerin kullanmış olduğu isimlerde dahi görülmektedir. Gazzâlî (ö. 505/1111) *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* adlı eserinde bu konuya "İlk Asırda Muhtevaları Değiştirilen Terimler" başlığını açarak bu başlık altında *fıkıh, ilim, tevhid, tezkir, hikmet* kelimelerinin anlamlarında meydana gelen değişimlere vurgu yapmıştır.⁶⁵ Misal olarak fıkıh kelimesi Kur'an'da yirmi yerde farklı kalıplar halinde geçmekte ve *bir şeyi iyi anlamak ve kavramak, bir şeyin hakikatine vakıf olmak ve akletmek, dinde derin bilgi sahihi olmak* gibi anlamlarda kullanılırken daha sonradan terim anlamı kazanmış olup; İslam'da bireysel ve sosyal hayata dair amelî hükümleri bilmek anlamında ve bu konuyu inceleyen bir ilim dalı olarak kullanılmıştır.⁶⁶ Dolayısıyla burada bir anlam daralması olduğundan söz etmek mümkündür. *İlim* kelimesi Allah'ı, âyetlerini ve Allah'ın kulları ve diğer yarattıkları üzerindeki işlerini bilmeye denirken sonraki dönemlerde bir tahsise gidilerek kelime bir fıkıh, hadis, tefsir gibi bir alanda eğitim ve bilgi sahibi anlamına dönüştürülmüştür.⁶⁷ Yine bir başka örnek olarak sadaka kelimesi dilimizde dilencilere verilen para anlamında kullanılmaktadır. Oysa aynı kelime, zekât âyeti olarak bilinen Tevbe sûresi 60. âyette geçmekte ve zekâtın kimlere verileceği konusunu işlemektedir.

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

"Sadakalar (*zekât gelirleri*) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılabileceği üzere Kur'an'da yer alan bazı kelimeler geçen zaman içerisinde semantik değişime uğramış ve bu değişimler anlama direk etki eder bir hal almıştır. Özellikle Türkçe meâl çevirileri göz önüne alındığında bu değişimin göz ardı edildiği, birçok kelimenin sonradan almış olduğu terim anlamı ile kullanıldığı sıkça göze çarpmaktadır.

⁶³ Ersöz, *Kur'an'ın Dil Yapısı ve Kur'an Kelimelerinin Terimleşmesi*, 83.

⁶⁴ Ersöz, *Kur'an'ın Dil Yapısı ve Kur'an Kelimelerinin Terimleşmesi*, 83.

⁶⁵ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, çev. Sıtkı Güllü (İstanbul: Huzur Yayın, 2012), 1/76.

⁶⁶ Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/22-27.

⁶⁷ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 1/79.

Sonuç olarak Kur'an dili olan Arapça her dil gibi zaman içinde değişime maruz kalmış ve bazı kelimeler gerek terim anlamı kazanarak ve gerekse başka nedenlerde anlam değişimlerine uğramıştır. O halde Kur'an'ı anlama hususunda ilk anlamın yani nüzul dönemindeki anlaşılan anlamın tespiti büyük önem arz etmektedir. Aksi takdirde bu dış bağlam unsuru göz ardı edilerek değişen, dönüşen kelimelerin yeni kazandıkları anlamları üzerinden yapılacak olan Kur'an'ı anlama çabaları doğru neticeler üretmekten uzak kalacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞLAMSAK YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE HUTBELERİN TAHLİLİ

Bu bölümde, bağlamsal yaklaşım temel alınmak suretiyle DİB tarafından irad edilen hutbelerde yer alan ayetler tahlil edilecektir. Çalışmanın sınırlılığı göz önüne alındığında tüm hutbeleri tek tek incelememizin mümkün olmadığı aşikârdır. Verimli ve objektif bir bakış açısı yakalayabilmek için 1998 yılı, 2008 yılı ve 2018 yılı hutbelerinden seçeceğimiz her yıla ait belli örnek hutbenin incelemesini yaparak, böylelikle 20 yıllık süreçte gözlenebilir bir değişimin var olup olmadığını tespit etmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede çalışmamızın, sadece yanlış yorumlama örnekleri tespit etme amacına dönük olmadığını da ifade etmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla öncelik olarak genel bir durum tespiti yapmak daha sonra da var ise yanlış yorumlama örneklerini tespit ederek tashih etmek hedeflenmiştir.

1998 yılına ait hutbeler dergiler dijital ortama aktarılırken göz ardı edilmiş olup tarafımızca Ankara Diyanet kütüphanesine gidilerek arşivlenen dergilerden fotoğraflama yöntemiyle temin edilebilmiştir. 2008 yılında merkezi hutbe uygulanmadığı için Ankara müftülüğünce yayınlanıp okutulan hutbeler örnek olarak seçilmiştir. Ankara müftülüğünün dijital ortama sunduğu hutbe metinlerinin bazılarına erişim sağlanamamış olup bölüm başlığında hazırlanan tabloda ilgili hutbeler belirtilmiştir. 2018 yılı hutbeler ise DİB'in ilgili sitesinden alınmıştır.

Tahlile tabi tuttuğumuz hutbelerde referans âyet olarak Arapça okunan kısımlar göz önüne alınmış, Türkçe metin içerisinde yer verilen diğer âyet meâlleri kapsam dışında tutulmuştur. Aynı şekilde metinlerde yer alan hadisler de çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Yer verilen referans âyet ile hutbe başlık ve içeriği arasındaki ilişkiyi irdelemeye çalışarak bağlamsal yönden bir uygunluk veya varsa bağlamsal sorunlar ortaya konmaya çalışılacaktır. Bağlam bilgisini çalışmada iç ve dış bağlam olarak ele alınmış, dış bağlamı daha çok sebeb-i nüzûl üzerinden değerlendirmeye çalışılmıştır.

Örnekleme seçilen 1998-2008-2018 yıllarında aynı başlık ve referans ayet ile okunan hutbeler sadece bir defa ele alınarak konu tekrarına düşülmesinin önüne geçilmek istenmiş ve farklı metinlerin ele alınması tercih edilmiştir. Her yıl okunması adet haline getirilen önemli gün ve gecelere ait (kandil hutbeleri) bu şekilde değerlendirilerek örnekleme olarak sadece belli bir yılda okunmuş olan ele alınıp diğer yıllarda okunan aynı konuyu içeren metinlere yer verilmemiştir.

Tahlile tabi tutulan hutbe metinleri yapılan çalışmanın objektifliğine katkı sağlayacağı düşünülerek çalışma içerisinde sunulmuştur.

1. 1998 Yılı Okunan Hutbelerin Tahlili: Örneklem

DİB tarafından hazırlanan hutbelerin, taşradaki din görevlilerine ulaştırılmasının çeşitli yöntemlerinden bahsetmek mümkündür. Günümüzde hutbeler, DİB web sayfasında yayınlanmakta olup online ortamda din görevlileri ve tüm vatandaşlarımızın erişimine açılmaktadır. Online erişimin mümkün olmadığı eski dönemlerde camilere hutbe ulaştırılmasının *Diyanet Dergisi* aracılığıyla ya da il veya ilçe müftülükleri vasıtasıyla sağlandığını söyleyebiliriz. Bundan dolayı söz konusu hutbelerin temini için pek çok kez kütüphane arşivlerinden yararlanmak durumunda kaldık. *Diyanet Dergisi* sanal ortama aktarıldığında, 1998 yılında dergide yer alan hutbe sayfalarına yer verilmediği için tarafımızdan Ankara'daki *Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi*'ne gidilerek arşivlenen dergi sayılarına ulaşılmış ve fotoğraflama yöntemiyle bu yıla ait hutbeler elde edilmiştir.

1998 yılı hutbeleri ve içeriklerine dair bazı bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Yılı ve Ayı	Konusu	Okunan Ayet
Ocak-1998	Zekat	Bakara, 43
Ocak-1998	Kadir Gecesi	Kadir Sûresi***
Ocak-1998	Ramazan Bayramı	Haşr, 18
Şubat-1998	Cuma Namazı ve Hutbe	Cuma,9
Şubat-1998	Allah Sevgisi	Al-i İmran, 31
Şubat-1998	Kan Bağışının İslam'daki Yeri	Bakara, 195**
Şubat-1998	İslam'da Çocuk Terbiyesi	Tahrir, 6**
Mart-1998	Çanakkale Zaferi	Bakara, 190
Mart-1998	İslam'da Çevre Sağlığı ve Temizliği	Bakara, 195**
Mart-1998	İslam'da Sağlığa Verilen Önem	Bakara, 195**
Mart-1998	Kurban ve Hükümleri	Hac, 34
Nisan-1998	Dua ve Önemi	Bakara, 186
Nisan-1998	Hac ve Hikmetleri	Al-i İmran, 97
Nisan-1998	Çocuklarımıza Karşı Vazifelerimiz	Tahrir, 6**
Nisan-1998	Sabır	Asr Sûresi
Mayıs-1998	Sosyal Huzurun Kaynağı Ailedir	Nisa, 19 *
Mayıs-1998	Ana Baba Hakkı	Ahkaf, 15*
Mayıs-1998	Dinimize Göre Organ ve Doku Nakli	Maide,32*
Mayıs-1998	İstanbul'un Fethi	Tevbe, 41 *
Haziran-1998	Alemlere İnən Rahmet	Enbiya, 107
Haziran-1998	Orman ve Ağaç Sevgisi	Nebe, 14-16***
Haziran-1998	Tasarruf Güzel Ahlaktır	İsra, 29
Haziran-1998	Yetimler Topluma Birer Emanettir	Duha, 9
Temmuz-1998	Mevlid Kandili	Ali-i İmran, 31
Temmuz-1998	Adalet Mülkün Temelidir	Nahl, 90
Temmuz-1998	Şehitlik ve Gazilik	Bakara, 154
Temmuz-1998	Düşünce ve Fikir Özgürlüğü	Bakara, 156
Ağustos-1998	Kumar ve Zararları	Maide, 90
Ağustos-1998	İbadetleri Gösteriş İçin Değil, Allah Rızası İçin Yapmalıyız	Zümer, 2
Ağustos-1998	Nimetlere Şükretmek	Nisa, 147
Ağustos-1998	30 Ağustos Zafer Bayramı	Al-i İmran, 169
Eylül-1998	Öğrenme ve Öğretme'nin Önemi	Al-i İmran, 104
Eylül-1998	Ticaret Ahlakı	Nisa, 29
Eylül-1998	İslam'da Aile	Teğabun, 14
Eylül-1998	İslam'da Kadın Hakları	Tevbe, 71*
Ekim-1998	Çalışmanın Önemi	Necm, 39-40
Ekim-1998	Regaib Gecesi	İsra, 79
Ekim-1998	Cumhuriyetimizin Kuruluşu	Al-i İmran, 159
Ekim-1998	Milletimizi Parçalamak İstiyorlar	Al-i İmran, 103
Kasım-1998	Miraç Kandili	İsra, 1
Kasım-1998	Dinimiz ve Ağaç	En'am, 141
Kasım-1998	Okuma-Yazma ve Bilgili Olmanın Önemi	Alak, 1,2,3,4,5***
Kasım-1998	Temizliğin Önemi	Araf, 31
Aralık-1998	Dinimizin Sağlığa Verdiği Önem ve Özürlülere Yardım Edilmesi	Tekasur, 8
Aralık-1998	Berat Kandili	Duhan, 1,2,3,4***
Aralık-1998	Ramazan Ayının Fazileti	Bakara, 185*
Aralık-1998	Orucun Anlam ve Önemi	Bakara, 183

Tabloda yer alan simgelerin karşılıkları şunlardır:

- (*) Ayetin bir kısmı ile hazırlanan hutbeler
- (**) Aynı yıl birden fazla kullanılan ayetler
- (***) Birden fazla ayete yer verilen hutbeler

Yukarda başlıklarına yer verdiğimiz hutbelerin bir kısmının çeşitli serlevha ayetlerin öne çıktığı ve konun bunlara göre kaleme alındığı bir kısmının da bir ayetin metin içerisinde birkaç kez tekrarlanarak anlatılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Listesini yukarda aktardığımız hutbeler içerisinde örneklem olarak seçtiğimiz beş hutbeyi ve bu hutbelerde yer verilen ayetleri tahlil etmek istiyoruz.

1.1. Kan Bağışının İslam'daki Yeri

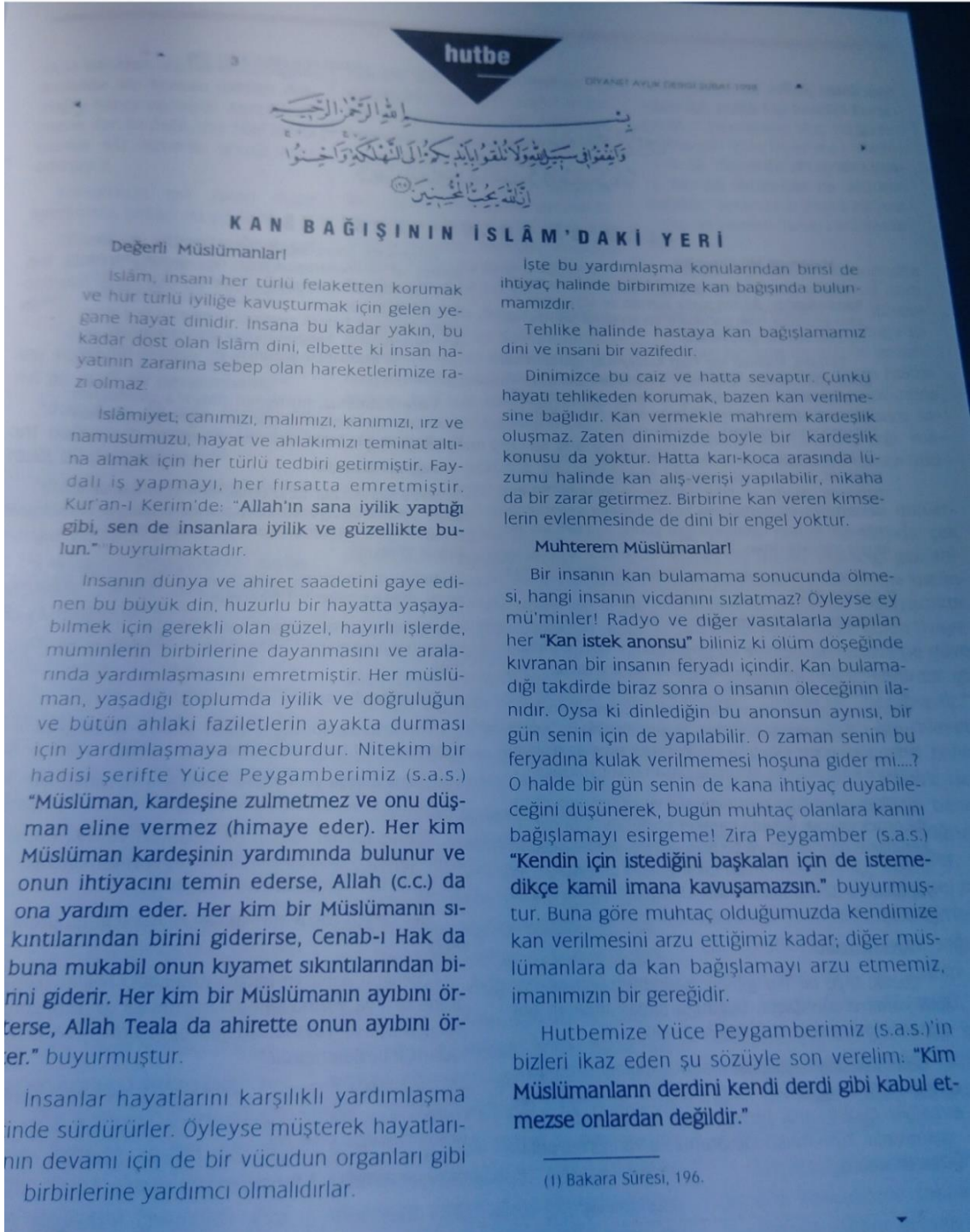
Kan Bağışının İslam'daki Yeri başlıklı bu hutbe metni, Şubat 1998 tarihine kayıtlıdır. Bu hutbe el-Bakara 2/195 ayetine serlevhada yer verilerek kaleme alınmıştır.¹ Hutbenin tam metnine aşağıdaki yer verilmiş olup serlevha ayetin DİA Kur'an Yolu tefsirindeki karşılığı ise şu şekildedir:

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“Allah’ın dini uğrunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever.” (el-Bakara 2/195)

İlgili ayetin bağlamını ve konularını tahlil etmeden ve kan bağıışı ile ilgisinin bulunup bulunmadığını ortaya koymadan önce hutbe metninin tamamına yer vermeyi uygun görüyoruz:

¹ “Diyanet Aylık Dergi” 86 (Subat 1998).

Kan bağıışı gibi önemli bir hususta Müslümanların hassasiyetini artırmak ve onları bu yönde teşvik etmek amacıyla hazırlanmış hutbe metni, el-Bakara sûresi 195. ayeti esas alınmak suretiyle delillendirilmiştir. Bununla birlikte Arapçasına yer verilen ve din görevlilerince hutbeye başlarken okunan ayetle ilgili hutbe metin içinde direk bir vurguya rastlanmamaktadır. Elbette bir hutbe konusu olacak kadar mühim bir meseleyi ihtiva eden kan bağıışı meselesi gerek fıkhi gerekse tıbbi açıdan Müslüman kitleye hutbe

aracılığı ile duyurulup gerekli hassasiyetin sağlanması amaçlanabilir. Ancak bu hususun işlenmesi esnasında direk ilgili materyallerin kullanılması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Hutbede referans olarak verilen el-Bakara 2/195 ayetinin direk kan bağışı ile ilgisinin bulunup bulunmadığını tespit bağlamında bu çeşitli yönlerden incelenmesi gerekir. Bunların başında nüzûl sebebi yer almaktadır. Şa'bi'den rivayete göre bu ayet, Allah yolunda harcamada bulunmayan ensar hakkında inmiştir. İkrime de konuyla ilgili olarak “Allah yolunda infakta bulunma hakkında nazil olmuştur” dediği rivayet edilmiştir.² Buhârî'nin, Huzeyfe'ye dayandırdığı naklinde onun “Bu ayet infak hakkında indi” dediğini aktarmıştır.³ Ebu Davud'da geçen “İlgili ayet biz, Ensar hakkında nazil oldu. Allah dinini aziz kılıp da yardımcılarını artınca ve biz de kendi aramızda Hz. Peygamberden gizli olarak, “Mallarımız zayi oldu, artık yüce Allah İslam'ı da aziz kıldı. Biraz da mallarımızla meşgul olsak da bozulan, zayi olanlarını ıslah etsek, düzeltsek” dedik. Yüce Allah söylediklerimize cevap olarak “Allah yolunda harcamayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın” anlamındaki ayeti gönderdi. Demek oluyor ki asıl tehlike arz eden durum mallarımızın başında durarak onunla meşgul olup ve cihadı terk etmekmiş”.⁴ Görüleceği üzere ayetin sebep-i nüzûlü göz önüne alındığında maldan verilen infakı kastettiği açıkça ortaya çıkmaktadır.⁵

Ayetin bağlamı cihat ve cihad uğrunda yapılacak harcamalardır. Buna göre Allah yolunda harcama yapmamak, bireyi ve dolayısıyla toplumu düşmanların istilasına hazır hale getirecektir. Dolayısıyla kişinin kendisini tehlikeye atması, Allah'ın dini uğrunda harcama yapmayarak kendini ahirette tehlikeye atmış olması demektir. Zaten ayette geçen tehlike kelimesi de azab manasına gelmektedir.⁶ Dolayısıyla Allah'ın dini uğrunda harcama yapmamak, kişinin dünyevi olarak düşman tehlikesine uğrama ihtimaline açık olması manasına yorumlanabilecek olsa da asıl manası kişinin ahiret hayatını tehlikeye atarak kendisini cehenneme düşürmesidir. Bu durum Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (ö. 49/669) Kostantiniyye fethi sırasında arkadaşlarına yaptığı konuşmadan da anlaşılmaktadır:

Müslümanlardan biri tek başına Rum ordusuna saldırır. Düşman safı arasına dalar. Tek başına çarpıştıktan sonra geri döner. Ancak o düşmana saldırdığı sırada arkadaşları “Yazık! Eliyle kendisini tehlikeye attı” derler ve ayetin manasını işaret ederler. Bunun üzerine Ebû Eyyûb şöyle der: “Allah'ın dini muzaffer olunca uzun süre verdiğimiz mücadeleden dolayı kendi içimizden mallarımızın zayi olduğunu ve biraz mallarımızı arttırmak için cihadı bırakıp yitirdiklerimizi toparlamayı düşündük. Bunun

² Bedreddin Çetiner, *Fatiha'dan Nas'a Esbâb-ı nüzûl Kur'an Ayetlerinin İniş sebepleri* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2016), 1/72.

³ Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, “Tefsir”, 33.

⁴ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*, thk. Abdüşşâfi Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 27.

⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/312-326.

⁶ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/325.

üzerine ayet nazil olup cihadı terk ederek kendimizi tehlikeye atmamamız gerektiğini söylemiş oldu.”⁷

İnfak/*infāk* kelimesi, *nfk* kökünden türemiş olup *if‘āl* babındandır. Temelde bu kelimenin iki kök anlamı bulunmaktadır: Tükenme ve saklama.⁸ Arapça’da farenin ambarı delip içindeki buğdayı başka bir yere akıtmasına infak denmiştir. Buna göre Allah’ın dini uğrunda yapılacak harcama, kişinin parasını bir başka yere aktarması demektir. Din literatüründe “Allah’ın hoşnutluğunu elde etme amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması” anlamını ihtiva eder.⁹ Tanımdan da anlaşılacağı üzere ayetin kastettiği mana, maldan verilecek olan meblağa işaret etmektedir. Dolayısıyla kan vermenin infak ile bir bağlantısını kurmak mümkün gözükmemektedir.

Zannımızca ayetin bu hutbede kullanımı kan-infak bağlantısını kurmaktan ziyade ayette geçen “kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın, iyilik edin” mesajının kan bağışısıyla bağdaştırılmaya çalışılmasıdır. Ancak buradaki tehlikenin yukarıda da değindiğimiz üzere infak etmemekten dolayı uhrevi manada bir tehlike olduğu açıktır.¹⁰ Dolayısıyla ayetin dış bağlamı göz önüne alınmaksızın yanlış bir kullanım söz konusudur

İlgili ayet Diyanet Dergisi 1998 Şubat sayısında “Kan Bağışının İslam’daki Yeri” başlığıyla kullanılmakla birlikte yine Diyanet Dergisi Mart yayınında “İslam’da Çevre Sağlığı ve Temizliği” ve “İslam’da Sağlığa Verilen Önem” başlıklı hutbe metinlerinde de referans ayet olarak verilmiştir. Bunlardan sadece “Kan Bağışının İslam’daki Yeri” başlıklı hutbeyi tahlil etmeye çalışmış olmakla beraber diğer iki hutbe metni konuları için de ilgili ayetin kullanımının doğru olmayacağını söylemek mümkündür.

Ayet yukarıda izahını yaptığımız üzere maldan verilen infak konusunu ele almakta, bundan kaçınmanın “Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız” uyarısına muhatap olunacağını ifade etmektedir.

O halde âyetin ihtiva ettiği anlam ile hazırlanacak bir hutbe metni ancak infak, cihad uğrunda harcamalar, sadaka, zekât gibi konularda referans olarak kullanabilecektir. Bu manada bir hutbe metnine konu olmaması, dünyevi anlamda sağlık, çevre, kan bağışısı gibi hususlarda sık sık referans olarak verilmesi ise ayrıca düşünülmesi gereken bir husustur.

Dolayısıyla ne kan bağışısı ne de çevre ve sağlık gibi konulara açıklık getirecek bir anlam ihtiva etmeyen ayetin bu şekliyle sunulması ayetin dış bağlamı görmezden gelinerek yapılan bir hatadan ibarettir.

⁷ et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân fî tefsîri’l-Kur‘ân*, 3/323.

⁸ İbn Fâris, “Mu‘cemu Meķāyisi’l-Luga”, “Nfk” 3/454.

⁹ Mustafa Çağrııcı, “İnfak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/289-290.

¹⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/170.

1.2. Düşünce ve Fikir Özgürlüğü

Düşünce ve Fikir Özgürlüğü başlıklı aşağıdaki bu hutbe metni, Diyanet Dergisi'nin Temmuz 1998 sayısında neşredilmiştir. Serlevhada el-Bakara 2/156 ayetine yer verilerek kaleme alınmıştır.¹¹ Serlevha ayetinin DİA *Kur'an Yolu* tefsirinde yer verilen Arapça metni ve meâli şu şekildedir:

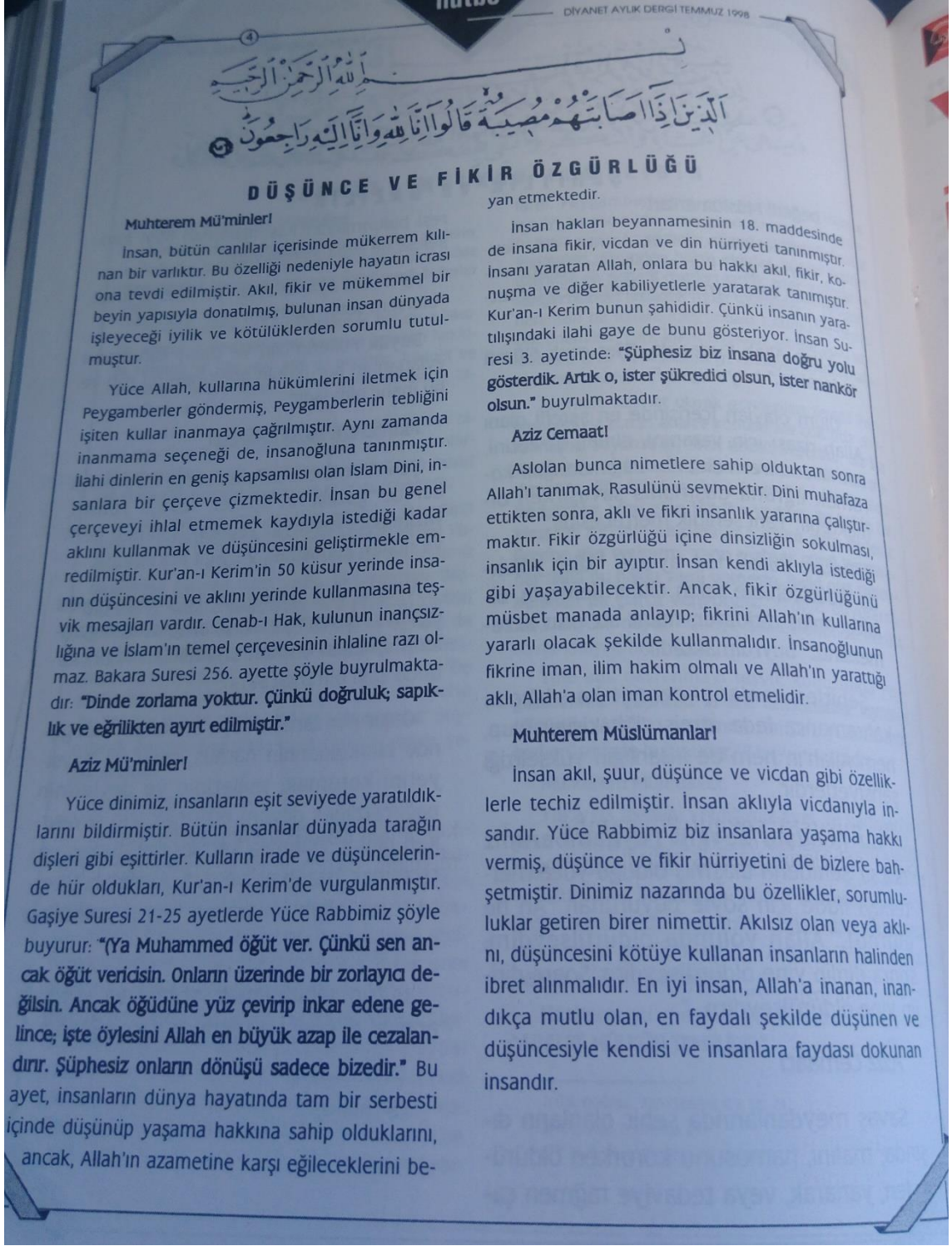
الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

“Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, “Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz” derler.” (el-Bakara 2/156)

Hutbenin tam metni aşağıda yer almaktadır:

¹¹ “Diyanet Aylık Dergi” 91 (Temmuz 1998).

Düşünce ve Fikir Özgürlüğü başlığıyla yayımlan hutbe metni referans olarak el-Bakara 2/156 ayetini esas almış olmasına rağmen metin içinde ayet meâli dahil ayete hiçbir gönderme yapılmamış olması dikkat çekici bir husustur. Hutbe metinlerinden beklenen, referans olarak verilmiş olan âyetin etrafında bir örgü çerçevesinde konuyu işlemektir. Ayetin tam meâli verilebileceği gibi ayetin içerdiği mana cümle içerisinde

eritilerek de aktarılabılır. Yöntem ne olursa olsun serlevha ile içerik arasında bir ilişkinin kurulması zaruridir.

İlgili ayet “*Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, “Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz” derler.*” (el-Bakara 2/156) şeklinde meâle aktarılmıştır. Tefsir kaynaklarında genellikle ilgili ayet, kendisinden öncesi ve sonraki ayetler ile birlikte yorumlanmış, konu bütünlüğü açısından ayetler arası ilişki göz önünde tutulmuştur:

“*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallarınızdan, canlarınızdan ve ürünlerinizden eksilterek sınavacağız. Sabredenleri müjdele! Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, “Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz” derler. İşte rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır.*” (el-Bakara 2/155-156-157). Bu tür bir metin içi ayetler arası bağlamı göz önüne alınarak yapılacak olan okumada mesajın ne olduğu net bir şekilde anlaşılabilir. Bu mesaj, hayat içerisinde karşılaşılan düşman korkusu, açlık, malın, canın ya da meyvelerin eksilmesiyle sınanma karşısında sabırlı ve Allah’a tevekkül ederek bağlanmaktır.¹²

Hicret sonrası Medine’ye yerleşen Müslümanlar kısmen felaha ermiş olsalar da ilk yıllarda hala kaygı ve endişe devam etmekteydi. Medine’de var olan İslam karşıtlarının baskı ve tehditleri zaman zaman saldırı ve çatışmaya dönüşebiliyordu. Gerek bu sıkıntılar gerekse hicretle birlikte mallarının çoğunu Mekke’de bırakmış olmaları maddi ve manevi boyutlarda Müslümanları sıkıntıya sokmaktaydı.¹³ Bu hususların yaşandığı dönemi işaret eden ayet genel itibarıyla sıkıntılı süreçte Müslüman tavrının ne olması gerektiğini ortaya koymaktadır. 156. Ayet bu ve benzeri sıkıntılara sabrın iman ve teslimiyet ile bütünleşmiş bir sabır olduğu özellikle belirtilmiştir. Hz. Peygamber ve inanan ilk Müslümanlarda var olan kesin iman, nitelikli ahlaka ve ayrıca üstün bir moral gücüne sahip olduklarını göstermekte; öte taraftan ise örnek bir Müslüman şahsiyetinin karakteristik yapısının ne olması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁴

Taberî ilgili ayeti, *musibet* ve *sabır* açısından ele alıp, bu yöndeki hadis rivayetleri ile açıklamıştır. Yer verdiği rivayetler, genel olarak musibet karşısında Müslüman tavrının ne olması gerektiğine dair ana çerçeve çizmektedir. Bu yönüyle nakiller, musibetlere sabır ile ilgili ortak mesajlar içeren ve ilgili ayetle bütünlük arz eden rivayetlerdir.¹⁵

Anlaşılabacağı üzere ilgili ayetin gerek dış bağlam gerekse iç bağlam açısından düşünce ve fikir özgürlüğü noktasında ele alınacak bir mesaj içermediği, muhtevasının

¹² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/151.

¹³ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 241-242.

¹⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 141-142.

¹⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Meüssesetü’r-Risâle, 2000), 1/222.

ayetler arası münasebetlerden anlaşılacağı üzere zorluklar karşısından Müslüman tavrını ele aldığını söylemek mümkündür.

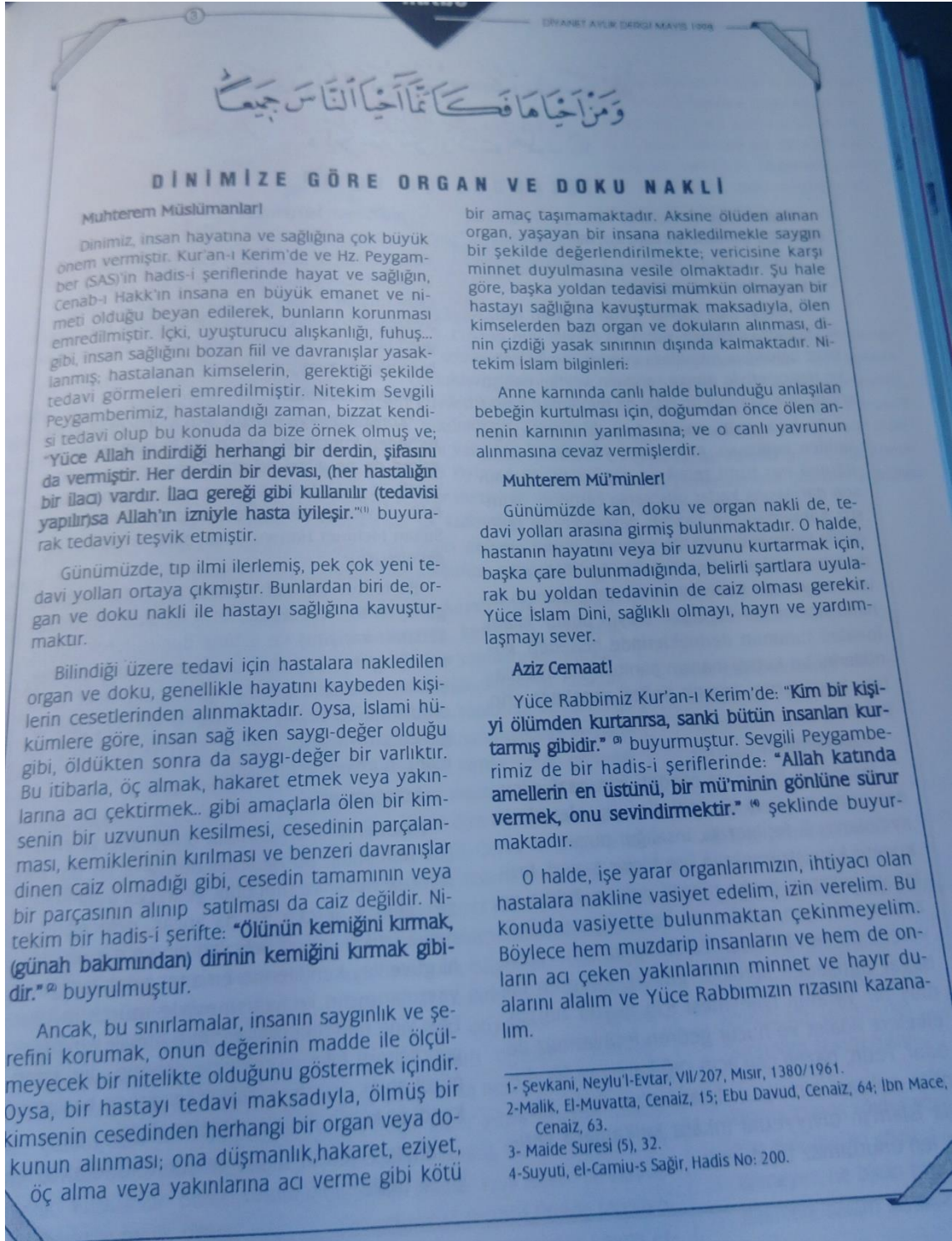
1.3. Dinimize Göre Organ ve Doku Nakli

Dinimize Göre Organ ve Doku Nakli başlıklı bu hutbe metni, serlevhada el-Mâide 5/32 ayetine yer verilerek kaleme alınmıştır.¹⁶ Serlevhada ilgili ayetin bir bölümüne yer verilmiştir. İlgili bölümün DİA *Kur'an Yolu* meâlinde yer verilen şekli aşağıdaki gibidir:

وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا

“Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.” (el-Mâide 5/32)

¹⁶ “Diyânet Aylık Dergi” 89 (Mayıs 1998).

Organ ve Doku Nakli meselesi, tıbbın geldiği nokta itibariyle güncel ve hayati öneme sahip bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Öte yanan DİB'in yasal sorumluluklarından birinin de "halkın dini konularda aydınlatılması" olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu konuda fetva verme, gündem oluşturma ya da sorulan sorulara yanıt verme gibi bir dizi sorumluluğun da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede hutbelerde bu tür bir konunun yer alması da DİA'nın kurumsal yapısıyla

uyumludur. Bu yönüyle bir hutbe konusu olacak kadar önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak her hutbeye konu olan meselenin illa bir ayetle desteklenmesi alışkanlığı bazen hiç ilgisi olmayan ayetlerin kullanımına, bazen de sadece ayetin yan anlamı diyebileceğimiz hususun vurgulanıp esas teşkil eden konusuna değinmemek şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Hutbeye konu olan *Organ ve Doku Nakli* meselesi Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından ele alınmış olup, ilgili fetvanın ilk cümlesinde “Kur’an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde, organ ve doku nakli konusunda sarıh bir hüküm bulunmamaktadır. İlk müçtehit ve fakihler de kendi devirlerinde böyle bir mesele söz konusu olmadığı için, bu bağışın hükmüne temas etmemişlerdir”¹⁷ denmiştir. Dolayısıyla meselenin dini sarıh bir hükmünün olmadığı, ancak kıyasi olarak organ naklinin belli şartlar altında mümkün olacağına hükmedilmiştir. Bu ifadelerle göre, serlevhaya konu ile ilgili ya da ilişkili bir ayet koymak zaten mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte söz konusu hutbe metni konusunu destekler görünen bir ayetin sadece bir bölümü seçilerek “*Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.*” (el-Mâide 5/32) kısmına yer verilmiştir.

Ayetin bağlamı, Adem’in iki oğlundan birisinin ötekisin öldürmesidir. Ayetin ilk ifadeleri *işte bundan dolayı* şeklinde başlamaktadır. Bu ifade “Yüce Allah’ın insan kanının saygınlığını esas almasından dolayı” şeklinde anlamlandırılmış ve ayetin öncesinde bir kardeşin ötekisini öldürmesiyle bağdaştırılmıştır.¹⁸ Ayetin bağlamını dikkate alan Taberî de “Adem’in katil olan oğlunun zalimce kardeşini öldürmesi cürmünden dolayı, İsrailoğullarına içlerinden birinin bir başkasını, katledilmiş bir cana karşılık olmaksızın ya da yeryüzünde yol açtığı bir fesada karşılık olmaksızın öldürmesi durumunda öldürüleceğini yazdık. Bu kişinin fesad çıkarması, sadece Allah’a ve peygamberine savaş açması ile cadde ve sokaklara anarşi salarak korku saçmasıdır” diyerek ayetin konusunun ne olduğunu ifade etmiştir.¹⁹

Söz konusu ayetin tam meâli şu şekildedir: “*İşte bundan dolayı İsrâiloğulları’na şöyle yazmıştık: “Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.” Şüphesiz peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler. Ama bundan sonra da onların çoğu yeryüzünde taşkınlık göstermektedirler.*” (el-Mâide 5/32)

Taberî ayetin tefsirinde yer verdiği rivayetlerde Abdullah b. Abbas bu ayette geçen öldürülme veya diriltirme ifadesi ile işaret edilen insandan kast edilenin, peygamber veya adil olan bir halife olduğunu aktarmaktadır.²⁰ Diğer bir rivayette ise

¹⁷ “Organ bağışı caiz midir? : Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı : Dini Bilgilendirme Platformu” (Erişim 22 Kasım 2020).

¹⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/471.

¹⁹ et-Taberî, *Câmi ‘u l-beyân fî tefsîri l-Kur’ân*, 8/347.

²⁰ et-Taberî, *Câmi ‘u l-beyân ‘an te’vîli âyi l-Kur’ân*, 10/233.

İbni-i Zeyd ile beraber Hasan-ı Basri'nin konuyla ilgili “ Kim bir insanı öldürecek olursa o bütün insanları öldürmüş gibi olur.” anlatımının, dünyada bir ceza uygulamasını beyan etmekte diğer bir ifadeyle ister bir kişiyi öldürmüş olsun isterse tüm insanları öldürmüş olsun yine de aynı ceza olarak ölüm cezası verilir.²¹ “Kim de bir insanı yaşamasına sebep olursa bütün insanları yasatmış gibi olur.” söylemiyle ise bu fiili yapan şahsın yani kurtarma işinin failinin kazanacağı sevabın ifadesidir. İbn-i Zeyd, ise farklı bir yaklaşım ile insanın yaşamasına sebep olmaktan kastın, maktulün ölmeden önce, katilini affetmesi veya maktulün velisinin bu af işlemine iştirak etmesidir demiştir.²²

Öte yandan Taberî'nin yer verdiği yorumlar arasında ayetteki *insanı diriltme* ifadesini, bir canı yok olmaktan kurtarma manasında yorumlayan müfessirlerin bulunduğunu da görmek mümkündür.²³ Fahreddin er-Râzî “*Bir insanın diriltilmesi bütün insanların diriltilmesi gibidir*” ifadesiyle alakalı olarak diriltmekten maksadın onu açlık, soğuk, yangın, boğulma gibi hayati bir konuda kurtarmak şeklinde yorumlamıştır.²⁴ DİB Kur'an Yolu tefsirinde ilgili ayetlerin tefsiri yapılırken son bölümde can kurtarmanın, insanın yaşamasına katkı sunmanın, bu amaca matuf fiillerin beraberinde zamanımızda uygulanmakta olan gerek böbrek ve ilik nakli gerekse kornea ve kan nakli gibi uygulamaları da kapsayacağı vurgulanmıştır.²⁵

Kıyasi olarak ortaya konan organ naklinin caizliği konusunun bir ayetle desteklenmeye ihtiyacı yoktur. Kaldı ki ilgili ayetin organ nakli konusuna ışık tutmaktan uzak olduğu yukarıdaki rivayetler ele alındığında ortaya açıkça çıkmaktadır.

1.4. Dinimiz ve Ağaç

Aşağıdaki hutbe metni serlevhada el-En'âm 6/141 ayetine yer verilerek kaleme alınmıştır.²⁶ Ayetin DİA Kur'an Yolu'ndaki meâli ve metni şu şekildedir:

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

“Çardaklı ve çardaksız bağları, değişik ürünleriyle hurmaları, ekinleri, birbirine benzeyen ve benzemeyen biçimlerde zeytin ve narları meydana getiren O'dur. Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin; hasat günü de hakkını verin; fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.” (el-En'âm 6/141)

²¹ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, 10/237.

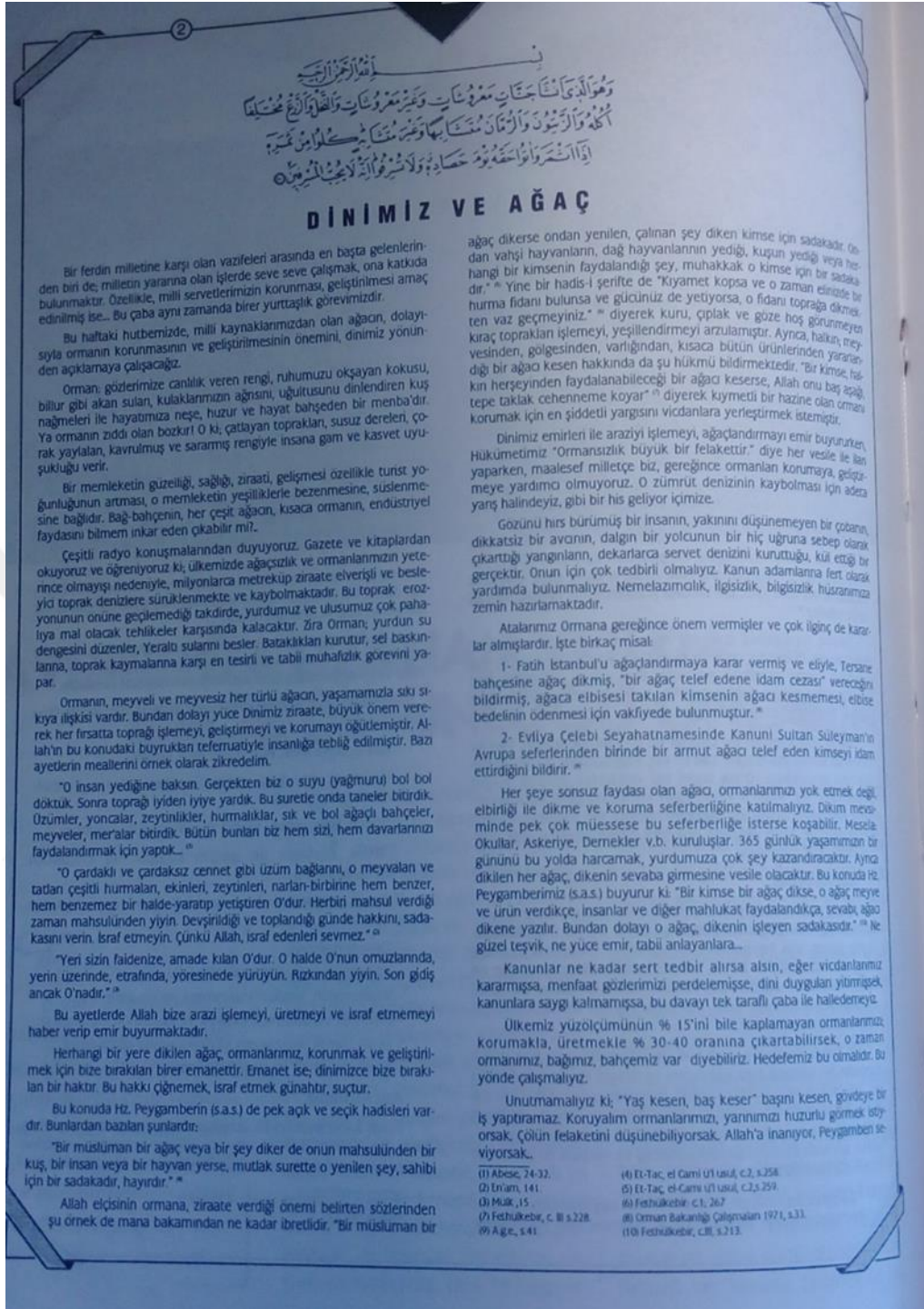
²² et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, 10/237.

²³ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, 8/349.

²⁴ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr* (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1999), 11/344.

²⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2/257.

²⁶ “Diyanet Aylık Dergi” 95 (Kasım 1998).

Ağaç ve orman konusunun ele alınıp işlendiği hutbede özetle ormanın ve ağacın önemi ile ilgili konular vurgulanmış ve bu tür alanların korunmasına yönelik tavsiyelerde bulunulmuştur. Çevrenin insan eliyle büyük yıkıma uğradığı günümüzde bu konuda yapılacak bilgilendirmenin ve oluşturulacak duyarlılığın büyük önemi olduğu bir gerçektir. Bu çerçevede hutbede –ilerde ele alacağımız gibi- el-En‘âm 6/141 ayeti referans olarak alınmıştır.

Hutbe metnin içinde “Ormanın, meyveli ve meyvesiz her türlü ağacın, yaşamımızla sıkı sıkıya ilişkisi vardır. Bundan dolayı yüce dinimiz, ziraata büyük önem vererek her fırsatta toprağı işlemeyi, geliştirmeyi ve korumayı öğütlemiştir. Allah’ın bu konudaki buyrukları teferruatıyla insanlığa tebliğ edilmiştir. Bazı ayetlerin meâllerini örnek olarak zikrederim” denilerek “*O çardaklı ve çardaksız cennet gibi üzüm bağlarını, o meyveleri ve tatları çeşitli hurmaları, ekinleri zeytinleri, narları-birbirine hem benzer, hem benzemez bir halde-yaratıp yetiştiren O’dur. Her biri mahsul verdiği zaman mahsulünden yiyin. Devşirildiğı ve toplandığı günde hakkını, sadakasını verin, israf etmeyin, Çünkü Allah, israf edenleri sevmez*” ayet meâline yer verilmiştir.

Hutbe metni ilgili serlevha ayet dışında iki farklı ayetin de meâli verilmiştir. Ancak çalışmamızın sınırlılıkları dolayısıyla sadece referans olarak yer alan ayetlerin bağlam yönüyle incelemeyi gaye edindiğimizden o ayetlerin konuyla ilgili olup olmadıklarına dair bir açıklamaya yer vermemeyi uygun gördük.

Serlevhada yer alan el-En‘âm 6/141 ayetinin nüzûl sebebi ile ilgili birden çok rivayet yer almakla beraber ortak kanaatin zekât hakkında olduğunu söylemek mümkündür. İnsanların zekâtın dışında birtakım harcamalarda bulunuyor olmaları zamanla bu konunun israfa dönüştüğü ve bu ayetin bu hususa vurgu yaptığı yine âyetin Sâbit b. Kays. b. Şemmâs isimli sahabenin bir hurma ağacının meyvelerini toplayıp, tamamını bitirene kadar dağıttığı için indiğı rivayetler arasındadır.²⁷

Abdullah b. Abbas, İbrahim en-Nehai, Said b. Cübeyr, Hasan-ı Basri, Süddî ve Atiyye’den rivayette “Hasat gününde, mahsullerin hakkını verin” buyruğı, önceden nazil olmuş, ürünlerin zekâtını belirleyen emir inince bu ayet nesh edilmiştir. Bundan sonra hangi ürün olursa olsun, ekin ve ağaçta dâhil olmak üzere zekâtın dışında bu ürünlerde bir miktar sadaka vermek farz değildir. Artık mahsullerde onda bir ya da yirmi de biri kadar zekât olarak verilmesi farz kılınmıştır. Hurmanın hasat günü, kurutulduğu dönem; baklagillerin ve hububatın ise harmandan sonra olarak tanımlanmıştır. Taberî de aktardığımız bu görüşleri benimsemiştir.²⁸

Ayette ekin, meyve ve hayvansal ürünlerinden ve Allah’ın insanlar için yaratmış olduğu faydalı rızıkları tüketmesinin temelde mubah olup, buradan hareketle öncelikle bizatihi kendilerinin tüketmeleri veya istifade etmelerinde bir mahzur bulunmadığı; bununla beraber, başkalarının da aynı şekilde bu ürünler üzerinde gerek zekât ve sadaka, gerekse nafaka, komşu hakkı gibi nedenlerle haklarının bulunduğu vurgulanarak ve bu hakların ödenmesi emredilmektedir.²⁹

Anlaşılabacağı üzere âyetin bağlamı ile hutbede sunuluş biçimi arasında bir ilişki kurmak oldukça zorlama bir yorum olacaktır. Ağaçların etken yönünden ziyade edilgen olarak Allah tarafından bahşedilmiş oldukları vurgusu ön plana çıkmakla beraber

²⁷ Celaleddin es-Suyûtî, *Esbabü’n Nüzul*, çev. Abdulcelil Alpkıray, ts., 248.

²⁸ et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur‘ân*, 12/58-60.

²⁹ Karaman vd., *Kur‘an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2/479.

konunun ana teması ağaçlar üzerinden elde edilen ürünler olduğu açıktır. Ağaç dikme, ormanları koruma vs. gibi bir konuyu bu ayetten yola çıkarak açıklamak mümkün gözükmemektedir.

1.5. İbadetlerimizi Gösteriş için değil; Allah Rızası İçin Yapmalıyız

Bu hutbe metni ez-Zümer 39/2 ayetini serlevhada yer vererek kaleme alınmıştır.³⁰ İlgili hutbenin ve ayetin metni ile serlevha ayetin Kur'an Yolu'ndaki meâli aşağıdaki gibidir:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ بِالْحَقِّ فَاذْكُرُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

“Biz bu kitabı sana gerçeğin bilgisi olarak indirdik” (ez-Zümer 39/2). Serlevhada ayetin bir bölümü alınmakla birlikte metin içerisinde ayetin devamında yer alan “öyleyse içten bir inanç ve bağlılık göstererek sadece Allah’a ibadet et” kısmına da yer verilmiştir.

³⁰ “Diyaret Aylık Dergi” 92 (Ağustos 1998).

Hutbe metni “İbadetlerimizi gösteriş için değil; Allah rızası için yapmalıyız” başlığı ve ez-Zümer 39/2 ayeti ile sunulmuş olup metin içerisinde ibadetlerin yalnızca Allah için yapılması gerektiği, riya ve gösteriş ile yapılan ibadetlerin geçerli olmayacağı hususlarına dikkat çekilmiştir. Metin içerisinde ayetin meâline de yer verilmiştir.

Ayetin mesajı, dinin Allah’a özgü kılınarak benimsenmesi ve hem inançta hem de eylemde Allah’a bağlılığın önemidir. Yapılan her işin ya da söylenen her sözün sadece onun için yapılması gerektir. Bu uyarı, esasen toplumda o an için mevcut bir

yanlışın ortadan kaldırılması için yapılmıştır. Bilindiği üzere İslam öncesi Arap toplumunda birtakım ibadet uygulamaları mevcuttu. İçerisinde yanlış uygulamaları barındıran bu ibadet biçimleri ez-Zümer 39/3 ayeti ile vurgulanarak ibadetin yalnızca Allah’a yapılması hususu vurgulanmaktadır.

“Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah’tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, -ki “sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz” diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez.” (ez-Zümer 39/3)

İbn Abbas (ö. 68/687-88) ez-Zümer 39/3 âyetinin Âmir, Kinâne ve Selime oğulları kabileleri hakkında indiğini aktarmaktadır. Bu üç kabilenin putlara taptıklarını ve melekler hakkında Allah’ın kızları olduklarını söylediklerini ve *“Onlar, bizi sadece Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz”* dediklerini aktarmaktadır.³¹ Mukâtil b. Süleymân’a (ö. 150/767) göre ise kendilerini Allah’a ulaştırsın diye meleklerle tapan Mekkelilerden bahsetmektedir.³²

Âyette yer alan *muḥlişen* ifadesi, İslam literatüründe sıkça kullanılan *ihlâş* kelimesinin *ism-i fâ’il* formu olup cümlede hal konumundadır. İhlas saflaşmak, arınmak, kurtulmak anlamlarını barındıran *ḥulûş/ḥalâş* mastarından türemiştir ve bir şeyi, içine karışmış olan ve karıştığı şeyin değerini düşüren şeylerden arındırıp, temizlemek ve saflaştırmak olarak tanımlanabilir.³³

İhlasın terim anlamı ise iyilik ve ibadetleri riya ve çıkar kaygılarından uzak, yalnızca Allah için yapmaktır.³⁴ Başka bir ifadeyle ihlas, şirk ve riyadan, kötü duygu ve bâtil inançlardan, her türlü çıkar hesabından ve gösteriş arzusundan kalbi korumayı, hayır faaliyetlerine iyi niyetle yönelmeyi ve yalnızca Allah rızasını göz önünde bulundurmaya ifade eder.³⁵

Taberî ayette yer alan “Biz sana bu kitabı gerçeğin bilgisi olarak indirdik” ifadesiyle ilgili olarak bunun “Biz sana Kur’an’ı indirdik, O hakkı ve adaleti emreder” demek olduğunu söylemektedir. “Öyleyse içten bir inanç ve bağlılık göstererek sadece Allah’a ibadet et” ifadesinin ibadeti yalnızca Allah’a yap, ilahlığın sadece ona mahsus olduğunu bil ve yaptığın ibadette hiçbir şeyi ona ortak koşma anlamına geldiğini söylemektedir.³⁶

³¹ es-Süyûtî, *Lübâbü’n-nukûl fî esbâbi’n-nüzûl.*, 168.

³² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/669.

³³ Süleyman Ateş, “İhlâş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2000), 21/535-357.

³⁴ Ateş, “İhlâş”, 21/535-537.

³⁵ Ateş, “İhlâş”, 21/535-537.

³⁶ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 21/248.

Fahredden Râzi konuyla alakalı olarak ilgili ayette yer alan “*Biz bu kitabı sana gerçeğin bilgisi olarak indirdik*” ifadesiyle kitabın gerçeği, doğruluk ve hakkı içerdiğini, bu gerçeklerden birinin de Allah’a ibadette ihlaslı olunması gerektiği bilgisinin verildiğini söylemektedir.³⁷

Ortaya koymaya çalıştığımız delillerden anlaşılacağı üzere serlevhada yer alan ez-Zümer 39/2 âyeti ile sonrasında “İbadetlerimizi gösteriş için değil; Allah rızası için yapmalıyız” başlığı ile okunan hutbe metni arasından doğru bir bağlam ilişkisi olduğu, âyetin ana temasının hutbe metni içerisinde işlenerek ortaya çıkarılan metnin bağlamsal olarak sorunsuz olduğunu görmekteyiz.

Tüm hutbelerin yukarıdaki işleyemeye çalıştığımız “İbadetlerimizi gösteriş için değil; Allah rızası için yapmalıyız” hutbesinde olduğu gibi serlevhada verilen ayet ile işlenen konunun gerek iç bağlam gerekse dış bağlam yönünden bir tenakuza yol açmayacak şekilde ele alınmasının Kur’an muhteviyatının doğru bir şekilde aktarılması yönünden önem arz ettiği göz ardı edilmemelidir.

Ele alınan 1998 yılı hutbe örnekleri, burada sonlandırılmıştır. Ortaya koymaya çalıştığımızı bağlamsal yaklaşım teorisiyle anlatılmak istenenler, bu örnekler üzerinden somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu yıla ait her hutbe metnini ele almanın çalışmanın kapsamını aşacağı göz önüne alınarak bağlam yönünden sorunlu olarak gördüğümüz örnekler ağırlık verilmiş ve son başlıkta doğru olarak değerlendirilen bir hutbe metniyle çalışmamızın ana gayesi vurgulanmıştır.

2. 2008 Yılı Okunan Hutbelerin Tahlili: Örneklem

2008 yılında merkezi hutbe uygulaması olmadığından bu yıla ait hutbelerin seçiminde *Ankara Müftülüğü* tarafından yayınlanan hutbelerin ele alınması tercih edilmiştir. İlgili yıla ait hutbelerin konuları ve hutbelerde geçen ayetler ile kaç kez kullanıldıklarını gösteren tablo aşağıdadır:

³⁷ er-Râzi, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 11/420.

Ocak-2008	İnternet Erişimi Sağlanamadı	
Şubat-2008	İnternet Erişimi Sağlanamadı	
Şubat-2008	İnternet Erişimi Sağlanamadı	
Mart-2008	Evlat, Eş ve Anne Olarak Kadın	Zariyat, 49
Mart-2008	İslamda Birlik ve Beraberliğin Önemi	Al-i İmran, 103*
Mart-2008	Çanakkale Zaferi	Bakara, 190
Mart-2008	Yaşlılara Saygı Dinimizin Emridir	Yasin, 68
Nisan-2008	Sağlığımızı Koruyalım	Tekasür, 8
Nisan-2008	Alemlere Rahmet Hz. Muhammed	Enbiya, 107
Nisan-2008	Çocuk Terbiyesi	Kehf, 46**
Nisan-2008	Kur'an ve Sünnet Bütünlüğü	Al-i İmran, 32
Mayıs-2008	İslam'da Aile	Rum, 21
Mayıs-2008	Engellileri Anlamak	Maide, 2*
Mayıs-2008	Gençlerimiz ve Geleceğimiz	Furkan, 74
Mayıs-2008	Fethin Manası	Nasr, 1,2,3
Mayıs	Çevre Sorumluluğu	Rum, 41
Haziran-2008	İslam'da İnsan Hakları	İsra, 9
Haziran-2008	Kur'an Öğrtemi ve Yaz Kur'an Kursları	Tahrir, 6
Haziran-2008	Anne Baba Hakkı	İsra, 23
Haziran-2008	Regâib Kandili	Nur, 31
Temmuz-2008	İnternet Erişimi Sağlanamadı	
Ağustos-2008	Namazın Önemi	Ankebut, 45
Ağustos-2008	Selamlaşmanın Önemi	Nisa, 86
Ağustos-2008	Berat Kandili	Duhan, 1,2,3
Ağustos-2008	Gıybet Haramdır	Hucurat, 12
Ağustos-2008	Ağustos Ayı Zaferlerimiz ve Ramazan	Al-i İmran 169,170
Eylül-2008	Oruç İbadeti	Bakara, 183
Eylül-2008	Eğitim Öğretimin Önemi	Zümer, 9
Eylül-2008	Zekat ve Sadaka-i Fıtır	Bakara, 277
Eylül-2008	Ramazan Bayramı	Naziat, 40,41
Eylül-2008	Ticaret Ahlakı	Mutaffin, 1,2,3
Ekim-2008	Kadir Gecesi	Kadir, 1,2,3
Ekim-2008	Camilerimiz	Tevbe, 18
Ekim-2008	İslam'da Barış	Bakara, 208
Ekim-2008	Cumhuriyet Faziletir	Al-i İmran, 159
Ekim-2008	Haccı Anlamak	Al-i İmran, 96,97
Kasım-2008	Kul Hakkı	Zilzal, 7,8
Kasım-2008	İhlas ve Riya	Maun, 4,5,6,7
Kasım-2008	İman İslam Kardeşliği	Nisa, 136
Kasım-2008	Kurban İbadeti	Hac, 37*
Aralık-2008	Çocuk Eğitimi	Kehf, 46**
Aralık-2008	Yardımlaşmanın Önemi	Al-i İmran, 92
Aralık-2008	Dinimizde Hoşgörü ve İnsan Sevgisi	Al-i İmran, 134
Aralık-2008	Kurban Bayramı	Kevser Sûresi
Aralık-2008	Muharrem Ayı	Ahzap, 33

Tabloda yer alan simgelerin karşılıkları şunlardır:

(*) Ayetten bir bölüm ile hazırlanan hutbeler

(**) Aynı yıl birden fazla kullanılan ayetler

(***) Birden fazla ayete yer verilen hutbeler

2.1. Regâib Kandili

DİB tarafından mübarek gün ve gecelerin bulunduğu haftalarda çeşitli bilgilendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Bu bilgilendirmelerin yanı sıra çeşitli etkinlikler ve programlar da yapılmaktadır. Bu durum halkın dini duygularının yoğunluğu göz önüne alınarak gerçekleştirilmektedir. Regâib Kandili başlıklı hutbenin

serlevhasında Nûr 24/31 ayetine yer verilmiştir. İlgili ayetin konu ile ilişkisini incelemeden önce hutbe metninin tamamına yer vermek istiyoruz:

İLİ : ANKARA
AY-YIL : HAZİRAN- 2008
TARİH : 27/06/2008

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ...

(Nur, 24/31)

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ:
الَّتَائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ

REGAİB KANDİLİ

Muhterem Müminler,

Hayatımızda önemli bir yeri bulunan dinî gün ve gecelerimizden birisi de Regaib kandilidir.

Bu gece kulun yalvarış ve yakarışlarını Yüce Mevla'ya sunacağı ve O'nun sonsuz af ve mağfiretinden yararlanacağı umut, huzur ve müjde gecesidir. Bu gece, bundan sonra gelecek olan Miraç ve Berat kandillerinin, Ramazan ayının ve Kadir Gecesi'nin de habercisidir. Bu sebepten ki, Regaib Kandilinde manevî gücümüz artacak, kalplerimiz huzur bulacaktır.

Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) Regaib Gecesi'nin içinde bulunduğu Recep ayı'nda çok dua eder, namaz kılar, oruç tutar, iyiliklerin her çeşidini yapar, sadaka vermeye özen gösterir ve "Allah'ım! Recep ve Şaban'ı bizim hakkımızda mübarek ve bereketli kıl ve bizi Ramazan'a erıştır." ⁽¹⁾ diye dua ederdi.

Muhterem Müslümanlar!

Allah'ın nimet, rahmet ve merhametinin müminlere bol bol ihsan edildiği gece manasına gelen Regaib Kandilinde, bir yıllık yaşantımızı, ibadetlerimizi iyi düşünecek ve ona göre hayatımıza çekidüzen vererek, samimi bir teslimiyetle nefis muhasebesi yapacağız.

Allah'ın sonsuz rahmet ve kereminin bol bol tecelli ettiği bu gecede, insanlık en üstün şerefe nail olacak, huzur ve mutluluğun manevî hazzını tadacaktır. Cenab-ı Hakk'ın rahmet ve mağfiret kapısına yönelenlere, bu gece Allah'ın tükenmez hazinelerinden paha biçilmez değerde hediyeler verilir. Allah sevgisi, Rasûlullah aşkı, tövbenin kabulü gibi manevî hediyeler başta gelir. Allah'ın kulları için devamlı açık tutulan af kapısında görevli bulunan melekler, bu gece bütün insanlığı hayra, mutluluğa, iyiliğe ve güzel ahlâka davet eder. Nefsin esaretinde kararar kalpler bu

gece nura kavuşur, bunalmış gönüller bu gece berraklaşır; perdelenmiş vicdanlar bu gece ışığa nail olur.

Aziz Cemaat!

Bu geceye mahsus özel bir ibadet olmamakla birlikte, namaz kılmak, bol bol Kur'an-ı Kerim okumak, tövbe ve istiğfar ederek günahlarımızın bağışlanması için Cenab-ı Hakk'tan af dilemek, çevremizde bulunan ve geçim sıkıntısı çeken yoksullara, düşkünlere, kimsesizlere yardım elimizi uzatmak, onların dertleriyle ilgilenmek, ana-baba başta olmak üzere büyükleri ziyaret etmek, ellerini öpüp hayır dualarını almak ve müminler arasında kandil tebrikleşmesinde bulunmak bu gecede yapacağımız güzel işlerden bazılarıdır.

Değerli Müslümanlar!

İnsan hatasız değildir. önemli olan günahlarda ısrar etmeyip pişmanlık içinde tövbe etmektir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.); "Günahlarından tövbe eden, hiç günah işlememiş gibidir." ⁽²⁾ buyurmuşlardır. Yüce Yaradamız da Kur'an-ı Kerim'de "Ey Müminler! Hepiniz Allah'a tövbe ediniz ki felah bulasınız." ⁽³⁾ buyurmaktadır.

O halde 03 Temmuz 2008 Perşembe gecesi idrak edeceğimiz mübarek Regaib Kandili hürmetine ruhumuzu karartan, bizi hak yoldan uzaklaştıran, kötü duygu ve düşüncelerimizi kalplerimizden atalım. Allah ve Resûlünü bize unutturan şeyleri bir tarafa bırakalım. İbadetin zevkinden bizi mahrum eden nefsin fena isteklerini frenleyelim. Gönül sarayımızı karartan haset, kin, düşmanlık, haksızlık ve zulüm çamuruna bulaşmaktan sakıyalım. Allah için aramızdan dargınlıkları ve küskünlükleri kaldıralım. Birbirimize sevgi ve iyiliklerle yaklaşalım. Dünyamızı saran düşmanlıklara karşı birlik ve beraberlik içinde olalım. Gönüllerimizde iyilik, fazilet ve bilgi ışığını yakalım. Çevremizi ve birbirimizi aydınlatalım. Kalplerimiz bu güzel duygularla dolsun. Allah'ın rahmet ve bereketi üzerinize olsun.

1-Ahmed bin Hambel Müsnet 1/259
2- İbn Mâce, Züh'd, Hd. No: 4250
3- Nûr, 24/31

EKLEME VE ÇIKARMALAR : İL HUTBE KOMİSYONU

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ EYLÜL 2000 TARİHLİ
HUTBESİDİR.

Regaib gecesine dair yapılan kutlamaların ilk olarak IV. (X.) asırda görüldüğü söylenebilir. Kandil gecesi olarak ise ilk defa Kudüs'te 448 (1056) ve Bağdat'ta 480 (1087) senesinde kutlanmaya başlanmıştır. Gazzâlî (ö. 505/1111) Kudüs ahalisinin

tamamının bu geceyi ihya ettiğini söylemiştir.³⁸ Bu gecede özel bir ibadetin olup olmadığı, kutlanmasının dinen caiz görülüp görülmediğine dair tartışmaları konumuzun dışında olduğunu mütalaa ederek girmeyeceğiz. Zaten ilgili hutbede de bu geceye mahsus bir ibadetin bulunmadığı ifade edilmiştir. Ancak konunun işlenmesinde esas alınan Nûr 24/31 ayetinin bu konuya ışık tutan bir yönünün olup olmadığını tahlil ve tespit etmeye çalışacağız.

Hutbede Nûr 24/31 ayetinin “Hepiniz Allah’a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz!” kısmına yer verilmiştir. Bu bölümle Regâib gecesinde yapılan tövbenin ve ibadetlerin önemine dikkat çekilerek bir bağlantı kurulmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Ancak müfessirler tarafından eleştirilen bir yöntem olarak karşımıza çıkan, *ayetlere parçacı yaklaşım* tarzının burada kendini gösterdiğini söyleyebiliriz. Hutbe üzerindeki *İl Hutbe Komisyonu* ifadesinden hutbeyi hazırlayan bir kişinin bulunduğunu ancak tashih, ekleme ve çıkarmaların bu komisyon nezdince olduğu anlaşılmaktadır. Burada hutbe hazırlayan kişinin, ayet içerisinden ortaya koymaya çalıştığı mesaja ve konuya uygun bölümü alarak ayetin tamamına yer vermekten kaçındığı anlaşılmaktadır. Ayet tam metniyle yer aldığı bu konuyla ilgisinin olmadığı açık bir şekilde görüleceğinden, ilgili kısmın alınarak metne işlendiğini söylemek mümkündür. Nur Sûresi 24/31 ayetin metni ve Kur’an Yolu meâli aşağıdaki şekildedir:

وَقُلْ لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوْ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْزَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları, hizmetlerinde bulunan köleleri ve câriyeleri, cinsel arzusu bulunmayan erkek hizmetçiler, kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar dışında kimseye süslerini göstermesinler. Yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler! Hepiniz Allah’a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz!” (en-Nûr 24/31)

Ayetin mahremiyet, iffet, tesettür, namahreme bakmama, teşhircilikten/teberruc kaçınma gibi konuları içerdiği görülmektedir.³⁹ Bundan dolayı, genelde *başörtüsü ayeti* olarak bilinmektedir.

³⁸ Hamdi Tekeli, “Regaib Gecesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2007), 34/535.

³⁹ et-Taberî, *Câmi ‘u l-beyân fî tefsîri l-Kur’ân*, 17/255-256.

Mukâtil b. Süleymân'a göre bu ayet, Esmâ bint Mürşid hakkında nazil olmuştur. Hâriseoğulları mahallesinde, kayalardan sızarak oluşmuş ve içilebilir temiz bir su pınarı/*necl* (Tahkik sırasında bu kelime yanlışlıkla *nahl*/hurma bahçesi olarak kaydedilmiştir) bulunmaktaydı. Bu pınara Dağ Keçisi/*Va'l* denirdi. Kadınlar bu su gözesine örtünmeksizin, sineleri, yaka ve bağrıları, ayakları, saçları açık bir şekilde girmeye başlayınca Esmâ "Ne kötü bir manzara bu!" dedi. Bunu üzerine söz konusu bu ayet nazil oldu.⁴⁰

Aynı rivayete yer veren Süyûtî,⁴¹ benzer birkaç rivayeti daha derlemiştir. Gümüş iki halhal takınmış bir kadının, halhal altına bir sıra boncuk takmış halde bir grup erkeğin yanına geldiğini ve bu esnada ayağını yere vurarak dikkatlerini çekmeye çalıştığını, bileğine taktığı halhalın o boncuklara değerek ses çıkarması üzerine "Gizlemekte oldukları ziynetleri anlaşılsın diye ayaklarını yere vurmasınılar" ayetinin indiğini aktarmaktadır.⁴² Dolayısıyla rivayetler çeşitli olsa da ayetin indiği dönemde bu tür davranışların oldukça sık rastlandığını söyleyebiliriz. Bundan dolayı her yorumcu, bu ayetin iniş nedenine benzer bir öykü aktarabilmektedir.

Elmalılı (ö. 1942) ayetin hutbede kullanılan "Hepiniz Allah'a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz!" bölümüyle ilgili yaptığı izahatta ahlaki dejenerasyona uğramış bir toplumdan kurtuluş ümit edilemeyeceğini ve "öncelikli olarak erkekler olmak üzere erkek-kadın tüm inananların, iman ile bağdaştırılamayacak ve cahiliye emaresi olan kusurlarından tövbe ederek Allah'a yönelip Allah'ın inayetine sığınarak buyruklarına ihtimam göstermeleri gerektiğini" ifade ederek ancak bu şekilde felaha erebileceklerini söylemektedir.⁴³ Zaten ayette geçen ve *umulur ki* şeklinde tercümesi yapılan *le'alle* harfinin *me'f'ül-u leh* olarak anlamlandırılması da kurtuluşun yolunun ayette anlatılan *tesettür*, *iffet* ve *mahremiyet* gibi ahlaki niteliklere sahip olmakla mümkün olduğunu göstermektedir. Öte yandan Mukâtil b. Süleymân "Hepiniz Allah'a tevbe edin" emrinin "bu surede anlatılan zina, namuslu kadına iftira gibi işlenmiş günahların hepsinden tevbe ediniz" manasında olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴

Gerek nüzûl sebebi gerekse ayetin tamamı birlikte değerlendirildiğinde ayetin toplumun sosyal yaşantısı ile ilgili bir mesaj içerdiği, belli konularda yapılan yanlışlara dikkat çekildiği ortaya çıkmaktadır. Elmalılı konuyu devamında yer alan ayetlerle birlikte ele alarak, önce sorunun vurgulandığı devamındaki ayetlerde ise bu sorunlara yönelik çözümlerin ortaya konulduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla cımbızlanarak alınan ifadenin ayetin bütünü göz önüne alındığında tek başına bir konu başlığı olamayacağı hususu ortaya çıkmaktadır. İç bağlamın göz ardı edilerek bir kullanımın olduğunu söylemek mümkündür.

⁴⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/196.

⁴¹ es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl.*, 144.

⁴² es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl.*, 144.

⁴³ M. Hamdi Yazır Emalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili* (İstanbul: Şura Yayınları, 1992), 384.

⁴⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/197.

Doğrusu insanların tevbeye teşvik edilmesi önemli bir mesele olup tevbe ile ilgili net ve açık ayetlerin bulunduğu bir gerçektir. Ancak Regâib Kandili başlığında bu ayetin verilmesi, ayetin direk bu geceyle ve bu gecede yapılacak tevbe ile ilgili olduğu intibahını da doğurmaktadır.

2.2. Eğitim ve Öğretimin Önemi

Eğitim ve Öğretimin Önemi başlıklı bu hutbe ülkemizde MEB’e bağlı okulların açıldığı Eylül ayının ikinci haftasında irad edilmiştir. Hutbe, Ankara il vaizi Neşe Okuroğlu tarafından kaleme alınmış ve *İl Hutbe Komisyonunca* uygun bulunmuştur. Hutbenin serlevhasında ez-Zümer 39/9 ayeti yer almaktadır. Hutbe içerisinde ilim öğrenme ile ilgili çeşitli hadisler ve ayetler de bulunmakla birlikte biz sadece serlevhadaki ayeti esas alacağız.

İlgili hutbe ve ayet metni ile ayetin *Kur’an Yolu*’ndaki meâli şu şekildedir:

أَمَّنْ هُوَ قَانَتْ آَنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةً رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ

“(Allah’a ortak koşan bu adam mı,) yoksa âhiret kaygısıyla ve rabbinin rahmetine nâil olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)?” De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!” Doğrusu ancak akıl iz’an sahipleri bunu anlar.” (ez-Zümer 39/9)

Ancak hutbede ayetin sadece هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ kısmına yer verilmiştir.

İLİ : ANKARA
AY-YIL : EYLÜL- 2008
TARİH : 12/09/2008

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَمُسْلِمَةٍ

EĞİTİM VE ÖĞRETİMİN ÖNEMİ

Muhterem Müslümanlar!

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın ilk emri "Oku" olmuştur. Dinimiz ilim tahsil etmeyi, erkek ve kadın herkese farz kılmıştır. Bilenlerle bilmeyenlerin bir olmadığını açıkça beyan eden kitabımız Kur'an-ı Kerim'de "Sakin cahillerden olma" buyrulmaktadır.

İlme ve bilgiye gerekli değeri vermiş olan yüce dinimiz İslam, insanı bilgiye ulaştıracak bütün meşru yolları da açık tutmuş; ilim öğrenmek için zaman, mekan ve yaş sınırı koymamıştır. Erkek ve kadın herkese beşikten mezara kadar ilim öğrenmeyi emretmiş, hayatın her aşamasında ve her safhasında kişinin kendi durum ve konumuna göre ilimle iç içe olmasını istemiştir.

Nitekim, hutbemin başında okuduğum Zümer suresi 9'uncu ayet-i kerimesinde Cenab-ı Allah şöyle buyurmaktadır: "Deki Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"

Değerli Kardeşlerim!

İlim; insanın kendisini ve varoluş gayesini bilmesidir. Bu gayeye ulaşabilmek için takip edilebilecek yol iyi bir eğitim ve öğretimdir. Bunlara gereken önem verilmedikçe istenilen amaca ulaşmak mümkün değildir. İşte bu nedenle dinimizde ilim öğrenmek ve öğretmek, ibadet olarak kabul edilmiştir.

Bilginin insanın değerini yücelteceği, Mücadele Sûresinin 11. ayeti kerimesinden anlaşılmaktadır.

Aziz Mü'minler!

Dinimiz İslam, ilim öğrenmeyi farz kıldığı gibi, öğretmeyi de bizlere görev olarak vermiştir. Nesillerimiz bizlere emanettir. İyi eğitim almaları onların hakkı olduğu gibi, bu imkânı sağlamak da bizim önemli vazifelerimizdendir.

Yeni bir eğitim ve öğretim yılına girerken çocuklarımızın ve gençlerimizin eğitim ve öğretim haklarını bir kez daha hatırlamalıyız. Onların kendilerine, ailelerine, çevrelerine, milletimize ve insanlığa yararlı bireyler olarak yetiştirilebilmelerinin, iyi bir eğitimle mümkün olabileceğini hiçbir zaman akıldan çıkarmamalıyız. Dinimize göre ana-babanın çocuğuna bırakabileceği en güzel miras, iyi bir eğitim ve güzel ahlakıdır.⁽¹⁾

Öyle ise; gerek birey ve gerekse toplum olarak ilme giden yolları açma gayreti içinde olalım. Kız olsun erkek olsun çocuklarımızın ve gençlerimizin ilim öğrenmeleri için imkânlarımızı seferber edelim. Aydınlik yarınlara bugünden imanlı, bilgili, erdemli, donanımlı ve saygılı nesillerin yetiştirilmesine bağlı olduğunu unutmayalım. Okuyalım, okutalım, öğrenelim, öğretilim. Gerçeğe ilimle ulaşıldığını unutmayalım.

Hutbemi, hadis-i şerif ve Kur'an âyetleri mealleriyle bitiriyorum: "İlim öğrenmek her müslüman erkek ve kadın üzerine farzdır."⁽²⁾ "Kim ilim tahsil etmek için bir yola girse Allah o kişiye cennetin yolunu kolaylaştırır."⁽³⁾ "Biz insanlara öyle misaller veriyoruz. Bunu ancak âlimler anlayabilirler."⁽⁴⁾ "Allah'a karşı ancak; kulları içinden alim olanlar derin saygı duyarlar."⁽⁵⁾

Hazırlayan: Neşe OKUROĞLU
Ankara İl Vaizi

Redaksiyon: İl Müftülüğü Hutbe Komisyonu

1- Tirmizi, Sünen Birr 33

2- İbn Mace, Sünen, Fadlu'l-Ulema, 224

3- Müslim, Sahih, Zikr 39; Buhari, Sahih, İlim 10

4- Ankebut, 43

5- Fâtur, 28

"Eğitim ve Öğretimin Önemi" başlıklı hutbe metni referans olarak ez-Zümer 39/9 ayetinin bir kısmı olan "hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu" bölümüne yer vermiştir. Parçacı yaklaşımın tezahürü olarak ayet veya ayetler yerine bir ayetin belli bir bölümünden alıntı yapılarak hazırlanan hutbe metni ilmin ve öğrenmenin önemine atıf yapan başkaca hadis ve ayetlere metin içerisinde yer vermiştir. Herhangi bir ayetin bir bölümünün kullanılmasında teknik olarak bir sorun bulunmamaktadır. Ancak problem, kesilen ve seçilen bölümün ayetin bağlamı ve konusu dışında yeni bir manaya gelecek

şekilde kullanılmasıdır. Bu durum, ayetin manasının ortadan kalkmasına ve kelimelerine yeni anlamlar yüklenmesine neden olmaktadır.

Birçok hutbe ve vaazda eğitim ve öğretimin önemi vurgularken karşımıza çıkan bu ayeti -daha doğrusu ayetin bir cümleciği olan “ Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” vurgusunu- anlamak için ayeti bir bütün olarak okumak yeterli olacaktır. Bu cümleciğin hemen öncesinde “(Allah’a ortak koşan bu adam mı,) yoksa âhiret kaygısıyla ve rabbinin rahmetine nâil olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)?” denmiştir. Bu cümleler akabinde gelen “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” kısmını tefsir etmektedir. Böylece bilenler/ya’lemüne ile neyin kastedildiği vuzuha kavuşmaktadır. Burada *bilenler* ile kastedilen “gece vakitlerinde, secde halinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden” kişiye işaret edilmiştir.

Öte yandan ayetteki bilginin/ ‘ilm ya da bilinenin/*ma’lûm* ne olduğu da önemlidir. Buradaki sorunsala da dikkat çekmek gerekir ki aşağıda bunları müfessirlerin yorumlarıyla somutlaştıracamız.

Esasen ayetin muhteva ettiği anlamı Mukâtil Bin Süleymân tefsirinde nüzûl sebebini parantezler içinde kullanarak tartışmaya yer bırakmayacak şekilde ortaya koymuştur. “Yoksa {namazında} *kānîf* olarak {yani, Allah’a itaatkâr -ki o Ammar b. Yasir’dir-} gece saatlerinde secde ederek {namazında} kıyamda durarak ahiretten {yani, azabtan} korkan, Rabbinin rahmetini {yani, cennetini} uman kimse {bunları yapmayan kimse} gibi olur mu?” {Bu ikisi aynı değildir.} De ki: "Hiç bilenlerle {yani, Ammar bir Yasir ile} bilmeyenler {yani, Ebu Huzeyfe} bir olur mu?" {Va'dettiği ve ahirette saklı bulunan mükafaat ve *ikâb* elbetteki haktır.} Ancak *elbâb* sahipleri {yani, özlü akıl sahibi: Ammar b. Yasir} öğüt alır.”⁴⁵

Vâhidî (ö. 468/1076) nüzûl sebebiyle ilgili olarak Mukatil’in (ö.150/767) Ammar b. Yasir, İbn Abbas’ın (ö.68/687) Hz. Ebubekir ve İbn Ömer’in (ö.73/693) Hz. Osman hakkında nazil olduğunu söylediklerini aktarmaktadır.⁴⁶

Hutbede yer verilen “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” kısmına Taberî tefsirinde ayrı bir yer açmış ve “Hiç, rablerine itaat ederek sevap kazanmayı umarak onun buyruklarını yerine getirmedikleri halde günahkâr olacaklarını bilenlerle ile hiçbir şey bilmeyenin, yapacak olduğu amellerinden hayır ve şer beklentisi bulunmayanlar bir olur mu? Elbette ki bunlar bir değildir. Bunu sadece akıl sahiplerinin anlayabileceklerini, cahil insanlarda böyle bir idrak yeteneğinin bulunmadığını”⁴⁷ ifade etmiştir.

⁴⁵ Mukâtil Bin Süleymân, *Tefsir-i Kebir*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 520-521.

⁴⁶ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî Vâhidî, *Esbâbu Nüzûlü'l-Kur'an*, thk. . İsmâ b. Abdilmuhsin el-Hamîdân (Dâru'l-İslâh, Dammâm, 1992), 368.

⁴⁷ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 21/268.

Anlaşılabacağı üzere ayetin muhtevası, özetle *Allah'ı tanımak ve vereceği cezayı bilmek* olarak açıklanabilir. Burada bilenler ifadesiyle Allah'ı tanıyan Müslümanlar ve bilmeyenler ifadesi ile Allah'ı yanlış tanıyan müşrikler kastedilmiştir. Bu iki grubun birbirleriyle eşit olamayacağı ifade edilmiştir. Buna göre ayetteki bilginin/ 'ilm eğitimli olmanın kişiyi üstün kılacağı konusu ile ilişkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla eğitim ve öğretimin konusuyla bağdaştırılma çalışması gerçeklikten uzak ve bağlamın göz ardı edilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

İslam ilim geleneğinde ilmin ve âlimin üstünlüğü bilinen bir konu olup bu konu ile ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu anlamda *et-ta'lim* ve *el-muta'allim* adı verilen ve eğitim metodolojisini içeren bir edebi metin türü de bulunmaktadır. Bunların tamamı eğitimi ayet, hadis ya da Hz. Peygamber'in uygulamalarına göre ele almaktadırlar. Dolayısıyla konu ile ilgili Kur'an'da çok önemli ayetler bulunmaktadır. Buna rağmen ilişkisiz bir ayetin bu kadar önemli bir meselede delil olarak gösterilmesi, Tefsir ilmine göre doğru değildir.

2.3. Muharrem Ayı

el-Ahzâb 33/33. Ayetin serlevhada yer aldığı hutbe, DİB tarafından 1999 yılında hazırlanan hutbeden derlenerek oluşturulmuştur. Hutbenin ve ayet metni ile ayetin *Kur'an Yolu* meâli aşağıdadır:

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

“Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resulüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah sizi sadece günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor.” (el-Ahzâb 33/33).

Hutbe serlevhasında bu ayetin sadece *إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا* yani “Allah sizi sadece günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor” kısmına yer verilmiştir.

İLİ : ANKARA
AY-YIL : ARALIK- 2008
TARİH : 26/12/2008

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ
وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

أَفْضَلُ الصَّيَامِ بَعْدَ رَمَضَانَ شَهْرُ اللَّهِ الْمُحَرَّمُ

MUHARREM AYI

İman ve ibadet bilincinin derinleştiği, din kardeşliğinin duygu ve davranışlara yansıdığı, mahşer tablosunun an be an yaşandığı müstesna zaman dilimlerinden biri olan ve Zilhicce ayında gerçekleştirilen Kurban Bayramı ve Hac ibadeti sona ermiş, Sevgili Peygamberimizin "Şehrullah", yani, "Allah'ın Ayı" diye nitelendirdiği Muharrem ayına girilmiştir.

Muharrem ayı, tarih boyunca insanlık için dönüm noktaları sayılabilecek önemli olayların yer aldığı bir aydır. Bu sebeple gerek İslâm'da, gerekse İslâm'dan önce Muharrem ayına ayrı bir önem verilmiştir.

Ayrıca Peygamberimiz (s.a.s.) bu ayın Aşure günü olarak bilinen onuncu gününü, bir öncesi ve sonrası ile oruçlu geçirmeyi tavsiye etmiştir. ⁽¹⁾

Değerli Kardeşlerim!

Hicrî yılın ilk ayı olan Muharrem, aynı zamanda İslâm tarihinde meydana gelen bazı üzücü olayları da hatırlatmaktadır. Çünkü Muharrem, Kerbelâ olayını ve Hz. Hüseyin'in şehadetini hatırlatır.

Hz. Hüseyin, sevgili Peygamberimizin damadı Hazret-i Ali ile cennet kadınlarının anası Hz.Fatıma'nın ciğerpâresi, sevgili Peygamberimiz'in; "Dünyanın iki çiçeği, ahirette de cennet çocuklarının efendileri" diye övdüğü ⁽²⁾ ve haklarında, "Allah'ım! Ben onları seviyorum, sen de sev!" diye dua ettiği, ⁽³⁾ adını bizzat kendisinin koyduğu torunudur.

Hz. Hüseyin'in siyasî ihtiraslar uğruna acımasızca şehit edilmesi, sevgili Peygamberimizi

ve O'nun Ehl-i Beyti'ni seven bütün mü'minleri derinden yaralamış, kalplerini incitmiştir.

Aziz Kardeşlerim!

Ehl-i Beyt, Peygamberimizin mutlu yuvasında yetişmiş, O'nun sevgi dolu gönlünden feyiz almış örnek, model şahsiyetlerdir. Her biri bir yıldızdır. Yüce Allah, Hz. Peygamber'in ev halkıyla ilgili olarak, "Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor." ⁽⁴⁾ buyurmuştur.

Sevgili Peygamberimiz de Ehl-i Beyti, sahabeyi sevmemizi ve onları örnek almamızı tavsiye etmiştir. İşte bu tavsiyeyi kendisine rehber edinen Milletimizin gönlünde Ehl-i Beyt sevgisi kök salmış ve toplum olarak bizleri birleştiren unsurlardan biri olmuştur.

Hutbemi, başta okuduğum hadis mealıyla bitiriyorum: "Ramazan ayından sonra tutulan oruçların en faziletlisi Allah'a izafetle şerefleendirilen Muharrem ayında tutulan oruçtur." ⁽⁵⁾

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Eylül 1999 tarihli hutbesinden derlenmiştir.

Redaksiyon: İl Müftülüğü Hutbe Komisyonu

1 - Tirmizi, Savm 46; Ebû Dâvûd, Savm 56

2 - Buhari, Menakıb 22

3 - Tirmizi, Menakıb 31

4 - Ahzab, 33/33

5 - Müslim, Sıyâm, 2002

Hutbe metni genel olarak üç konuya temas etmektedir. Birincisi, Muharrem ayının hicri takvime göre yılbaşı olmasıdır. Bu ayın gerek İslam gerekse İslam öncesi dönemden bu yana önemine vurgu yapılmıştır. İkincisi, bu ayda sünnet olarak tutulan oruç konusudur. Orucun faziletine vurgu yapılarak ibadet yönü önce çıkarılmış ve halkımızın bu sünneti uygulaması teşvik edilmiştir. Üçüncü olarak Kerbelâ olayına temas edilmiştir.

*Kerbelâ Vakası*nı hutbe ile ilişkili kılan husus, Hüseyin b. Ali (ö. 61/680) ve mahiyetindekilerin Bağdat'ın yaklaşık 100 km. güneybatısında bulunan Kerbela bölgesinde katledilişinin, Muharrem ayına (10 Muharrem 61 - 10 Ekim 680) tesadüf etmesidir.⁴⁸ Dolayısıyla bu aya olan bakış açısı, Kur'an nüzûlünden çok sonra yaşanan bu menfur olayla ilişkilendirilmiştir. Nüzûl sırasında Müslümanların bu ayla ilgili tasavvurları, tamamen farklılaşmıştır. Bu acı hadisenin Muharrem ayı içerisinde cereyan etmiş olması, bu ayın dikkate alınması gereken noktalarını bastırmış ve bu ay, Müslümanlar nezdinde acı bir hadise ile anılır olmuştur.

Hutbe metni, referans olarak el-Ahzâb 33/33 ayetinin bir bölümü olan “Allah sizi sadece günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor” kısmını esas almıştır. Vâhidî'nin ayetin nüzûl sebebiyle ilgili olarak aktardığı rivayetler, ayetin genel olarak peygamber eşleriyle ilgili olduğunu; bir rivayette ise Hz. Fatıma, Hasan ve Hüseyin'in de bu ayet kapsamında olduğunu göstermektedir.⁴⁹

İç bağlamın göz önüne alınarak yapılacak bir okumada Ahzab sûresi 28-34 ayetleri birlikte ele alınıp birlikte değerlendirilmesi isabetli olacaktır;

“Ey peygamber! Eşlerine şöyle de: “Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım. (28) Yok eğer Allah'ı, resulünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır.”(29) Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır, bu Allah için kolay bir şeydir.(30) Sizden kim de Allah'a ve resulüne itaat eder, güzel şeyler yaparsa onun hak ettiği karşılığı iki kere veririz, ayrıca onun için değerli bir nasip de hazırladık. (31) Ey peygamber hanımları! Kendinizi kötülüklerden korumanız şartıyla, siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Bu sebeple sözü yumuşatarak söylemeyin, sonra kalbi çürük olan umuda kapılır, sizden beklendiği şekilde konuşun. (32) Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resulüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir. (33) Hanelerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti dilinizden düşürmeyin. Allah bütün incelikleri ve gizlilikleri bilir, her şeyden haberdardır. (34)” (el-Ahzâb 33/28-34)

Ayetin öncesi ve sonrasıyla değerlendirilmesi şeklindeki bir okumanın, konu bütünlüğü ve Kur'an'ın iç münasebetleri açısından doğru olacağını söylemek mümkündür. Mukâtil b. Süleymân'a göre (ö. 150/767) ayet “Peygamber hanımlarından bahsetmektedir. Ayette geçen ehl-i beyt ifadesi, Peygamberin eşleri demektir. Çünkü Hz. Peygamber'in evinde/beyt bulunanlar onlardır.” Konuyu biraz daha vurgulamak isteyen Mukâtil cümlelerini şu şekilde bitirmiştir: “Ehl-i beyt kelimesiyle, Peygamber

⁴⁸ Fatih Erkoçoğlu, “Kutsal(laştırılmış) Bir Mekan: Kerbela (Osmanlı Hâkimiyetinin Sonuna Kadar)”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV/1-2010/ (ts.), 278.

⁴⁹ Vâhidî, *Esbâbu Nüzûlü'l-Kur'ân*, 354.

eşlerinin tamamı kastedilmiştir. Aralarında her hangi bir erkek yoktur.”⁵⁰ Elmalılı, tefsirinde bu ayet gurubunu topluca alıp değerlendirmeye tabi tutmuştur.⁵¹ Sebeb-i nüzûlü için ise Peygamber eşlerinin süslü elbiseler giymesini ve ondan kendilerine daha fazla harcama yapmasını istemeleri üzerine indiğini aktarmaktadır.⁵² Süyûtî de aynı şeklide ayet gurubunun peygamber eşlerinin nafaka talebiyle ilgili olduğunun aktarmıştır.⁵³ Dolayısıyla ayetin indiği sırada ayette geçen *ehl-i beyt* kelimesiyle peygamber eşleri kastedilmiş olup buradaki kullanımda Hz. Peygamber’in torunlarından bahsetmek mümkün değildir.

Taberî de ayet grubun Peygamberin hanımlarından bahsettiğine yer vermektedir. Ancak sonraki süreçte siyasi bir anlam kazanacak olan *ehl-i beyt* kavramı hakkında iki görüş aktarmaktadır: Birincisi; *ehl-i beyt* ile kastedilenlerin, Resulullah, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin olduğunu düşünenler. İkincisi ise *ehl-i beyt* ile sadece Resulullah’ın hanımlarının kastedildiğini düşünenler.⁵⁴

Buraya kadar yaptığımız incelemeye göre ifade etmek gerekir ki bu ayet ve ayet gurubunun Muharrem ayı veya orucu ya da fazileti ile ilgili bir bağlamının olduğunun söylememek mümkün görünmemektedir. Hutbeyi hazırlayan kişi veya komisyon tarafından bu ayda cereyan eden Kerbelâ vakıası ile ayette geçen *ehl-i beyt* ifadesi üzerinden bir bağlantı kurulmaya çalışıldığını söylemek mümkündür.

2.4. Cumhuriyet Fazilettir

Hutbenin serlevha ayeti Âl-i İmrân 3/159 ayetidir. Hutbe DİB Eylül 1999 hutbesinden derlenerek oluşturulmuştur. Hutbe ve ayet metni ile ayetin *Kur’an Yolu* meâli aşağıdadır:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

“Sen onlara sırf Allah’ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.” (Âl-i İmrân 3/159)

⁵⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/489.

⁵¹ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’an Dili*, 6:79-80.

⁵² Elmalılı, *Hak Dîni Kur’an Dili*, 6:80.

⁵³ es-Süyûtî, *Lübâbü’n-nukûl fî esbâbi’n-nüzûl*, 158.

⁵⁴ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 19/101-108.

Ancak hutbe serlevhasında bu ayetin sadece وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ yani “iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever” kısmına yer verilmiştir.

İLİ : ANKARA
AY-YIL : EKİM- 2008
TARİH : 24/10/2008

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ
يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

CUMHURİYET FAZİLETTİR

Muhterem Mü'minler

Dünyada insanları sağlam bir bütün, güçlü bir cemiyet haline getirmeyi hedef alan tek din, İslâm'dır. Bu cemiyetin temel dayanağı ise hukukta eşitlik, karşılıklı sevgi- saygı ve kardeşliktir. Ancak bir cemiyet, her sahada iyi teşkilatlanmış güçlü bir milletle yükselir.

Aziz Cemaat!

"Cumhuriyet" terimi, "Cumhur" sözünden türetilmiştir. "Cumhur" Arapça'da; toplu halde bulunan kavim, çoğunluk gibi anlamlara gelir. O halde cumhurî idare ya da Cumhuriyet, toplumun, yani milletin kendi kendisini idaresi demektir.

Cumhuriyet idarelerinde iktidara talip olanlar millet tarafından belirli bir zaman için seçilirler. Yetkileri ve görevleri Anayasalarla belirtilmiştir. Millet her zaman işbaşındakileri denetler ve hesap sorar. Sınıf, zümre ve aile imtiyazları yoktur. Her yurttaş eşit haklarla devlet idaresine katılabilir. Cumhuriyet idaresinde, ehliyetin ahlâkî ifadesi ise, dürüstlük ve fazilettir. Buna göre Cumhuriyet fazilettir.

Değerli Müslümanlar!

Cumhurî idarenin temelleri, Kur'an-ı Kerim'de anlatılmıştır. Bunun en güzel örneğini hutbemin başında okuduğum Al-i İmran suresi 159'uncu ayet-i kerimede görmekteyiz: “İş hususunda onlarla istişâre et. Bir kere de karar verip azmettin mi, Allah’a tevekkül et. Doğrusu Allah, tevekkül edenleri sever.”

Bir Peygambere istişâre emredildiğine göre, toplum halinde yaşayan insanların dayanışmaya olan ihtiyaçları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu emir gereğince sevgili Peygamberimiz, vahiy gelmeyen konularda karar vermeden önce, daima ashabını toplayıp istişâre ettikten sonra karar verirdi. Nitekim, Bedir savaşında alınan esirlerin fidye karşılığında

serbest bırakılması; Hendek savaşında Medine'nin etrafına hendek kazılması gibi kararlar, hep istişâre sonucu alınmıştır.

Resulüllah (s.a.s.)'in vefatından sonra da istişâre prensibine uyulmuştur. Devlet başkanı olan dört halife, istişâre sonucu cumhurun görüşü ile seçilmişlerdir. İlk halife Hz. Ebu Bekir'in, bu ağır göreve gelişinden sonra halka hitaben söylediği şu sözler ne kadar anlamlıdır: "Ey halk! Ben sizin üzerinize vali ve emir oldum. Halbuki sizin en hayırlınız değilim. Eğer iyilik edersem, bana yardımcı olun, eğer fena şeyler işlersem bana doğru yolu gösterin. Doğruluk emanet, yalancılık hıyanettir. Sizin en zayıfınız benim indimde en güçlüdür ki, onun hakkını müdafaa ederim. En güçlünüz benim indimde zayıftır ki, ondan, başkasının hakkını alırım." (1)

Kıymetli Kardeşlerim!

Günümüzde demokrasi ile yönetilen ülkelerde halk, seçimle işbaşına getirdikleri idarecileri, eğer halka ve devlete hizmetten ayrılırlarsa gene seçim yoluyla iş başından ayırırlar. Bu; tıpkı Hazret-i Ebu Bekir'in halkına devlet yönetiminde tavsiye ettiği usule benziyor.

Peygamberimiz ve Dört Halife devrindeki uygulamalar tetkik edildiğinde görülecektir ki Cumhuriyet, İslâm'a en uygun idare biçimidir.

Bu vesile ile başta Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere bütün mesai arkadaşlarını rahmet ve minnetle anar Cumhuriyet Bayramımızın bütün milletimize kutlu olmasını dilerim.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Eylül 1999 tarihli hutbesinden derlenmiştir

Redaksiyon: İl Müftülüğü Hutbe Komisyonu

1- Hz. Muhammed ve Hayatı, Sh. 435, D.İ.B.
Yay. Ankara, 1996.

Genel olarak DİB'in Cumhuriyet Bayramı olarak ülkemizde kutlanan 29 Ekim günü veya haftasında adet olarak okuttuğu bu hutbe metni, Âl-i İmrân 3/159 ayetinin bir bölümü olan “iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever” kısmını referans almıştır.

Ayetin bağlamının doğru tespit edilebilmesi için ayetin tam metnine ve meâline yukarıda yer vermiştik. Görüleceği üzere ayetin tamamını almaktan kaçınılmış olup verilecek mesaja uygun yer seçilerek ayetin bir parçası alınmıştır. Hutbe metni içerisinde istişareye örnek olarak Hz. Peygamber dönemindeki bazı hadiseler yer verilmiştir. Bedir savaşı sonrası esirlere yapılacak hukuki muamelenin nasıl olması gerektiği ve Hendek savaşı öncesi Medine kentinin nasıl savunulmasının uygun olacağı örneklerine yer verilmiştir. Müfessirlerce bu ayetin nüzûl sebebi kabul edilen, Uhud savaşı öncesinde yapılan istişare sonucu -Hz. Peygamber’in önerisinin aksine- Medine içinde değil Uhud Dağı civarında gerçekleşen Uhud Savaşı sırasındaki istişareye hutbede yer verilmemiştir. Burada çoğunluğun görüşüne uyularak meydan savaşına çıkılmış ve bununla birlikte Peygamberin istişare sonucu ortaya çıkan bu kötü sonuca bakarak onların görüşlerini göz ardı etmemesi önerilmiştir.⁵⁵ Böylece istişarenin sonucunda olacaklar, herkes tarafından eşit şekilde paylaşılmış olacaktır ve tek bir kişi ya da grup, sonucun bedelini ödemek zorunda kalmayacaktır. Öte yandan örnekler arasında yer alan ve Bedir Savaşı esirlerinin fidye karşılığı serbest bırakılması kararının istişareyle alınmış olma hususu, Enfâl 8/67-68 ayetlerinde eleştirilmiş bir uygulamadır.⁵⁶ Dolayısıyla istişare ve çoğulculuk bağlamında delil olması mümkün değildir.

İstişare kavramı söz konusu olduğunda bunun kurumsal yapısı olan şura hatırlanır. Kur’ân-ı Kerîm’de şura konusuna temas eden bir başka ayet ise “*Rablerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kılarlar. İşleri de aralarındaki danışma ile yürür. Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar*” (eş-Şûra 42/38) ayetidir.

Sözlük anlamı “danışma, görüş alışverişinde bulunma, danışan kimseye fikrini söyleyip onu yönlendirme” anlamına gelen şûra, fıkıh ilminde terim olarak tanımlanmamış olan ancak İslâmî literatürde yönetici ve bilhassa devlet başkanı olanların görev alanlarına giren işleri, ilgililerle yapılan istişare sonucu onların eğilimlerinin göz önünde bulundurulması şeklinde tanımlanır.⁵⁷ Bir alanla ilgili olarak oluşturulan danışma kurulu olarak tanımlanan⁵⁸ şûra kelimesi ile *meşveret*, *meşûre*, *müşâvere*, *istişâre* ve *teşâvür* de aynı anlamdadır.⁵⁹

⁵⁵ Emalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2:412.

⁵⁶ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, *Taberî Tefsiri*, çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınevi, 2018), 4:244.

⁵⁷ Talip Türcan, “Şûra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/230-235.

⁵⁸ “Türk Dil Kurumu | Sözlük” (Erişim 13 Aralık 2020).

⁵⁹ Türcan, “Şûra”.

Katâde, İbn-i İshak ve Rebi' b. Enes'e göre, ayetteki istişarenin emredilmesi, sahabenin gönlünün hoşnut tutulması ve onların dine olan bağlılıklarını arttırmak içindir.⁶⁰ Dehhak ve Hasan-ı Basri'ye göre ise, istişare emrinin amacı istişarenin faziletli bir iş olduğunu belirtmesi içindir.⁶¹ Taberî ise yukarıdaki rivayetleri aktarmakla birlikte kendi görüşünü "Allah'ın Peygamberinden, müminlerle istişare etmesini istemesinin sebebi, hem şeytandan gelecek vesvese karşısından uyanık olmaları, aynı zamanda müminlerin gönüllerini hoş tutmak hem de müminlere, bir sıkıntı anında nasıl davranış sergileyeceklerini göstermektedir" şeklinde ifade etmektedir.⁶²

Tarihçi İbn Hişâm Uhud Savaşı ile ilgili bölümde ilgili ayete değinmiş ve "iş hususunda onlara danış" kısmıyla ilgili "yani onları dinlediğini ve onlardan yardım istediğini göster, her ne kadar onlara ihtiyacın yok ise de böyle yap, dinleri konusunda ısınmalarını temin et" demiştir.⁶³

Elmalılı konuyu işlerken özellikle vurguladığı nokta ilmin iradenin kontrolüne geçmesi ile iradenin ilmin kontrolüne geçmesi arasındaki farkı; şura, öncelikle ilmi bir düşünce ile hakkı araştırma faaliyeti ve ilahi iradenin gerçekleşmesine tabi olmak, cüz'î irade ve kendi temennilerini göstermeye değil, hakkın hükmünü göstermeye ve tayin etmeye yöneltmek gerekir⁶⁴ ifadesiyle esasen şuranın ilmi bir faaliyet olduğu ve belli birikimi olan kişiler tarafından yürütülebileceğini söylemektedir. Bu noktada karar vermeye ya da öneri sunmaya ehil olmanın vurgulanması, şuranın belki de en önemli noktasıdır. Ayrıca vurguladığı diğer bir husus olan nassın bulunduğu hususlarda ne Peygamberin ne de başkalarının müşavere etmesinin caiz olmayacağı, nass karşısında re'y ve kıyasın batıl olduğu⁶⁵ gerçeği göz ardı edilemez.

Şûra ve istişare, İslam öncesi zaman diliminde de var olan ve insanlar tarafından bilinip ve sahada bizzat uygulanan bir yöntemdir.⁶⁶ Muḳātil b. Suleymān bu durumu şu cümlelerle ifade etmektedir:

"Peygamber'e onlara danışmasının emredilme nedeni şudur: Cahiliye devrinde araplar boyların birinin lideri, kabile mensuplarına danışmadan karar aldığında çok zorlarına giderdi. Bundan dolayı Allah, Peygamberine –eğer dilerse- onlara danışabileceğini buyurdu. Çünkü bu tür bir danışma, gönüllerini mutlu edecek ve öfkelerini yok edecektir." Ayrıca ona göre Hz. Peygamberin affetmesi ve görmezden

⁶⁰ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, 7/341-342.

⁶¹ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, 7/344.

⁶² et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, 7/345.

⁶³ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2018), 3:159.

⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 2:412.

⁶⁵ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 2:413.

⁶⁶ Ahmet Bozkurt, "İslam Hukuku Açısından Bir Prensip Olarak Şûrâ Ve İstişâre" 6/11 (2019), 56.

gelerek kendilerine danışmaya istenen kişiler de münafıklardır.⁶⁷ Ancak Mâtürîdî'ye göre (ö. 333/944) münafıkların değil diğer ashabin kastedilmiş olması daha uygundur.⁶⁸

Uygulanmadaki esaslar ve ölçüler değişiklik arz etmekle birlikte, yönetim esaslı anlayışın oluştuğu ilk dönemlerde ortaya konduğu ve uygulandığı bilinmektedir. Bu yöntemin ilk uygulayıcıları arasındaki eski Yunan şehir devletlerindeki uygulamalar siyaset biliminin dikkatini çeken bir saha olarak karışımıza çıkmaktadır.⁶⁹ Müslümanlar için şûra ilkesine değinmiş olan Kur'an, uygulama ve sınırlama hususunda bir işaretle bulunmamıştır.⁷⁰ Uygulamadaki yöntem insanlara bırakılmıştır. Zaten bir ilkeyi zaman ve mekân üstü kılma da Kur'an'ın âdetidir.⁷¹ Peygamberin vefatından sonra göreve gelen dört halifenin her birinin seçiliş şeklinin birbirinden farklı olması da bunun bir göstergesidir.

Önemli olan husus çevresine göre temsil kabiliyetine sahip olan, temsil edeceği topluluk tarafından yetkin, ehliyetli ve liyakatli olarak tanınan, olgun ve ahlaklı bireylerin seçilmesidir.⁷² Bu hususlar birlikte değerlendirildiğinde bir yönetim şekline ve işleyiş biçiminden ziyade yönetimin sahip olması gereken evrensel bir ilkedен söz etmek mümkündür. Bu durum, yönetimin ve yöneticinin ahlaki ilkelerinin biri olarak da kabul edilebilir.

Tarih sahnesinde yer alan Müslüman devletler, yöneticilere danışmanlık hizmeti sunan kurumlar oluşturmuştur. Bu kurul, istişare sistemi ile çalışmalar yürüterek, yöneticiye bilgi ve birikimlerine göre destek sunmuşlardır. Ancak bu kurullar genellikle merkezi yönetimde bulunanlar tarafından oluşturulmuştur.⁷³ Emeviler döneminde genelde toplumun önde gelenleri şuraya katılırken bu toplantılara Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/720) döneminde sadece ulema ve fukahâ katılmıştır. İslam'ı kabul eden Türkler de yönettikleri bölgelerde, İslam'ın bu ilkesini uygulamayı sürdürmüşlerdir.⁷⁴

Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygamber'e hitaben "*iş hakkında onlara danış*" bölümüyle ilgili üç ihtimal vardı:

[a] Allah, hakkında nas olan bir konuda Hz. Peygamber'in çevresindekilere danışmasını emretmiş olamaz. Dolayısıyla istişare etmesi istenen hususlar, hakkında nas olmayan konulardır. Bu da ictihadla amel edilebileceğinin delillerindendir.

⁶⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/310.

⁶⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 2/457.

⁶⁹ Türcan, "Şûra".

⁷⁰ Bozkurt, "İslam Hukuku Açısından Bir Prensip Olarak Şûrâ Ve İstîşâre", 56.

⁷¹ Mehmet Ergün, *Vaaz ve Hutbelerde Bağlamından Koparılan Ayetler* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 74.

⁷² Ergün, *Vaaz ve Hutbelerde Bağlamından Koparılan Ayetler*, 74.

⁷³ Türcan, "Şûra".

⁷⁴ Türcan, "Şûra".

[b] Onlarla istişare etmesinin nedeni, ya danıştığı kişilerin Allah katında değerli olmalarından ya da aklın üstünlüğünden dolayı olabilir. Hangisinden dolayı olursa olsun bunların dışındaki insanların kendilerini bunlarla bir tutmaları doğru değildir.

[c] Ayrıca Allah'ın Hz. Peygamber'e ashabına danışmasını emretmesi ve sonra da Hz. Peygamber'in onların fikrini önemsememesi ve uygulamaması da mümkün değildir. Öyleyse bir konuyu görüştüklerinde isabetli görüşü kaçırmaları söz konusu da değildir. Hatta bazıları Hz. Peygamber'in onlara danışmasının istendiği konuların sadece savaş ile ilgili konular olduğunu söylemişlerdir.⁷⁵

Anlaşılabacağı üzere “iş hakkında onlara danış” kısmının direk olarak demokrasi veya cumhuriyeti işaret eden bir yönünden bahsetmek mümkün gözükmeyip, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız şura prensiplerine uygun hareket eden ister cumhuriyet olsun ister İslam tarihinde görülen diğer yönetim şekilleri olsun prensip olarak bu ayetle örtüşen bir yönetim anlayışı ortaya koymuştur denilebilir. Ehil kimselerle yapılması gereken bir davranış biçimini ifade eden şura, Osmanlı'da meşrutiyeti, Cumhuriyet'in ilanı ile cumhuriyeti ve çok partili hayata geçişle birlikte ise demokrasiyi teyit eder bir anlamda yorumlanmış ve Kur'an ayetleri siyasi yapıyı halka benimsetme amacı doğrultusunda yorumlanmıştır denilebilir.⁷⁶

2.5. Çocuk Eğitimi

Çocuk Eğitimi başlıklı hutbe, DİB tarafından Ağustos 1999 yılında hazırlanan hutbeden derlenerek hazırlanmıştır. Hutbe ve serlevha ayeti olan el-Kehf 18/46 ayetinin tam metni ile meâli aşağıda yer almaktadır:

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا

“Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.” (el-Kehf 18/46).

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 2/458.

⁷⁶ Düccane Cündioğlu, *Söz'ün Özü Kelam-ı İlâhî'nin Tabiatına Dair* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 11-12.

İLİ : ANKARA
AY-YIL : ARALIK - 2008
TARİH : 05/12/2008

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ
الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
مَا تَحَلَّى وَالِدٌ وَلَدًا مِنْ تَحَلَّى أَفْضَلَ مِنْ أَدَبٍ حَسَنِ

ÇOCUK EĞİTİMİ

Muhterem Müslümanlar!

İslâm dininin özenle üzerinde durduğu en önemli konulardan biri de çocuk eğitimidir. Bilindiği gibi toplumun temeli aile, ailenin özü de çocuktur. Kur'an ifadesiyle çocuk; "Dünya hayatının süsüdür."⁽¹⁾ Peygamberimizin ifadesiyle çocuk; "Cennet çiçeğidir."⁽²⁾ "Gönül meyvesidir."⁽³⁾ "Berekettir" ⁽⁴⁾ "Cennet Kokusudur"⁽⁵⁾ "Dünyada nur, ahirette sürur" ⁽⁶⁾

Âyet ve hadislerde belirtildiği gibi en kıymetli varlığımız olan, kanımızdan, canımızdan yaratılan, ümidimiz ve istikbalimiz bulunan çocuklarımızı en güzel şekilde terbiye etmek hem dinî hem de millî bir görevimizdir.

Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.), bir hadis-i şerifinde; "Bir babanın evladına bırakacağı en güzel miras, güzel terbiyedir."⁽⁷⁾ buyurarak, çocuğun hem dünya hem de ahiret mutluluğunu gaye edinen terbiyeye dikkat çekmiştir. Terbiye, ilk planda çocuğun şahsiyetini geliştirme, olgunlaştırma faaliyeti olarak görülse de; geniş planda yarınki cemiyeti kurma gayretidir.

Değerli Müminler!

Peygamber (s.a.s.) Efendimiz; "Çocuğun babası üzerindeki hakkı güzel bir isim vermesi ve terbiyesini (eğitimini) güzel yapmasıdır."⁽⁸⁾ buyurmaktadır.

Dolayısıyla çocuğun, ailesine, cemiyetine faydalı bir şekilde yetişmesi, ihtiyaç duyduğu bütün insanî ve ahlâkî faziletleri, sosyal kural ve

toplumun davranışları, dinî inanç ve değerleri öğrenmesi ve yaşaması, ruhî ve bedenî bakımdan sağlıklı, bilgili ve hünerli olabilmesi için ana babanın bütün imkânları kullanarak gayret sarf etmeleri gerekir.

İslâm fıtratı üzere temiz bir yaratılışla, günahsız dünyaya gelen çocuğun eğitim ve terbiyesinde Peygamber Efendimizin prensiplerine, konuyla alakalı tavsiyelerine bakmak işimizi kolaylaştıracaktır.

"**Kimin çocuğu varsa onunla çocuklaşsın.**"⁽⁹⁾ buyuran Peygamberimiz (s.a.s.) terbiyede çocuk psikolojisinin önemine; onun seviyesini anlamadan problemlerine gerçekçi çözüm bulunamayacağına dikkat çekmektedir. Efendimiz karşılaştığı bütün çocuklarla selamlaşması, onlarla şakalaşması, torunlarını ve diğer çocukları kucaklayıp öpmesi; onun prensiplerinden bazılarıdır.

Peygamberimiz terbiyede hiçbir zaman şiddet ve cezalandırma yöntemini kullanmamış; çocuğun hatasını yüzüne vurmayı, onu küçük düşürücü, alay edici sözler sarf etmeyi, ona beddua etmeyi yasaklamıştır.

Aziz Kardeşlerim!

Milletine ve memleketine faydalı evlatlar yetiştirmek için üzerimize düşen görevlerimizi yerine getirmek, bize mutluluk, memleketimize güven vereceği gibi; öldükten sonrada ardımızda hayırlı bir evlat bırakmanın sevincini ahiret hayatında bize yaşatacağını unutmayalım.

Hutbemi, başta okuduğum hadis mealıyla bitirmek istiyorum: "**Kişinin, çocuğunun eğitimi ile uğraşması, bir ölçek sadaka vermesinden daha hayırlıdır.**"⁽¹⁰⁾

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Ağustos 1999 tarihli hutbesinden derlenmiştir.

Redaksiyon: İl Müftülüğü Hutbe Komisyonu

1 - K e h f, 46.

2- Keş'ül-Hafa, 2/1402. 3-Feyzül' Kadir, 6/398.

4- Feyzül' Kadir, 1/354.

5- Feyzül' Kadir, 4/42.

6- İstilah-ı Fıkhiye Kanunu 2/153.

7- Hadis Ansiklopedisi, I. Canan, c. 1, s. 378.

8- Hadis Ansiklopedisi, c. 7, s. 363.

9- TDV. İsl. Ansiklopedisi, c. 7, s. 357.

10-Tirmizi, Birr,33

DİB'in toplumun geleceğini oluşturan ve huzurumuzun teminatı olacak çocukların yetiştirilmesine dair bir konuyu ele almış olması, toplum ihtiyaçlarının gözetilmesi bağlamında önemli bir tercih olmuştur.

Çocuk Eğitimi başlıklı hutbenin girişinde "Çocuklarımız hayatımızın süsü, gözümüzün nurudur. Hayat onlarla daha güzeldir. Nitekim Kuran-ı Kerim'de Yüce Yaraticımız; "*Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür*" buyurmaktadır" denilerek buradaki ayetten çıkarılan olumlu bir bakış açısı ortaya konmuştur. Ayetin meâlen tamamıyla yer verilmemiş olması "Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür" ifadesi ile hutbe başlığı olan *Çocuk terbiyesi* arasında zihnen bir uygunluk olduğunu

çağrıştırmaktadır. Esasen bu ayeti bir önceki ayetle birlikte ele aldığımızda buradaki vurgunun olumlu bir anlam ifade etmediği anlaşılabacaktır.

“Onlara dünya hayatının da örneğini ver: O gökten indirdiğimiz bir su gibidir; yerdeki (onu emen) bitkiyle karışmış, sonra (zamanı gelince) bitki rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah, her şeyi yapabilecek güçtedir.(45) Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.(46)” (el-Kehf 18/45-46)

Mekke’de yaşayan bazı zengin kişilerin, malları ve oğullarının çokluğu sebebiyle bir kuruntu içine girip tevhide yanaşmadıkları, hayat anlayışlarının sadece dünya menşeli olduğunu bir ahiret anlayışlarının bulunmadıkları aktarılmaktadır.⁷⁷ Dikkat edileceği üzere el-Kehf 18/45 bir örnekle dünya hayatının önce cazip bir hale büründüğünü ardından kıyametle birlikte yok olup gideceğini ifade eden bir metafor kullanmıştır. Bu ayet ile dünya malına olan tamahın anlamsızlığı ifade edilmiş, Allah, girmiş oldukları bu şımarıklık düzeyindeki dünya ve mal sevgileriyle ilgilerini; insan ruhuna bir güzellik sunan bitki örtüsüne hayat vermekte olan, su ile bir benzerlik kurmuş; vakit geçtikten sonra suyun çekilmesiyle, kuruyan bitkilerin toza toprağa karışacağı metaforu ile izah etmiştir.⁷⁸

Bu etkili anlatımdan çıkan sonuç, insanlar tarafından aşırı öneme sahip dünyanın sonlu bir durak olduğudur. Yine aynı şekilde mal ve evlada olan düşkünlükte bu dünyada geçici bir süs/zînet olarak bulunmakla beraber her şey gibi yok olup gitmeye mahkûm olduğudur, kalıcı olan ise sadece sâlih amel olacaktır.⁷⁹ Mukâtil’e göre ayetteki zînet kelimesi, dünyadaki yaşamın güzelliği demektir.⁸⁰

Taberî bu ayetle ile “Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır; büyük mükâfat ise Allah’ın katındadır” (et-Tegâbün 64/15) ve “Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılındı. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah’ın katındadır.” (Al-İmran 3/14) ayetlerini birlikte yorumlamıştır. İslam anlayışına göre dünya hayatındaki ölçü ahirete yönelik amelleri engelleyip engellemeyeceği durumuna göre değerlendirilmektedir.

Ayet içerisinde geçen “kalıcı olan iyi davranışlar ise rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır” ifadesiyle neyin kastedildiği de müfessirlerin üzerinde durduğu hususlardandır. Kalıcı olan salih davranışların La ilahe illallah, Sübhanallah, Elhamdülillah ve Allahu Ekber gibi

⁷⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 3/557.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, 9/61-63.

⁷⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 3/557.

⁸⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/310.

ifadelerle Allah'ı zikretmek olduğu söylenmiştir.⁸¹ Bazı müfessirler ise namazı bu kapsamda değerlendirmişlerdir. Ancak Mâtürîdî'ye göre Allah'a itaati hedefleyen ve kapsayan tüm ameller, bu kategoriye girer.⁸²

Dolayısıyla ayetin vurguladığı husus dünyanın süsü olan evlat ve servet sahibi olmanın insanları kalıcı olan sâlih amel ve sevaplardan alıkoymaması hususunda bir uyarıdır. Bu itibarla ayetin Mekke'de yaşayan kimi zengin ailelerin, mal ve oğullarının çokluğundan dolayı şımarıklığa düşerek tevhide girmeye tenezzül etmedikleri⁸³ gerçeğiyle yani dış bağlamıyla birlikte değerlendirildiğinde çocuk terbiyesi konusuyla ilgili olmadığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

2.6. Berat Kandili

Ankara İl Müftü Yardımcısı Gaffar Tetik tarafından kaleme alınmıştır. Berat Kandili ile ilgili olan bu hutbenin serlevha ayeti ve meâli aşağıdadır:

حَمِّ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ

“*Hâ-mîm. Aydınlatan kitaba yemin olsun! Biz onu mübarek bir gecede indirdik; biz daima uyarmaktayız.*” (ed-Duhân 44/1-2-3)

⁸¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/310.

⁸² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 9/61-63.

⁸³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 3/557.

İLİ : ANKARA
AY-YIL : AĞUSTOS - 2008
TARİH : 15/08/2008

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
حم (*) وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ (*) إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ
مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ.
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
إِنَّ اللَّهَ لَيَطَّلِعُ فِي لَيْلَةِ النِّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ فَيَغْفِرُ
لِجَمِيعِ خَلْقِهِ...

BERAT KANDİLİ

Muhterem Müslümanlar!

Hayatımızın her devresinde çeşitli dönüm noktaları vardır. Bunlar; belirli milli günler, kandiller ve bayramlardır. Bunlardan biri de, “Berât Kandili” dir.

Berât, Arapça “Berâet” kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir. Sözlükte “**Kişinin yükümlülükten kurtulması**” veya “**Yükümlülüğün bulunmaması**” anlamındadır. Mana olarak ise; “**Allah’ın affı ve bağışlaması; günah borç ve cezadan kurtulmak**” anlamlarına gelmektedir.

Berât’ın özünde günahlardan arınma, Yüce Allah’ın rahmet ve bağışına ulaşma vardır. Allah’ın af ve merhametinin bu gece de bol olacağı müjdelenmesi sebebiyle, bu gece, bütün İslam âleminde “**Berat Kandili**” olarak kutlanılmaktadır. Berat Kandili, hicri aylardan Şaban ayının onbeşinci gecesidir.

Çok mühim işler bu gecede programlanır; bu gecede yapılan ibadetlerin fazileti çok büyüktür. İlahi rahmet ve mağfiret bu gecede doruk noktasına ulaşır. Peygamberimiz (s.a.s) Efendimize, ümmetine şefaathakının bu gecede verileceği bildirilmiştir.⁽¹⁾

Değerli Mü’minler!

Berât gecesini asıl önemli kılan husus bazı İslam âlimlerine göre Kur’an-ı Kerim’in bütün olarak dünya semasına bu gecede indirilmiş olmasıdır. Hutbemin başında okuduğum Duhan suresinin ilk üç ayet-i celilesinde Cenab-ı Allah şöyle buyurmaktadır: “**Apaçık olan kitaba and olsun ki, biz onu mübarek bir gecede indirdik. Şüphesiz biz (insanları) uyarmaktayız.**”

Peygamberimiz Efendimiz (s.a.s.) de bir hadis-i şeriflerinde; “**Şaban ayının onbeşinci**

gecesi olduğunda o geceyi ibadetle geçirin, gündüzünde de oruç tutun. Çünkü Yüce Allah, bu gece güneşin batışından şafak vaktine kadar dünya semasına rahmetiyle tecelli eder ve “Tövbe eden yok mu, tövbesini kabul edeyim? Rızık isteyen yok mu, rızık vereyim? Şifa isteyen yok mu, şifa vereyim!... başka isteği olan yok mu, istediğini vereyim!” diye buyurmuştur.⁽²⁾

Berat Kandili’ni idrak edeceğimiz 16 Ağustos 2008 Cumartesi gecesinde insan olarak yaratılmamız, insanın da beşer-şaşar olması, sevap işleme özelliğinin yanında, günah işleme istidâdının da bulunması sebebiyle, işlediğimiz günahlara pişmanlık duyarak tövbe etmeliyiz. Rabbimizin rahmetinden asla ümidimizi kesmemeliyiz. Çünkü Yüce Allah (c.c.) bir ayet-i kerimesinde buyuruyor ki: “(Ey Muhammed!) **De ki, ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.**”⁽³⁾

O halde Azız Kardeşlerim!

İman, ibadet ve düşünce hayatımız bakımından kendimizi yenilememiz, geçmişimizle muhasebe, geleceğimizi planlama ve ümitlerimizi tazelememiz için, bu geceyi fırsat bilelim.

Hutbemi, başta okuduğum hadis-i şerif meâli ile bitiriyorum; “**Şüphesiz Allah, Şaban ayının onbeşinci gecesini (kullarına rahmetle) nazar eder.**”⁽⁴⁾

Hazırlayan: Gaffâr TETİK

Ankara İl Müftü Yardımcısı

REDAKSİYON: İL MÜFTÜLÜĞÜ HUTBE KOMİSYONU

1 İbrahim Canan, Hadis Ansiklopedisi, C.3, S.288

2 İbn Mace, İkametü’s-Salât, 191 (1,444), H.No:1388

3 Zümer, 53

4 İbn Mace, İkametü’s-Salât, 191 (1,445), H.No:1390

Bir kandil ismi olarak kullanılan Berat kelimesi, *b-r-* kökünden türemiştir. Arapça’daki *berâe* kelimesinin Türkçe’ye geçmiş biçimidir. Berâet, “iki şey arasında

ilişki olmaması; kişinin bir yükümlülükten kurtulması veya yükümlülüğünün bulunmaması” anlamını ifade eder.⁸⁴ Türkçe’de *sanığın beraat etmesinin* ifade edilişi sırasında da kelimenin bu anlamı kastedilmiştir. *Beraat Kandili* olarak bilinen gece, hicri aylardan olan Şaban ayının on beşinci gecesi kutlanmaktadır. Bu gecenin Müslümanlar açısından büyük bir öneme sahip söylenebilir. Bu gecede Allah’ın affı ve bağışlanmasını elde etmek için ibadetle geçirmenin önemi büyüktür.

Hutbe metni ed-Duhân Suresi’nin ilk üç ayetini referans olarak almış ve metnin bir bölümünde şu ifadeye yer vermiştir: “Berât gecesini asıl önemli kılan husus, bazı İslam âlimlerine göre Kur’an-ı Kerim’in bütün olarak dünya semasına bu gecede indirilmiş olmasıdır. Hutbemin başında okuduğum ed-Duhân ilk üç ayet-i celilesinde Cenab-ı Allah şöyle buyurmaktadır: “*Apaçık olan kitaba and olsun ki, biz onu mübarek bir gecede indirdik. Şüphesiz biz (insanları) uyarmaktayız.*”⁸⁵ Buradaki vurgu ile ed-Duhan sûresi ile beraat gecesi arasındaki bağlantı, metni yazan kişi tarafından ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ancak DİB hazırlanmış olan *Kur’an Yolu* isimli tefsirde aynı husus Kurtubî’ye (ö. 671/1273) atfı yapılarak şu şekilde bir izah edilmiştir:

“Kur’an’ın tamamının Kadir gecesinde, Allah katından (levh-i mahfûzdan), Cebrâil’in de içinde bulunduğu melekût âlemine indirildiği, sonra Hz. Peygamber’e yirmi üç yılda parça parça gönderildiği şeklinde bir açıklama varsa da bunun, vahye dayalı sağlam bir dayanağı yoktur. Kur’an’ın indirildiği, bütün hikmetli işlerin icra için görevlilere tebliğ edildiği gecenin, Şâban ayı ortasına rastlayan ve sonraları Berat gecesi diye anılan gece olduğuna dair rivayetler de sağlam değildir.”⁸⁶

Tefsir geleneğinde aynı ayetlerin farklı yorumlarıyla karşılaşmanın mümkün olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak hutbe hizmetlerinde asgari şartın DİB tarafından hazırlanmış olan *Kur’an Yolu* adlı çalışmayla burada örneğini sunduğumuz üzere taban tabana farklı yorumlar içine düşülmemesi olmalıdır. Bu husus kurumsal bir yapıya sahip olan DİB’in bu yapısına gölge düşürecek mahiyettedir.

Mukâtil b. Süleymân ayetten geçen, *Kur’an’ın indirildiği mübarek gece* ifadesiyle Kadir Gecesi’nin kastedildiğini söylemektedir.⁸⁷ Aynı görüşte olan Taberî,⁸⁸ bu yaklaşımını aktardıktan sonra görüşünü şu ayetlerle de teyit etmektedir: “*Şüphesiz biz Kur’an’ı kadir gecesinde indirdik.*” (el-Kadr 97/1) “*O (sayılı günler), doğruyu eğriden ayırma, gidilecek yolu bulma konusunda açıklamalar ve insanlara rehber olarak Kur’an’ın indirildiği ramazan ayıdır. Artık sizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar. Allah*

⁸⁴ Halit Ünal, “Berat Gecesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/475-476.

⁸⁵ “Hutbe Arşivi” (Erişim 12 Ocak 2020).

⁸⁶ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 4/791.

⁸⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/817.

⁸⁸ et-Taberî, *Câmi’u l-beyân ‘an te’vîli âyi l-Kur’ân*, 22/7.

sizin için kolaylık istiyor güçlük çekmenizi istemiyor. Sayıyı tamamlamanız, sizi doğru yola iletmesine karşı Allah'ın ululuğunu dile getirmeniz ve umulur ki şükredersiniz diye (uygun hükümler gönderiyor)” (el-Bakara 2/185). Bu ayetlerin Kur'an'ın iç bütünlüğü açısından Duhan 44/2-3 ayetlerini vuzuha kavuşturduğunu söyler.⁸⁹ Konuyla ilgili Katade ve İbn-i Zeyd'in de bu doğrultuda düşündüğünü ifade eden Taberî kendisinin de bu yönde düşündüğünü ifade etmiş, Osman b. Muhammed b. El-Muğire ve İkrime'nin burada ifade edilen mübarek gece sözüyle Şâbanın yarısındaki gece olduğunu söyledikleri ancak bu görüşün zayıf bir görüş olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰ Mâturidî de mübarek gece ile Kadir Gecesi'nin kastedildiği görüşündedir.⁹¹

Hutbe metinlerinde sıklıkla rastladığımız konuyla örtüşürme adına zayıf veya şaz görüşlerin ilgili ayetlerde ön plana çıkarılması hususu bu hutbe içinde söylenebilir. Her konuya bir ayet bulma endişesi neticesinde örneklerine çokça rastladığımız bu hususun Kur'an'ın bütünlük anlayışıyla örtüşmediğini söylemek mümkündür.

Bu hutbe metninde olduğu gibi DİB'in hutbe metinlerinde yer alan bilgilerin kurum tarafından hazırlanmış *Kur'an Yolu* isimli tefsir çalışmasıyla ve diğer yayınlarla ya da kurumun desteklediği TDV İslam Ansiklopedisi gibi önemli kaynaklarla tezat arz etmesi, konunun takipçileri açısından zihinsel bir bunalım oluşturmaktadır. Hutbede Duhân sûresinin Beraat gecesine işaret ettiğini dinleyen birey, İslam Ansiklopedisi veya Kur'an Yolu tefsirine müracaat ettiğinde bu bilginin doğru olmadığıyla karşı karşıya kalacaktır.

O halde hangi konu olursa olsun DİB'in yayınladığı hutbelerin kurumsal bütünlük açısından İslam Ansiklopedisi ve Kur'an Yolu tefsiriyle örtüşmesi önem arz edecektir. Dolayısıyla –özellikle- Kur'an Yolu ile DİB hutbe metinleri arasında bir tenakuzun oluşmaması gerekmektedir.

2.7. Engellileri Anlamak

Engellileri Anlamak başlıklı hutbe, Sincan vaizi Mehmet Ali Sergi tarafından hazırlanmış ve Ankara İl Müftülüğü'ne bağlı din görevlilerince camilerde okunmuştur. Hutbenin serlevhasında el-Mâide 5/2 ayeti yer almaktadır. Hutbe ve ayet metni ile Kur'an Yolu meâli aşağıda yer almaktadır:

وَتَعَاوُنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى

“İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın” (el-Mâide 5/2).

⁸⁹ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 22/11.

⁹⁰ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 22/10.

⁹¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Murtaza Bedir (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 13/291.

İLİ : ANKARA
AY-YIL : MAYIS - 2008
TARİH : 09/05/2008

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى ...
(Maide , 5/2)

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صَوْرَتِكُمْ
وَأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ
وَأَعْمَالِكُمْ

ENGELLİLERİ ANLAMAK

Değerli Mü'minler!

İnsan, değerli bir varlıktır. Rabbimiz insanları güzel ahlaklı olup olmadıkları ve yararlı işler yapıp yapmadıkları yönünden değerlendirmektedir. Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.); “Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve yaptıklarınıza bakar.”⁽¹⁾ buyurmaktadır. İnsan fiziki yapısı itibarıyla mükemmel bir şekilde yaratılmış olabilir. Bugün güzel bir fiziğe sahip olan insan, yarın herhangi bir kaza sonucu bu güzelliğini kaybedebilir. İnsan olarak hepimiz acı ve tatlı olaylarla karşılaşabiliriz. Bu gün sahip olduğumuz imkanlarımız, yarın elimizden çıkabilir. Önemli olan insanlık ve iç güzelliğidir.

Şairin dediği gibi;
“Güvenme güzelliğine,
Bir sivilce ile yiter.
Güvenme zenginliğine,
Bir kıvılcım ile biter.”

Muhterem Müminler!

Ülkemizde milyonlarca engelli vatandaşımız vardır. Fert ve toplum olarak bu kardeşlerimize karşı duyarlı olmak, gereken ilgiyi göstermek ve her konuda onlara yardımcı olmak hepimizin görevidir. Biz bu insanlara destek olur, yardım eder ve sıkıntılarını giderirsek, Allah da bize yardım eder ve sıkıntılarımızı giderir. Peygamberimiz (s.a.s); “Bir kimse müslüman kardeşinin bir ihtiyacını giderirse, Allah da ona yardım eder. Bir kimse bir müslümanın sıkıntısını giderirse Allah da onun kıyamet günü sıkıntılarından birini giderir.”⁽²⁾ buyurmuştur. Kaldı ki bizler de bir gün hasta ve

engelli olabiliriz. Nice insanlar, sağlıklı iken bir trafik veya iş kazası, yada bir hastalık sonucu engelli olmuşlardır. Dolayısıyla bu konuda daima bilinçli ve duyarlı olmak durumundayız. Fert, aile, sivil toplum örgütleri, kamu kurum ve kuruluşları olarak bu konu ile yakından ilgilenmeli, hepimiz üzerimize düşeni yapmalıyız. Doğuştan veya sonradan engelli olan çocuklarımız mutlaka eğitilmeli, engellilere iş imkanı sağlanmalı ve onlar sosyal hayata kazandırılmalıdır.

Değerli Mü'minler!

Bir insanın engelli olması, onun birtakım haklardan mahrum bırakılmasını gerektirmez. Herkesin, insan olmanın onur ve nimetini paylaşması gerekir. Engelli kimselere güçleri ve imkanları nispetinde sorumluluk yüklemek, insan haklarına saygının, hak ve adaletin bir gereğidir. Engelli insanların da yeteneklerini ortaya koymaları, toplumda hakettikleri yeri almaları, ve haklarına sahip çıkmaları onların en tabi hakkıdır. Sağlıklı insanların da onları hayatın bir parçası olarak görmeleri ve onlara yardımcı olmaları, dinî ve insanî bir gerektir.

Kıymetli Müminler!

Öyleyse toplumun birer ferdi olan engelli kardeşlerimize gerekli ilgi ve alakayı gösterelim. Onları hayata kazandırmanın çözüm yollarını arayalım. Fert ve millet olarak onlarla birlikte olduğumuzu hissettirelim. Hutbemi okuduğum ayet-i kerimenin mealıyla bitirmek istiyorum: “Ey iman edenler! İyilik ve takvada yardımlaşın ...”⁽³⁾

Hazırlayan : Mehmet Ali SERGİ
Sincan Vaizi

- (1) Müslim, C.4 S.1987 H.No:2564
(2) Riyazü's-Salihîn Ter.c.1,s.284, Hd.no:242
(3) Maide 5/2

REDAKSİYON: İL HUTBE KOMİSYONU

Ülkemizde yapılan bir *Nüfus ve Konut Araştırması* sonucuna göre, 3 ve daha büyük yaş gurubunda en az bir engel durum olan nüfusun oranı %6,9 (4.876.000 kişi)'dur. Bu oran erkeklerde %5,9 iken kadınlarda ise %7,9'dur.⁹² Bu oran, bu tür özel niteliği olan insanların niteliklerine özen gösterilmesini ve onlarla ilgili duyarlılığın

⁹² “Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yaşlı ve Engelli bülteni” (Erişim 14 Aralık 2020).

oluşturulması gerektiğini göstermektedir. Bu konuda bir hutbe hazırlanıp tüm kesimlerde farkındalık oluşturma gayesi oldukça yerinde bir karar olarak karşımızda durmaktadır. Hutbe, *Engellileri Anlamak* başlığıyla el-Mâide sûresi 5/2. ayetinin وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى kısmını almıştır. İlgili ayetin parçasının doğru yorumlanıp yorumlanmadığını ya da konu ile ilişkili olup olmadığını tespit etmek için ayetin tam metnine yer vermeyi uygun görüyoruz:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نَقُومَ أَنَّ صَدُوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Ey iman edenler! Allah’ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağısız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm’a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Harâm’a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah’tan korkun, çünkü Allah’ın cezası çetindir.” (el-Mâide 5/2).

Ayetin nüzûl sebebi oldukça uzundur. Genel olarak ifade edecek olursak Allah Müslümanların, tüm Arap yarımadasında saygın kabul edilen haram aylarda her hangi bir saldırıya yol açmamalarını ve kendilerine karşı cürüm işlemiş kişilere hac niyetiyle yola çıktıklarında zarar vermemeyi emretmiştir. Bu kişiler Vâiloğulları kabilesi mensupları olup Mukâtil b. Süleymân ayetin sebebi nüzûlünü şöyle anlatmaktadır: “Bu ayet, Şurayh ve müşrik hacılar hakkında indi. Şurayh’ın diğer adı Hutam’dır ... Olay şöyle oldu: Şurayh, Hz. Peygamber’e gelerek Müslüman olmak istedi. Döndüğünde kabilesine de İslam’ı anlatacaktı. Çıktıktan sonra Hz. Peygamber onun hakkında “Kâfir bir yürekle geldi; hain bir yürekle çıktı. Müslüman emaresi göremedim” dedi. Medine’den ayrılırken su içtiği hane sahiplerine saldırıp cinayet işledi. Resulullah Hudeybiye hadisesinin olduğu yıl, umre amacıyla yola çıkmıştı. Şurayh da büyük bir sermaye ile Mekke’ye gitmişti. Bunu duyan ashab ve öldürülen kişilerin yakınları, Şurayh’ı yakalayıp intikam almak istediler. Bu fikirlerini Hz. Peygamber’ açıkladıklarında bu ayet nazil oldu.” Yani ayet haram ayda yola çıkan hacılara taarruz ederek bu ayların saygınlığına zarar vermemelerini emretti.⁹³

Aynı rivayete Taberî de yer vermiştir. İbn Cerir’in İkrime’den anlattığına göre Hutam b. Hind el-Bekrî isimli şahsın Medine’ye ticaret amaçlı gelip Peygamberle görüşüp Müslüman olduğunu oradan ayrıldığı vakit Hz. Peygamber’in “Bu kişi yanıma günahkâr bir yüzle girdi ve vefasız hain bir kafa ile geri döndü” dediğini aktarır.

⁹³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/450.

İslam'dan çıkan bu şahsın, Mekke'ye bir ticaret kervanıyla yola çıktığını haber alan ahabın kervanı basmak için hazırlandığı esnada bu ayetin nazil olduğunu aktarır.⁹⁴

Ertesi yıl Mekke'ye doğru yola çıkan kervan, hem ticaret malları taşıyan tüccarlardan hem de Kâbe'yi ziyaret amacıyla yola çıkan müşrik hacılardan oluşmaktadır. Bunlar kurbanlık develerini yanlarına almışlar ve gerdanlıklarla/*kalâid* süslemişler. Olayın detayına yer veren Elmalılı, hadisenin haram ayları ihlal ile ilişkili olduğunu detaylı olarak anlatmıştır.⁹⁵

Öte yandan hac niyetiyle yola çıkarsa bile müşriklere saldırılmamasını konu edinen bu ayetin, cihâd/*seyf* ayetiyle neshe uğradığı meselesi de ele alınmıştır. Taberî ayetin nesh edilip edilmediği ile uzun bilgiler ve görüşlere yer vermiş olup konumuzun ana teması olan “Engellileri anlamak” başlıklı hutbe ile bu bilgilerin ilgisinin olmadığı kanaatiyle bu bilgilere yer vermemeyi tercih ettik.

Bu bilgilerden yola çıkarak konuyu şöyle özetleyebiliriz: Hutbe metninde yer alan “*Ey iman edenler! ... İyilik ve takvada yardımlaşın*” bölümünün, ayetle ilgili nakiller ve iç-dış bağlam bilgileri neticesinde, Hutam'ın bulunduğu kervanı basmak isteyen ashaba hitap ettiği anlaşılmaktadır. Haram ayın saygınlığını çiğneyerek –müşrik olsa bile- hacılara saldırmış olacaklarından yapacakları bu fiilin yanlışlığı “*günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın*” ifadesiyle söylenmiştir. Ahabın yanlış bir tutum içerisinde oldukları anlatılmıştır. “*Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın*” bölümü ile müşrikler ile Hudeybiye anlaşması sonucu o yıl için Müslümanlara tavaf izninin verilmemesi ve düşmanca takınılan tavırlar ve bu arada onları çok istedikleri Kâbe'yi ziyaret etmekten engellemeleri Müslümanlardan bazılarının intikam duygusuna itişine işaret edilmiştir. Güç elde eden Müslümanlar daha önce kendilerine yapılmış olan bu engellemenin intikamı almak, hak ettiklerini düşündükleri cezaya çarptırmak ve kendilerine bugüne kadar yapılan zulme misillemede bulunmak istemişlerdir. Ancak düşüncelerinin yanlışlığı dile getirilerek bunun bir gerekçe olamayacağı ifade edilmiştir.⁹⁶

Dolayısıyla kötü fiiller konusunda birlikte hareket edilmemesi gerektiği ifadesi mefhum-i muhâlifî ile desteklenerek birlik ve beraberliğin ancak iyi işlerde bir anlam ifade edeceği vurgulanmıştır.

Bu genel kaideden yola çıkarak *iyilikte yardımlaşma* kapsamına, engellileri önemseme ve onlara yardım etme bahsini eklemek de elbette mümkün olabilir. Ancak *engellileri anlamak* başlığı ile bir hutbe okuturken ayetin ortasından bir ifadenin alınarak sanki bir bağlantısı varmışçasına hutbenin gerek dış bağlam gerekse ayet metninin tamamı göz önüne alınmadığı için iç bağlam yönünden uygun olmadığını

⁹⁴ es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl.*, 75.

⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 3:83-84-85.

⁹⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2/295-298.

söylemek mümkündür. Bunun yerine engellilerle ilgili direk mesajlar içeren ayetlerin seçilmesi daha doğru olacaktır.

2.8. Kul Hakkı

Kul hakkı konusunu ele alan hutbe, serlevhada el-Zilzâl 99/7-8 ayetlerinin aktarılmasıyla başlamaktadır. Hutbe ve ayet metni ile ilgili ayetin Kur'an Yolu meâli aşağıdadır:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ

وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

“Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür.” (el-Zilzâl 99/7-8).

İLİ : ANKARA
AY-YIL : KASIM - 2008
TARİH : 07/11/2008

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ * وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ
ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ

KUL HAKKI

Aziz Mü'minler!

Cemiyet halinde yaşayan insanlar arasındaki karşılıklı ilişkiler, "kul hakları" içerisinde yer almaktadır. Bu haklar; ana-baba hakkı, evlat hakkı, eş ve komşu hakkı, amir-memur hakkı, akraba hakkı, hoca, arkadaş hakkı, işçi-işveren hakkı gibi haklardır. Unutulmamalıdır ki, bir gün bu fani hayat son bulacak, gerçek hayat dediğimiz ebedi ahiret hayatı başlayacak ve herkes dünyadaki hayatından hesaba çekilecektir. Kimsenin yaptığı yanına kâr kalmayacak ve kim ne yapmışsa mutlaka karşılığını görecektir. Nitekim, hutbemin başında okuduğum Zilzâl Sûresi 7-8'inci ayetlerinde; "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı kötülük işlemişse onu görür." buyurulmaktadır.

Kul hakkının ne derece önemli olduğunu ifade eden şu âyet-i kerimede ise: "Ey Kavmimiz! Allah'ın davetçisinin davetine uyun ve ona iman edin ki, (Rabbimiz) bazı günahlarınızı bağışlasın ve sizi acıklı bir azaptan korusun."⁽¹⁾ buyurulmuştur.

Dikkat edilirse bu âyet-i kerimede bütün günahların değil, ancak bir kısım günahların affedileceği bildirilmektedir. Şartlı affedilecek günahların ise, kul hakları ile ilgili olduğu ve hak sahibi razı olmadıkça affedilmeyeceği haber verilmiştir.

Sevgili Peygamberimiz de bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır: "Kıyamet günü Mü'minler, dünyada aralarında geçen haksızlıktan dolayı bir birlerine haklarını vererek hesaplaşırlar, (günahlardan) temizlenip

arındıkları zaman ancak, cennete girmelerine izin verilir."⁽²⁾

Aziz Cemaat!

Peygamberimizin veda hutbesindeki; "Ey iman edenler! Kimin bende bir alacağı varsa gelsin alsın; kimin sırtına vurdu isem işte sırtım, gelsin vursun!" sözleri, kul hakkının ne kadar önemli bir hak olduğunu açık ve net bir şekilde canlı bir tablo olarak bizlere göstermektedir.

Şu halde diyebiliriz ki müslüman, kul haklarına son derece titizlik göstermelidir. Bilerek veya bilmeyerek başkalarının hakkını üzerine geçiren kimse, o hakkı dünyada ödemek ve helalleşmek suretiyle kendisini kurtarmaya çalışmalıdır. Dinimizin, ölen bir müslümanın borçlarını vârislerinin ödemesini tavsiye etmesi kul haklarına verdiği önemi gösterir. Haksızlık edip de hak sahibine hakkını ödemeyenler: gıybet, iftira, dedikodu yaparak insanlar arasında huzursuzluğa sebep olanlar, mal ve can emanetine zarar verenler, işçisine alın terini ödemeyenler, zulmedenler, emanete hiyanet edenler, vergisini ödemiyerek başkalarının hakkını üzerine geçirenler; âhirette pişmanlık duyacaklar ve çetin bir azaba uğrayacaklardır.

O Halde Sevgili Kardeşlerim!

Herkesin hak ve hukukuna saygılı olalım. Kul hakkıyla Allah'ın huzuruna çıkmaktan sakıncalı. Kul hakkını, hak sahibi affetmedikçe Allah'ın affetmeyeceğini bilelim. Dünyadaki birçok kötülüğün, kul hakkına saygı göstermemekten meydana geldiğini unutmayalım.

Hutbemi, başta okuduğum hadis mealıyla bitiriyorum: "Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların emin olduğu, zarar görmediği kimsedir."⁽³⁾ sözünü hayatımıza düstur edinelim.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Eylül 1999 tarihli hutbesinden derlenmiştir.

Hazırlayan : İl Müftülüğü Hutbe Komisyonu

1. Ahkaf, 31
2. Sahih-i Buharî, Tecrid Terc., c.7. s. 353
3. Sahih-i Müslim ve Terc. (Davutoğlu)c.1.s.256

Hutbe serlevhasında ayetlerinin bir kısmına yer verilmiş olan Zilzâl Suresi'nin nerede indiği konusu ihtilafıdır. Mukâtil b. Süleymân'a göre Mekke'de nazil olmuştur.⁹⁷ Ancak Kur'an Yolu'na göre Medine döneminde inmiştir. TDV İslam Ansiklopedisi'nde ise tercih yapılmamıştır. Kıyamet esnasının dehşete düşürücü bir gün olduğu ve kıyamet esnasında ortaya çıkacak hadiseleri anlatarak bu an gelmeden

⁹⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/787.

insanların dikkatleri çekilmiş ve o güne doğru bir şekilde hazırlık yapmaları vurgulanmıştır.⁹⁸

Hutbe metni Türkçe metin kısmında “Unutulmamalıdır ki, bir gün bu fani hayat son bulacak, gerçek hayat dediğimiz ebedi ahiret hayatı başlayacak ve herkes dünyadaki hayatından hesaba çekilecektir. Kimsenin yaptığı yanına kâr kalmayacak ve kim ne yapmışsa mutlaka karşılığını görecek” denilmiş ve arkasından el-Zilzâl 99/7-8 meâli olan “*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı kötülük işlemişse onu görür*” ifadelerine yer verilmiştir. Kanaatimizce doğru bir tercüme verilmiş ve ayrıca ayetin manasının tam olarak anlaşılmasına yardımcı olacak şekilde “Kimsenin yaptığı yanına kâr kalmayacak ve kim ne yapmışsa mutlaka karşılığını görecek” ifadeleriyle ayetin mesajı dinleyiciye etkili bir şekilde de aktarılmıştır.

Ayetin genel olarak “Kim zerre miktarı iyilik/*hayr* yapmışsa, mükâfatını/*onu* = *hū* görür” şeklinde iki farklı tercümeye tabi tutulmuştur.⁹⁹ Daha sonra açıklayacağımız üzere bu küçük görünen nüansın aslında anlamı bambaşka bir yere götürdüğünü söylemek mümkündür. Aslında *فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ* (el-Zilzâl 99/7) ayetinin lafızları arasında, *mükâfat* veya *karşılık* anlamına gelen bir kelime bulunmamaktadır. Aynı şekilde *وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ* (el-Zilzâl 99/8) ayetinin tercümesi yapılırken “Kim zerre miktarı kötülük/*şer* işlerse cezasını/*onu* görür” şeklinde iki farklı tercüme yapıldığı görülmektedir. Ancak ayet metninde ceza veya karşılık anlamına gelen bir kelime bulunmamaktadır.

Yaptıklarını görmek mi yoksa yaptıklarının karşılığını görmek mi şeklinde iki farklı yoruma sebep olan bu iki ayeti kendisinden bir önceki ayetle birlikte ele almanın bu farklı yorumları ortadan kaldırması açısından vermek yerinde olacaktır:

“İşte o gün insanlar yaptıkları kendilerine gösterilsin diye (bulundukları yerden) farklı gruplar halinde çıkarlar. (6) Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. (7) Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür. (8)” (el-Zilzâl 99/6-8)

Mukâtil b. Süleymân’a göre “küçük kırmızı bir karınca/*zerre* kadar olan bir hayır ve şer bile amel defterinde görülecektir. Bunun böyle küçük bir ölçüyle vurgulanmasının nedeni şudur: Araplar küçük şeyleri tasadduk etmezler ve küçük günahları da ciddiye almazlardı. Allah onların küçük günahlardan kaçınmalarını isteyip onları az bile olsa sadaka vermeye teşvik etti. Böylece onlara “zerre kadar iyilik ve kötülük yapan bunu kitabında görecek” demiş oldu.¹⁰⁰ Görüldüğü gibi ilk müfessirlerden Mukâtil’in ayete mükâfat ve ceza anlamı vermediği bunun yerine amel defterinde işlenen iyilik ya da kötülüğün kaydının kişiye gösterileceği manasını verdiği

⁹⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 5:667.

⁹⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 5/669,670.

¹⁰⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/791-792.

anlaşılmaktadır. Ancak Taberî, ayeti “amellerin ceza ve mükâfatının görüleceği” şeklinde yorumlamaktadır.¹⁰¹

Kanaatimizce ayette geçen ifadelerden, insanın en ufak bir iyilik ya da kötülüğünün kaybolmayıp amel defterinde kayıt altına alınmış olacağı ve bunun da kendisine gösterileceğidir. Ancak yapılan şeyin karşılığını mükâfat veya ceza olarak görüleceği anlayışı, en müttaki kişilerin bile yaptıkları ufak hatalar sebebiyle cezalandırılacağı ve kâfir, zalim ve kötü kişilerin ise yaptıkları küçük iyiliklerine mükâfat alacakları anlamını doğurur ki bu anlayış Kur'an'ın anlayışı ile örtüşmemektedir.¹⁰² Öte yandan Kur'an'ın iç bütünlüğünü yani konu bütünlüğünü ele aldığımızda bu yaklaşımımızı teyit edecek çeşitli ayetler de görmek mümkündür. Bu ayetleri birlikte okumak, konunun anlaşılması noktasında ve Kur'an'ın iç bütünlüğü açısından isabetli olacaktır:

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا

“Kitap (amel defteri) ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, "Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!" dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye haksızlık etmez.” (el-Kehf 18/49).

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌّ

“Andolsun biz sizin nice benzerlerinizi helâk ettik. Düşünecek yok mu?(51) Yaptıkları her şey defterlerde kayıtlıdır. (52) Büyük küçük hepsi satır satır yazılmıştır.(53)” (el-Kamer 54/51-52-53)

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

“O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yapıp ettiklerini kendilerine haber verecektir. Allah bunları bir bir saymış, onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye tanıktır.” (el-Mücâdele 58/6).

Verdiğimiz ayetlerle birlikte bir okuma yapıldığında konunun daha anlaşılır olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber hutbe metninde de vurgulanan “mükâfatının, cezasının, karşılığının görüleceği” anlamı ise yine Kur'an'ın iç bütünlüğüne uygun düşmediğini aşağıdaki vereceğimiz ayetler ışığında ortaya koymaya çalışacağız:

¹⁰¹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an*, 24/562.

¹⁰² Ebu'l Al'â Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 7:203.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahdır. Allah'ın yolundan menetmek ve O'nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'dan (insanları) engellemek, halkını oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük günahdır. Fitne de öldürmekten daha ağırdır. Güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar durmadan sizinle savaşsınlar. **İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennemin dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar.**” (el-Bakara 2/217).

İlgili ayet açık bir şekilde dinden dönerek/irtidād kâfir olarak ölecek kimsenin dünyada ve ahiretteki amellerinin boşa gideceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla zerre miktarı iyilik yapanın karşılığını göreceğini ifade etmek bu buradaki anlatımla çelişecektir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا فَلَنْ يُمْسِلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوْ افْتَدَى بِهِ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ عَذَابُ الْإِلِيمِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ

“Evet, inkâr edip de kâfir olarak ölenler var ya, onların hiç birinden -kendini kurtarmak için dünya dolusu altın verecek olsa dahi- asla kabul edilmeyecektir. Onlar için elem veren bir azap vardır; hiç yardımcıları da yoktur.” (Âl-i İmrân 3/91).

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فَيَافٍ يَوْمَ عَاصِفٍ ۚ لَا يَفْقِدُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ

“Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. İşte bu (sonucu gerektiren davranış) derin sapkınlıktır.” (İbrâhîm 14/18).

İlgili ayetler birlikte değerlendirildiğinde yani Kur'an'ın gerek sûre içi gerekse sûreler arası bağlamı dikkate alındığında el-Zilzâl 99/7-8 ayetlerinin bir karşılık, mükâfat veya cezadan bahsetmediği anlaşılabacaktır. Bunun yerine kişinin, yapmış olduğu hayırların ve şerlerin kayıtlarını amel defterinde göreceği manasının ayetin anlatmak istediği husus olduğu vurgulanmalıdır.

2.9. Ticaret Ahlakı

Ticaret Ahlakı başlıklı hutbe, Ankara İl Vaizi Yusuf Acar tarafından kaleme alınmıştır. Hutbe metni aşağıdadır:

İLİ : ANKARA
AY-YIL : EKİM - 2008
TARİH : 03/10/2008

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ ۝ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ
يَسْتَوْفُونَ ۝ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
مَنْ عَشَنَّا فَلَيْسَ مِنَّا

TİCARET AHLAKI

Muhterem Müslümanlar!

Dinimiz, helal kazanca büyük önem vermiştir. Helal kazancın yollarından birisi de ticarettir. Bundan dolayıdır ki diğer Peygamberler gibi Hz. Muhamed (s.a.s)’de, kendisine peygamberlik gelmezden önce Mekke’de ticaret yapmış, zaman zaman ülke dışına ticari amaçlı seferlere çıkmış ve hayatının her alanında olduğu gibi, ticari alanda da doğru sözlü ve dürüst kişiliği nedeniyle “Muhammedü’l-Emîn” yani “güvenilir” diye anılmıştır.

“Doğru ve güvenilir tüccar, (ahirette) peygamberler, siddıklar ve şehitlerle beraberdir.”⁽¹⁾ buyurarak, müminlerden dürüst ticaret yapmalarını istemiş; kendisine hangi kazancın daha üstün olduğunu soranlara ise; “Kişinin elinin emeği ve dürüst yapılan alışveriştir.”⁽²⁾ şeklinde cevap vermiştir.

Değerli Mü’minler!

Muâsır medeniyete ulaşmış ileri ülkelerin en belirgin özelliklerinden birisi de; güçlü bir ekonomi ve ticari hayata sahip olmalarıdır. Ticaret hayatında başarılı olmanın kuralı ise, dürüst ve ahlaklı olmaktır. Dürüst çalışan ve ticaret ahlakına uyan her tüccar, başarılı olur.

Aziz Kardeşlerim!

Yüce kitabımız Kur’an-ı Kerim’de, geçmiş milletlerin çöküş ve yıkılış nedenleri arasında ticari ahlaksızlık ve haksızlıkların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.⁽³⁾

Peygamberimiz (s.a.s.) Efendimiz de birçok hadis-i şerifinde bu konuyu önemle vurgulamıştır. Nitekim, bir hadis-i şerifinde: “Ey ticaret erbâbı! Sizler bizden önce gelip geçen milletleri helâk eden ölçü ve tartı işini üzerinize almış bulunmaktasınız.”⁽⁴⁾ Başka bir hadis-i şerifinde, “Kıyamet gününde Allah, yalan yere yemin ederek ticaret yapan kişilerle konuşmayacak, yüzlerine bakmayacak ve onları affetmeyecektir.”⁽⁵⁾ Hutbemin başında okuduğum hadis-i şeriflerinde ise, “Bizi aldatan bizden değildir.”⁽⁶⁾ buyurmuşlardır.

Öyle ise, eğer ticaretle meşgul oluyorsak, ahlaklı ve dürüst ticaretin önemini aklımızdan çıkarmamalıyız.

Hutbemi, başta okuduğum Mutaaffifin suresinin şu âyet mealleri ile bitirmek istiyorum: “Alışverişlerinde hile yapanların vay haline! Onlar insanlardan bir şey ölçüp aldıkları zaman tam ölçerler. Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp, yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar.”

Hazırlayan : Yusuf ACAR
Ankara İl Vaizi

Redaksiyon : İl Müftülüğü Hutbe Komisyonu

1. Tirmizi, Büyü, 4, İbn Mace, Ticaratı
2. Ahmet B. Hanbel, Müsned, Çağrı Y. 2. bask. III,466, IV,141
3. Hud, 11/84-95, Şuara:26/176-189, Rahman:55/9, İsrâ:17/35
4. Tirmizi, Büyü.9(1217)
5. Buhari, Büyü 19, 22, 44, 46, Müslim, Büyü, 47, (532)
6. Müslim, İman 171; Tirmizi, Büyü 5, (1211)

Ticaret Ahlakı başlıklı hutbe metninde, el-Mutaaffifin (83/1-2-3) âyetlerine serlevhada yer verilmiştir. Bu âyetler ışığında ticaret hayatında olması gereken helal kazanç ve dürüstlüğün önemine işaret edilmiştir. Gerek Hz. Peygamber’in *el-emin* sıfatına vurgu yapılarak gerekse onun ticaret ahlakı ile ilgili beyan etmiş olduğu hadislerle yer verilerek konuyu derinlemesine dinleyici kitleye aktarmaya özen gösterilmiştir. Oldukça açık ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır.

Muṭaffifîn kelimesi, *ölçü ve tartıyı eksik yapanlar* manasındaki *muṭaffif* kelimesinin çoğuludur. İkinci ve üçüncü âyetlerin, ilk ayette geçen *muṭaffif* kelimesini de açıkladığı anlaşılmaktadır. Buna göre *muṭaffif* kişi, *alırken fazla, satarken ve verirken eksik ölçenler* anlamında kullanılmıştır. İlgili ayetler eksik ölçüm yapanları, bu işin kötülüğünden dolayı kınamakla beraber bu çirkin işe kalkışanların âhirette cezalandırılacaklarına da dikkat çekmektedir.¹⁰³

el-Muṭaffifîn sûresinin Mekkî mi Medenî mi olduğu hakkında farklı rivayetler yer almaktadır. Abdullah b. Mes'ud (ö.32/652-53), Dahhâk (ö.64/684) Mekkî olduğunu söylerken, Abdullah b. Abbas (ö.68/687-688), İkrime (ö.13/634), Katâde (ö.23/643) ve Mukâtil (ö. 150/767) ise Medenî olduğu yönünde görüş beyan etmişleridir.¹⁰⁴ Bu husus sûrenin iç bütünlüğü açısından değerlendirildiğinde bazı ayet gurubunun Mekkî özellikte olduğu intibasın oluşturduğundan yine bazı ayet gurubunun ise Medenî ayet özelliklerine sahip olduğundan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Nitekim İbn Abbas bu sûrede yer alan sekiz ayeti istisna ederek bunların Mekkî olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵

Hutbede yer verilen el-Muṭaffifîn (83/1) âyeti ile ilgili olarak Süyûtî, Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinden Medine ahalisinin ölçü ve tartı hususunda insanların en kötülerini olduğunu aktarmakta ve bu konu üzerine "*Eksik ölçüp tartanların vay haline!*" (el-Muṭaffifîn 83/1) âyetinin nazil olduğunu ve Medine halkının ölçülerini düzelttiğini aktarmaktadır.¹⁰⁶

Yine Vâhidî bu rivayete yer vermekle beraber Süddî'den (ö.127/745) rivayetle Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinden Ebu Cüheyne Amr adından bir tüccarın olduğunu ve bu tüccarın iki ölçeği bulunup; bunlardan birini kendisi satarken kullandığını, diğerini ise satın alırken kullandığını aktarmaktadır. Bu hususa binaen bu âyetlerin nazil olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁷

Taberî konuyla alakalı âyet gurubuyla ilgili olarak; ölçüleri eksik yapan kişiler için cehennemliklerin kan ve irinlerinin aktığı *Veyl Deresi*'nin olduğunu söylemekte, bu kimselerin insanlardan bir şey alırken onu tam olarak ölçtüklerini, haklarını tam olarak aldıklarını aktarmaktadır. Yine aynı kimseler insanlara bir şey satacak olduklarında ise bu kez eksik olarak tartıp satış yaparlar şeklinde açıklamıştır.¹⁰⁸

Anlaşılabacağı üzere, âyetin gerek nüzûl sebepleri gerekse konuyla alakalı yer verdiğimiz müfessirlerin yorumları doğrultusunda açık bir şekilde ticaret hayatıyla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber Kur'an-ı Kerim'in iç bütünlüğünü gerekse sûreler arası ilişkinin örneği olacağını düşündüğümüz konuya ışık tutan diğer ayetlere yer vermek doğru olacaktır.

¹⁰³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 5/573.

¹⁰⁴ Çetiner, *Fatiha'dan Nas'a Esbab-ı Nüzul Kur'an Ayetlerinin İniş sebepleri*, 2/938.

¹⁰⁵ Çetiner, *Fatiha'dan Nas'a Esbab-ı Nüzul Kur'an Ayetlerinin İniş sebepleri*, 2/938.

¹⁰⁶ es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl.*, 210.

¹⁰⁷ Vâhidî, *Esbâbu Nüzûlü'l-Kur'ân*, 452.

¹⁰⁸ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 24/278.

“Ölçü ve tartıyı adaletle yapın.” (el-En‘âm 6/152)

“Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın.” (el-İsrâ 17/35)

“Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız; Ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik tartmayasınız.” (er-Rahmân 55/7-9)

Dinleyici kitleye *Ticaret Ahlakı* başlığıyla sunulan ve serlevhada el-Mutaffifin 83/1-2-3 âyetlerine yer veren hutbe metni, gerek dış bağlamına ait veriler gerekse Kur’an iç bütünlüğüne dair ilgili diğer âyetler ışığında değerlendirildiğinde yer verilen âyet gurubunun bağlamı göz önüne alınarak hazırlanmış, isabetli ve uyumlu bir hutbe metni olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur’an’ın ifade ettiği anlam, metin içerisinde doğru bir şekilde ele alınmıştır. Konuyla alakalı Hz. Peygamber’e ait hadisler ışığında mesele ortaya konmuş; kısa ve öz bir içerikle mesaj aktarılmıştır. Gerek bağlam yönünden bir sorun içermemesi gerekse kısa ve öz oluşu yönünden “Peygamber Döneminde Hutbeler” başlığı ile ele aldığımız Hz. Peygamberin hutbelerinin özellikleri ile uyumluluk içinde olduğunu ifade edebiliriz.

2008 yılına ait olarak ele aldığımız örnek hutbe metinleri üzerinde yaptığımız tahlillerin konunun anlaşılması noktasında yeterli olacağı hususundan hareketle burada son verilmiştir.

3. 2018 Yılı Okunan Hutbelerin Tahlili: Örneklem

Hutbe kayıtlarının dijital erişimle ulaşılabilir hale gelmesi, hutbenin din görevlilerine daha sağlıklı bir şekilde ulaştırılmasına yol açmıştır. Dizgi standart hale getirilmiş ve aynı zamanda hutbelerin uzunluk ve kısalıklarında da ortak bir uzunluk temin edilmiştir. Öte yandan hutbelerin erişime açılması, daha fazla kişinin bu hutbeleri okuyup istifade etmesine imkân sağlamıştır.

Hutbelerin *çevrim içi* erişime açık bir şekilde yayınlanması araştırmacılara da kolaylık sağlamıştır. Nitekim çalışmamızda yer alan 2018 yılına ait hutbelere, DİB kurumsal web sayfasının hutbe arşivinden ulaşılmıştır. İlgili yıla ait hutbeler şunlardır:

Tarihi	Konusu	Ayet
05.01.2018	Dünyadaki Cennetimiz Aile	Rum, 21**
12.01.2018	Hakkın Yanında, Batılın Karşısında Yer Alabilmek	İsra, 81
19.01.2018	Önce Kendi Sorumluluğumuz	el-Bakara,44
26.01.2018	Birlik ve Beraberlik Ruhu	Al-i İmran, 103**
02.02.2018	İslam'ın İki Ana Kaynağı: Kur'an ve Sünnet	Enfal, 24
09.02.2018	İsraf, Dini ve Ahlaki Bir İflastır	Furkan, 67
16.02.2018	Cihad: Allah Yolunda Canla ve Malla Mücadele	Saff, 10,11 ***
23.02.2018	Bağımlılık Bir Tuzaktır	Tahrim, 6*
02.03.2018	İslam'da Ticaret Ahlakı	Mutaffifin,1-3***
09.03.2018	İslam'da Kadın: Adalet Merhamet ve Hakkaniyet	Hucurat, 13
16.03.2018	Milletimizin Varoluş Mücadelesi: Çanakkale Zaferi	Al-i İmran, 195*
23.03.2018	İbadet Hayatımız ve Gönül Dünyamız	Hicr, 99
30.03.2018	Vahyin İnsanlığa İlk Mesajı: Oku!	Alak, 1-5***
06.04.2018	İyilik Paylaşıldıkça Artan Değer	Fussilet, 34
13.04.2018	Miraç Kandili: Kulun Allah'a Yakın Olma Çabası	İsra, 1
20.04.2018	Yarınlarımızın Ümidi Çocuklarımız	Lokman, 17
27.04.2018	Af, Arınma ve Kurtuluş Vesilesi: Berat Gecesi	Zümer, 53
04.05.2018	Kesintisiz Hayır Çeşmesi: Vakıflar	Al-i İmran, 92
11.05.2018	Adalet ve İhsan Yuvası: Aile	Rum, 21
18.05.2018	Dinmeyen Yaramız: Kudüs	İbrahim, 42
25.05.2018	Oruç ve Kur'an Ayı Ramazan	el-Bakara, 185*
01.06.2018	Meşru Olmayan Kazanç: Faiz	Al-i İmran, 130
08.06.2018	Afiyet Olsun. İsraf Olmasın.	Furkan, 67
15.06.2018	Kulluk Bilinciyle Bir Ömür Geçirmek	Hicr, 99
15.06.2018	Ramazan Bayramı	Al-i İmran, 103**
22.06.2018	Yaz Kur'an Kursları ve Önemi	İbrahim, 1,2 *
29.06.2018	Evladın Anne-Baba Üzerindeki Haklarından Biri Güzel İsim	Hucurat, 11*
06.07.2018	Allah'ın Rızasına Ulaştıran Salih Ameller	Beyyine, 7,8
13.07.2018	Milletçe Yeniden Doğuş: 15 Temmuz	el-Bakara11,12***
20.07.2018	Düğün Adabı	Rum, 21**
27.07.2018	İman Amel İlişkisi	Fussilet, 30
03.08.2018	Cami ve Cemaat Adabı	Araf, 31
10.08.2018	Kurban, Allah'a Yakınlaşma Vesilesidir	Hac, 37 *
17.08.2018	Sadaka-i Cariye	Hadid, 18
21.08.2018	Kurban Bayramı	Hac, 34
24.08.2018	Gayret Mü'minlerden, Zafer Allah'tandır.	Enfal, 46
31.08.2018	Çalışmak, Hayatımıza Bereket Getirir	Necm, 39-41 ***
07.09.2018	Hicret	Tevbe, 100*
14.09.2018	Muharrem Ayı ve Aşure Günü	En'am, 153*
21.09.2018	Allah'ın Güzel İsimlerinden Mü'minlere Mesajlar	Haşr, 22
28.09.2018	Camiler ve Din Hizmetine Atanmış Ömürler	Fussilet, 33
05.10.2018	Cenaze Adabı: Ahiret Yolcusuna Son Vazifemizdir	Ankebut, 57
12.10.2018	Cenab-ı Hak, Her Hak Sahibine Hakkını Vermiştir	el-Bakara, 281
19.10.2018	Maddi ve Manevi Arınma: Temizlik	Maide, 6
26.10.2018	Ailede Şefkat ve Nezaket Dili	Rum, 21**

02.11.2018	Temiz Gıda, Temiz Nesil	el-Bakara, 205
09.11.2018	Sağlık: Dünyalara Değer Nimet	Şuara, 79-81***
16.11.2018	Mevlid-i Nebi	Ahzab, 21
23.11.2018	En Büyük Servetimiz Gençlerimiz	Kehf, 10
30.11.2018	Nefis: İyi ve Kötünün Mücadelesi	Yusuf, 53
07.12.2018	Selam: İslam'ın Güven ve Barış Çağrısı	el-Bakara, 208
14.12.2018	Rahmet ve Mağfiret Kapısı: Tövbe	Nisa, 17
21.12.2018	Varlığın İlâhi Mayası Merhamet	Beled, 12-17***
28.12.2018	Bir Ömür Sorumluluk Bilinciyle Yaşamak	Al-i İmran, 185

Tabloda yer alan simgelerin karşılıkları şunlardır:

(*) Ayetten bir bölüm ile hazırlanan hutbeler

(**) Aynı yıl birden fazla kullanılan ayetler

(***) Birden fazla ayete yer verilen hutbeler

Yukarda başlıklarına yer verdiğimiz hutbeler arasından örneklem olarak seçtiğimiz beş hutbeyi ele alacağız. Bunların serlevha ayeti ile içeriklerinin uyumunu tahlil ederek önerilerde bulunmaya çalışacağız. Örneklem olarak ele alacağımız hutbeler şunlardır:

3.1. Çalışmak, Hayatımıza Bereket Getirir

Çalışmanın öneminin vurgulandığı hutbenin serlevha ayeti, en-Necm 53/39-41 ayetleridir. Hutbe ve ayet metni ile ayetin Kur'an Yolu meâli aşağıdadır:

وَأَنْ لِّسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءُ الْأَوْفَى

“İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir. Sonra kendisine karşılığı tastamam verilecektir.” (en-Necm 53/39-41)

TARİH : 31.08.2018

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ ثُمَّ

يُجْزَاهُ الْجِزَاءَ الْأَوْفَىٰ

وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلٍ يَدِهِ

ÇALIŞMAK, HAYATIMIZA BEREKET GETİRİR

Aziz Kardeşlerim!

Okuduğum âyet-i kerimede Yüce Rabbimiz şöyle buyuruyor: “İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir.”¹

Okuduğum hadis-i şerifte ise Resûl-i Ekrem (s.a.s) şöyle buyuruyor: “Hiç kimse kendi el emeğinin karşılığında daha hayırlısını yememiştir.”²

Değerli Müminler!

Rezzâk olan Rabbimiz, yediğimiz her lokmayı, içtiğimiz her yudumu, havayı, ekmeği, suyu bizlere lütfedendir. O, sonsuz ikram sahibidir. Bizler, “Yâ Rezzâk!” dediğimiz zaman bilir ve inanırız ki, Allah ruhumuzun da bedenimizin de gidasını verendir ve O, rızıkımıza kefildir. Mümin olarak bize düşen, rızık elde etmek için helâl yollarla çalışmak, temiz ve nezih olan kazancın peşinde koşmaktır. Sevgili Peygamberimiz bu hususu şöyle dile getirmiştir: “Hiç kimse Allah’ın kendisine takdir ettiğini elde etmeden ölmeyecektir. Öyleyse Allah’ın emirlerine karşı gelmekten sakının ve rızıkınızı güzel yoldan isteyin. Helâl olanı alın, haramdan kaçının.”³

Kardeşlerim!

İnsanlığa rehber olarak gelen peygamberler de terzilik, marangozluk, çiftçilik, ticaret gibi çeşitli mesleklerle meşgul olmuşlar, kimseye yük olmadan kendileri ve aileleri için helâl rızık temin etmişlerdir. Alın teri ve göz nuruyla çalışmak, helâl kazanç endişesi gütmek, helâlden üretip helâl yolda harcamak peygamberlerin sünnetidir.

Cenab-ı Hak, Kur’an-ı Kerim’de tüm insanlığa şu çağrışı yapar:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا

“Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin...”⁴

Muhterem Müslümanlar!

Çalışmak, hayatımıza huzur ve bereket getirir. Allah’ın verdiği aklı, bedeni ve yüreği kullanarak, O’nun razı olacağı işlerde çalışmak, kul için şereftir. Mümin, sürekli kendini yenilemeli, “iki günü eşitse zararda olduğunu” bilmelidir.

Dinimiz, tembelliği, sorumsuzluğu, çalışmadan kazanmayı hedefleyen her türlü sahtekârlık girişimini yasaklar. Toplumun ahlâkî değerlerini hiçe sayarak güven ve huzurunu bozan rüşvet, tefecilik, stokçuluk, karaborsacılık ve alışverişte hile gibi haksız kazanç yollarına kesinlikle izin vermez. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.s.), “Sizden birinizin organını alıp dağa giderek bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah’ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır.”⁵ buyurmuştur.

Kıymetli Kardeşlerim!

Kur’an-ı Kerim’de “Allah’ın sana verdiği ahiret yurdunu ara, dünyadan da nasibini unutma...”⁶ buyrulur. Müslüman, bu ilâhî uyarıya dikkat ederek dünya için ahiretini feda etmemeli, ahiret için de dünyasını terk etmemelidir. Çalışma hayatında dürüstlük, adalet, hakkaniyet gibi erdemleri yaşatmalı, maişetini temin etmek için çabalarken kulluk şuurundan da uzaklaşmamalıdır.

Hutbemi, müminleri tarif eden şu ayet-i kerime ile bitiriyorum: “Onlar, ne ticaret, ne de alışverişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar.”⁷

¹ Necm, 53/39-41.

² Buhâri, Büyü, 15.

³ İbn Mâce, Ticâret, 2.

⁴ Bakara, 2/168.

⁵ Buhâri, Zekât, 50.

⁶ Kasas, 28/77.

⁷ Nûr, 24/37.

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Hutbede serlevha ayetlerinin bir kısmına yer verilmiş olan Necm Suresi, Mekke döneminde nazil olmuştur. Surenin bazı ayetlerinin Medine’de nazil olduğuna dair iddialar, sûrenin üslûp ve muhtevası göz önüne alındığında gerçeklikten yoksun olduğu

anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Mekki sûreler için; tevhide yani Allah'ın varlığına ve birliğine çağırma, ahiret hayatından misaller verme, cennet ve cehennemi anlatma gibi birçok ayırıcı özellik sayılmaktadır.¹¹⁰ Yine kasem ile başlaması içerisinde secde ayeti bulunması *mekki sûre* olduğunun delillerindendir.¹¹¹

Hutbe metni bu ayetleri referans alarak, çalışma hayatının önemi ve helalinden çalışmanın gerekliliği hususları üzerinde durmaktadır. Tembellik eleştirisi yanında Peygamber mesleklerine dikkat çekilerek dinleyici üzerinde çalışma konusundaki hassasiyet artırılmak istenmiştir.

Ayetlerin tam anlaşılması için hutbedeki ayetlerin öncesi ile bağlantılı bir şekilde okunmasının doğru olacağını düşünüyoruz. Bundan dolayı ilgili bölüme aynen yer vermeyi uygun görüyoruz:

“Yoksa Mûsâ'nın ve ahde vefa örneği İbrâhim'in sahifelerinde bulunan şu hususlardan haberi yok mu? (36-37) Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. (38) İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.(39) Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir.(40) Sonra kendisine karşılığı tastamam verilecektir.(41) En sonunda yalnız rabbine varılacaktır.(42)” (en-Necm 53/37-42).

Bu şekilde bir okumada mesajın dünyevi bir çalışmayı kastetmekten ziyade uhrevi anlamda sevap ve günah noktasına dikkat çekildiği görülecektir. İnsanın dünya hayatında kendi iradesi ile ortaya koyduğu davranışların sorumluluğunu üstlendiği ve bunun karşılığının ileride kendisine verileceğinden hareketle ahirete yönelik amellerin olduğu anlaşılmaktadır.¹¹² O halde ayetin ifade ettiği bireylerin dünyada hayatında yapmış oldukları fiillerden bizatihi sorumlu olacaklarıdır. Ayetin ifade ettiğine göre bu ilke, Hz. İbrâhim'e tebliğ edilen hükümler arasında da yer almaktadır.¹¹³

Mukâtil b. Süleymân'ın yorumu da yukardaki yaklaşımımızı teyit etmektedir. Onun ifadeleri şöyledir: “Hiçbir can, başkasının günahını yüklenmeyecektir. İnsana ahirette, dünyada yaptıklarından başkası yoktur. Dünyada yaptıkları ameller de ahirette amel defterine baktığında görülecektir. Ardından dünyada iken işlediklerinin karşılığı tam olarak verilecektir.”¹¹⁴

Hutbede verildiği şekilde dünyevi çalışmanın karşılığından söz ediliyor olması, ayetler arası bağlama ve sûre içi bağlamla da örtüşmemektedir. Kaldı ki insan için dünyevi anlamda ancak çabasının karşılığını alır demek dünya gerçekleriyle de bir

¹⁰⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Necm Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/495-496.

¹¹⁰ Atilla Yargıcı, “Mekki ve Medeni Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi” 17/4 (2004), 283.

¹¹¹ Bkz. en-Necm 53/1

¹¹² Ergün, *Vaaz ve Hutbelerde Bağlamından Koparılan Ayetler*, 30.

¹¹³ Yaşaroğlu, “Necm Sûresi”, 32/495-496.

¹¹⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/165.

tezatlık içerecektir. Dünyada çok çalıştığı halde bunun maddi anlamda karşılığını alamayanlar olduğu gibi tersini söylemekte mümkündür.¹¹⁵ Gerek kumar gerekse şans oyunları ile büyük paralar kazanıp maddi gelir elde edenler veya miras yoluyla gelirinde artış gösterenlerin ellerinin emeğiyle bu kazanca ulaştıklarını söylemek uygun görünmemektedir.

3.2. Cami ve Cemaat Adabı

Cami ve Cemaat Adabı başlıklı hutbenin serlevha ayeti, el-A'râf 7/31 ayetidir. Hutbe ve ayet metni ile ayetin Kur'an Yolu meâli aşağıda yer almaktadır:

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

“Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.” (el-A'râf 7/31).

¹¹⁵ Ergün, *Vaaz ve Hutbelerde Bağlamından Koparılan Ayetler*, 32.

TARİH: 03.08.2018

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا

إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

مَنْ أَكَلَ قَوْمًا أَوْ بَصَلًا، فَلْيَعْتَرِلْنَا أَوْ لِيَعْتَرِلْ مَسْجِدَنَا، وَلْيَقْعُدْ فِي بَيْتِهِ

CAMİ VE CEMAAT ADABI

Muhterem Müminler!

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.)'in dünyadaki son günüydü. O sabah, hastalığından dolayı mescide gidememişti. Evinin mescide bakan penceresini araladı ve sabah namazı kılan ashâbını bir müddet seyretti. Ashâb-ı kirâmın, saf tutarak Hz. Ebû Bekir'in imametinde cemaatle huşû içerisinde namaz kıldıklarını görünce çok sevindi, tebessüm etti ve Rabbine şükretti.¹

Muhterem Müslümanlar!

Huzur ve güven vadederek bizleri toplayan cami, İslam'ın sembolü, birliğimizin ve dirliğimizin nişanesidir. Peygamber Efendimizin ifadesiyle camiler, "Allah katında en makbul mekânlardır."² Ezanlarıyla insanlığı kurtuluşa çağıran, mihrabıyla küfre ve cehalete savaş açan, minber ve kürsüsüyle ilim ve hikmetin basamaklarında yücelten, omuz omuza saf tutan müminlerin kardeşliğini ve ümmet olma bilincini pekiştiren mukaddes bir yapıdır cami.

Cemaat ise; ibadet amacıyla Allah'ın huzurunda bir araya gelip namaz kılan Müminlerin ortak adıdır. Cemaat; medeniyetimizde yer etmiş, dinî bir kavramdır. Üzülerek ifade etmek gerekir ki, tüm dinî değerlerimizi ve kavramlarımızı istismar eden bir örgüt, cemaat kavramını da çarpıtarak ve ayırmaya yol açacak şekilde kendine mal etmeye çalışmış, tevhit ve vahdetin sembolü olan bu kavramı, fitne ve fesatla, ayrılık ve ihanetle beraber anılır hale getirmiştir. Hâlbuki geleneğimizde cemaat olmak, tevhit bilinciyle kaynaşmak, vahdete ermek demektir. Birlikte dirliği elde etmektir. Bu yönüyle cemaat kelimesi kadın-erkek, yaşlı-genç, zengin-fakir, engelli-engelsiz toplumun her kesiminden, her yaştan ve her sınıftan Müslümanı içinde barındırır.

Değerli Müminler!

Camide bulunmanın ve cami cemaati olmanın bazı kuralları ve adabı vardır. Mümin, gönül dünyasını durulaştırmak için camiye giderken Allah Teâlâ'nın "Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel ve temiz elbiselerinizi giyinin..."³ ayeti gereğince beden temizliğine dikkat eder,

güzелce abdestini alır. Kılık kıyafetinin hem temiz hem de namazın şartlarından olan setr-i avrete uygun olmasına özen gösterir. Camide cemaatle kılınan namazın yirmi yedi kat daha faziletli olduğunu haber veren⁴ Allah Resûlü'nün müjdesine nail olmak isteyen Müslüman, nahoş kokan yiyecekler yiyip camiye gelmenin sünnete aykırı olduğunu bilir.⁵ Güzel kokular sürünür. Hiçbir kardeşine rahatsızlık vermez, onların huşû içinde namaz kılmalarını engelleyen hal ve davranışlardan kaçınır. Kulluk görevini ifa ederken kul hakkına girmemeye özen gösterir. Sevgili Peygamberimizin cemaate yönelik şu uyarısını asla unutmaz. "Dikkat edin! Hepiniz Rabbinize münâcât ediyorsunuz. Birbirinizi rahatsız etmeyin!..."⁶

Kıymetli Müslümanlar!

Vaaz ve hutbeler, birer eğitim yuvası olan camilerin insanlığı imana, irfana, ahlaka davet eden sesleridir. Caminin ve cemaat olmanın adabı olduğu gibi hutbe dinlemenin de bir adabı vardır. Hutbe okunurken huşû içinde hatibi dinlemek dinî bir gerekliliktir. Yanındakiyle konuşmak, başka şeylerle ilgilenmek, cep telefonuyla meşgul olmak hutbenin özünden uzaklaşmaya, mesajını kaçırmaya ve sevabından mahrum kalmaya sebep olur. Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.), bir müminin hutbe esnasında göstermesi gereken duyarlılığı şöyle ifade etmiştir: "Cuma günü imam hutbe okurken konuşan arkadaşına: 'Sus!' desen bile hatalı bir iş yapmış olursun."⁷

Aziz Kardeşlerim!

Namazlarımızı cemaatle eda etmeye gayret göstererek camilerimizi canlı tutalım. Resul-i Ekrem Efendimiz ile aydınlanan asr-ı saâdetde olduğu gibi, bugün de ailece camide olalım, çocuklarımızı camiye alıştıralım. Yaramazlıklarını bahane ederek onları camiden uzaklaştırmak yerine, caminin ve cemaat olmanın değerini anlatalım, adabını öğretilim. Kadın-erkek bütün Müslümanlar, gönülden bağlı olduğumuz camilerimize hürmette kusur etmeyelim. Vaaz ediliyor veya Kur'an-ı Kerim okunuyor ise can kulağıyla dinleyelim. Cuma namazının geçerlilik şartlarından biri olan hutbenin, namazın bir parçası olduğunu unutmayalım. İlgi ve alakamızı sadece hatibe ve hutbeye verelim. Sözün en güzelini dinleyip ona uyanlardan olalım. Her daim Allah'ın huzurunda ve ibadet halinde olduğumuzun idrakiyle yaşayalım.

¹ Buhârî, Ezân, 46, Müslim, Salât, 98.

² Müslim, Mesâcid, 288.

³ Araf, 7/31.

⁴ Müslim, Mesâcid 51.

⁵ Buhârî, İ'tisâm, 24.

⁶ Ebû Dâvûd, Tatavvû', 25.

⁷ Buhârî, Cum'a, 36.

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Hutbe serlevhasında yer alan el-A'râf 7/31 ayeti, DİB'in hutbelerinde kullanımına en çok başvurulmuş ayetlerden birisidir. Bunun nedeni ayetin içerisinde mescid kelimesinin geçmesi ve mescide giderken süslenme/zînet anlamına gelebilecek ifadelerin yer almasıdır. Bundan dolayı bu ayet, genellikle hutbelerde *israf*, *temizlik*,

camî adabı gibi konularda karşımıza çıkmaktadır. Ayet, örnek olarak incelediğimiz bu hutbede de *Camî ve Cemaat Adabı* konusunun dayanağı olarak arz edilmiştir.

Ayetin analizine geçmeden birkaç meâl üzerinden âyete verilen farklı çevirileri göstermek istiyoruz. Çalışmanın tümünde ayet meâllerini DİB'in Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir adlı eseri üzerinden aktararak bir bütünlük sağlamaya çalıştık. Şimdi ise el-A'râf 7/31 âyetinin farklı çeviri örneklerini vermek istiyoruz:

Abdullah Parlıyan: Ey Âdemoğulları! Allah'a kulluk olsun diye, yapıp ettiğiniz her işte, kendinize çeki düzen verin, yiyip için, fakat saçıp savurmayın; çünkü Allah savurganları sevmez. (www.kuranmeali.com)

Elmalılı: Ey Âdemoğulları, her mescide girdiğinizde güzel ve temiz elbiselerinizi giyiniz. Yiyin için de israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.¹¹⁶

Muhammed Esed: Ey Âdem oğulları! (Allah'a) kulluk olsun diye yapıp-ettiğiniz her işte kendinize çekidüzen verin. (Serbestçe) yiyip için, fakat saçıp savurmayın: (çünkü) kuşku yok ki, O savurganları sevmez!¹¹⁷

DİB Meâlî (Eski): Ey Ademoğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin; yiyin için fakat israf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmez.

DİB Meâlî (Yeni): Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.

TDV Meâlî: Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez. (www.kuranmeali.com)

Meâllerde dikkat çeken en önemli hususun *رَبِّكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ* ifadesiyle ilgili olduğu görülmektedir. Daha önce bu ayetin bağlamını ele almıştık. Ancak pek çok kez hutbelerde bu konunun tekrarlanması nedeniyle ayetin ilgili konu ile bir ilişkisinin bulunmadığına dikkat çekmek istedik. Ayetin iniş ortamında cahiliye dönemine ait bazı uygulamalar yer almaktadır. Buna göre cahiliye dönemi kadınları, çıplak bir şekilde Kâbe'yi tavaf ederdi. Fercinin üzerine bir elbise parçası alan kadının “Bugün bir kısmı yahut hepsi görünür ama onun görünen kısmını helal etmem” dediği ve bunun üzerine ayetin indiği aktarılmıştır.¹¹⁸

Nüzûl sebebinin yani dış bağlamının göz önüne alınmaksızın yapılan tüm çeviri ve yorumların isabetsiz olacağı bellidir. Çünkü hitabi olan Kur'an'ın hitabında muhatap olarak aldığı kişi veya olayları göz ardı etmenin ilgili hitabın anlaşılmasında önemli

¹¹⁶ Emahlı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, A'râf 7/31.

¹¹⁷ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002), A'râf 7/31.

¹¹⁸ es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl.*, 91.

bir faktör olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü anlama sürecinde bir tarafında söyleyenin diğer tarafında kendisine hitap edilenin olduğu iki yönlü bir etkileşim söz konusudur.¹¹⁹ İlgili ayetle ilgili olarak ise kendisine söylenenin göz ardı edilerek bir anlama çabası ortaya konulmaktadır.

Taberî, *zînetukum* kelimesiyle ilgili olarak; Abdullah b. Abbas, İbrahim en-Nehâî, Ata, Mücahi Said b. Cübeyr, Katade, Süddî, Tavus, Zühri, Dehhak ve İbn-i Zeyd'in "Temiz ve güzel elbiseler" diye çevrilen kelimedenden kastın kişinin avret bölgesini örten bir giysi olduğunu söylediklerini aktarır.¹²⁰ Dolayısıyla meselenin günümüze aktarımı sırasında, setr-i avretin yani vücudun gösterilmemesi gereken mahrem yerleri¹²¹ örtmenin kutsal mekânlara girişteki önemi olarak aktarılabilir. Ancak bu konu cami adabı ile ilgili bir husus olmaktan ziyade dini bir hükümlülüğü ifade eder.

Anlaşılabacağı üzere ayetin nüzûl sebebi ve dönemi göz önüne alınmaksızın yapılan "temiz ve süslü elbiseler" çevirisi doğru bir anlamlandırma olmayıp *mahrem yerlerinizi kapatan bir elbise* anlamı ayetin nüzûl sebebi ve dönemiyle uygun düşmektedir.

3.3. Muharrem Ayı ve Aşure Günü

DİB hutbelerinde her Muharrem ayında düzenli olarak buna benzer bir başlık yer aldığı görülmektedir. Örnek olarak seçtiğimiz bu hutbede serlevha ayeti, el-En'âm 6/153 ayetidir. Hutbe ve ayetin tam metni ile Kur'an Yolu meâli aşağıda yer almaktadır:

وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ

"Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır." (el-En'âm 6/153).

¹¹⁹ Düccane Cündioğlu, "Kur'anı Anlama'nın Anlamı Üzerine", (ts.), 4.

¹²⁰ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 12/391-392.

¹²¹ Fatih Okumuş, "Setr-i Avret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/576.

TARİH : 14.09.2018

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ
بَيْنَكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ...

وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

وَلَا تَحَسُّسُوا، وَلَا تَجَسَّسُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَلَا

تَبَاغَضُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا

MUHARREM AYI VE ÂŞÛRÂ GÜNÜ

Aziz Müminler!

Allah'ın yarattığı aylar, günler, geceler arasında çok kıymetli kazanç mevsimleri vardır. Halen içinde bulunduğumuz Muharrem ayı da müminlerce ganimet ve fırsat bilinmesi gereken kıymetli bir zaman dilimidir. Hicri yılın ilk ayı olan Muharrem, ilâhî feyz ve bereketin, huzur ve güvenin başlangıcıdır.

Kıymetli Müslümanlar!

Muharrem ayı, savaşmanın haram kabul edildiği dört aydan biridir. Yüce Rabbimiz Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır. “Doğrusu Allah’a göre ayların sayısı, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru olan hesap budur...”¹ Peygamber Efendimiz (s.a.s.) de “Ramazan ayından sonra en kıymetli oruç Allah’ın ayı olan Muharrem ayında tutulan oruçtur”² hadisi-i şerifiyle, bu ayın manevi bereketine işaret etmiştir.

Muhterem Kardeşlerim!

Önümüzdeki hafta Perşembe günü idrak edeceğimiz Muharrem ayının onuncu günü, Âşûrâ günüdür. Resûl-i Ekrem (s.a.s.), “Âşûrâ günü tutulan orucun, bir önceki yılın günahlarına kefareti olmasını Allah’tan ümit ediyorum”³ buyurmuş, Âşûrâ gününe, Muharrem’in dokuzuncu veya on birinci gününü de ekleyerek iki gün oruç tutmayı müminlere tavsiye etmiştir.⁴

Kıymetli Müslümanlar!

Âşûrâ günü, aynı zamanda tarihimizde ve hafızalarımızda derin bir hüznün yer etmiştir. Bu elim günde, Sevgili Peygamberimizin torunu ve Hz. Ali ile Hz. Fatıma’nın gözünün nuru olan Hz. Hüseyin Efendimiz, yanında bulunan yetmişden fazla Müslüman ile birlikte Kerbelâ’da şehit edilmiştir. Kerbelâ, Allah ve Resûlüne iman edip, Ehl-i Beyt sevgisini gönüllerine nakşedenlerin ortak acısı, yürek sancısıdır. Bu menfur hadiseyi gerçekleştirenler, mezheb ve mezheb farkı gözetmeksizin, istisnasız bütün Müslümanların vicdanlarında mahkûm olmuştur.

Bugün de nice İslam beldesi acı ve gözyaşıyla yoğrularak adeta birer Kerbelâ’ya dönmüştür. Kardeşlerimiz zulme uğrarken, masum kadın ve çocuklar hayattan koparılırken bizlere düşen, Kerbelâ’yı doğru anlamak ve haksızlıklar karşısında Hz. Hüseyin misali bir duruş sergilemektir.

Kardeşlerim!

Hız. Hüseyin, Kur’an-ı Kerim’i ve Rahmet Peygamberinin şerefli sünnetini kendine rehber edinmiştir. Zulme rıza göstermemiş, adaletsizliğe seyirci kalmamıştır. Kendisine yapılan telkinlere itibar etmeyerek hakkın, hakikatin, huzur ve barışın yeryüzüne hâkim olması için yola çıkmıştır. Böylelikle kıyamete kadar bütün insanlığa onurlu bir mücadelenin eşsiz örneğini sunmuştur.

Muhterem Müminler!

Kur’an-ı Kerim’de Cenab-ı Hak, “Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; başka yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah’ın yolundan ayırır...”⁵ buyurmaktadır. Allah Resûlü (s.a.s.) de bizlere şöyle nasihatte bulunmaktadır. “Birbirinizin eksikliğini bulmaya çalışmayın, birbirinizin özel ve mahrem hayatını araştırmayın, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırtınızı dönmeyin, birbirinize kin ve nefret beslemeyin. Ey Allah’ın kulları! Kardeşler olun!”⁶

O halde, geliniz! İrk, dil, mezheb ve mezheb farklılıklarının arkasına sığınarak kardeşliğimizi hedef alanlara, coğrafyamızda yeni Kerbelâ’lar yaşanmasını arzulayanlara karşı uyanık olalım. Hız. Hüseyin Efendimiz gibi iyilerin ve iyiliklerin yanında, kötülerin ve kötülüklerin karşısında olalım; hakkı ve hakikati ayakta tutalım. İslam’ın aydınlığında buluşan gönüllerimizle, birliğe, dirliğe, vahdete koşalım.

Başta Hız. Hüseyin ve Kerbelâ’da şehit olan Ehl-i Beyt olmak üzere, mukaddesatımız uğruna can veren bütün şehitlerimize selam olsun. Makamları âlî, mekânları cennet olsun.

Kıymetli Kardeşlerim!

Pazartesi günü okullar açılıyor, yeni bir eğitim-öğretim yılı başlıyor. Yeni eğitim-öğretim yılının geleceğimizin umudu olan öğrencilerimize, onları yarınlara hazırlayan öğretmenlerimize hayırlar getirmesini Yüce Rabbimden niyaz ediyorum. Cenâb-ı Hak çocuklarımıza zihin açıklığı, öğretmenlerimize başarılar ihsan eylesin.

¹ Tevbe, 9/36.

² Tirmizî, Savm, 40.

³ Tirmizî, Savm, 48.

⁴ İbn Hanbel, I, 240.

⁵ En’âm, 6/153.

⁶ Buhârî Edep, 57.

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Çalışmamız içinde 2008 yılı hutbeler arasında yer alan “Muharrem Ayı” başlıklı hutbe el-Ahzâb 33/33 ayetini referans alan bir konu başlığı bulunmakla beraber 2018 yılında okutulan “Muharrem Ayı ve Aşure günü” başlıklı ve el-En’âm 6/153 ayetini referans alan hutbeyi aynı konuyu farklı iki ayet ve farklı iki hutbe metni ile ele almanın bağlam konusunun önemi ve gerekliliğini vurgulamak adına önemli olacağı değerlendirilmiştir.

Hutbe metni özetle üç ana bölümden oluşmuş olup; birinci bölümde muharrem ayının faziletleri konusu işlenmiş, ikinci bölümde Kerbelâ vakiasına temas edilmiş, üçüncü bölümde ise günümüzde var olan ırk ve mezhep gibi farklılıkların bir karşıtlığa dönüşmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Son kısımda yer alan eğitim öğretim dönemi için yapılan vurgu hutbenin okunduğu haftanın sonrasında açılacak olan okullar dolayısıyla bir tebrik ve temenni bölümü olup metnin direk konusuyla ilgili değildir.

Daha önce de vurguladığımız üzere ele aldığımız 2008 yılı okunan *Muharrem Ayı* başlıklı hutbe el-Ahzâb 33/33 ayetini referans almış ve bu ayette geçen *ehl-i beyt* kavramı üzerinde durmuştu. *Muharrem Ayı ve Aşure Günü* başlığıyla yayınlanan ele alacağımız hutbe metni referans ayet olarak el-En‘âm 6/153’ü esas almıştır.

وَأَنَّ هَذَا صِرَاطٌ يُسْتَقِيمٌ ۖ فَاتَّبِعُوهُ ۚ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ۚ ذَٰلِكُمْ وَصِيكُم بِهِ ۚ

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah’ın yolundan ayırır. İşte günahattan korunmanız için Allah bunları size emretti.”

Taberî, Abdullah b. Mes‘ud’an rivayetle şöyle aktarmaktadır: “Bir gün Hz. Peygamberin (s.a.v.) yere bir çizgi çizerek ‘Bu Allah’ın yoludur’ dedi. Sonra da bu çizginin sağından ve solundan başkaca çizgiler de çizdikten sonra ‘Bunlar da başka yollardır. Bunların her birinin başında, kendisine çağıran bir Şeytan bulunmaktadır’ dedi ve ardından bu ayeti okudu.” Taberî, Abdullah b. Abbas’ın bu mahiyetteki ayetleri “Allah, müminlere, birlik/cemaat olmayı emretti. İhtilafa düşmelerini ve bölük pörçük olmalarını yasakladı. Evvelki ümmetlerin, Allah’ın dini hususunda tartışıp birbirlerine düşmeleri sebebiyle helak olduklarını haber verdi” şeklinde yorumladığını aktarmıştır.¹²² Böylece ayetin bağlamının İslam dinine bağlandıktan sonra bu yoldan sapmamak olduğuna işaret etmiştir.

Bununla beraber ayetin, Elmalılı’nın tefsirinde ele aldığı şekilde kendisinden önceki 151 ve 152. ayetlerle birlikte okunması durumunda konunun ve Allah’ın *bu benim dosdoğru yolumdur* sözünden maksadın ne olduğu anlaşılacaktır:

“De ki: Gelin, rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; biz, sizin de onların da rızkını veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bunları Allah size emretti; umulur ki düşünüp anlarsınız.(151) Rüshdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah’a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt

¹²² et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur‘ân*, 12/230.

alasınız diye Allah size bunları emretti.(152) Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günden gün korunmanız için Allah bunları size emretti.(153) ”¹²³

Bu ayet gurubunu birlikte ele alan Elmalılı ayetten elde edilen on buyruğu şu şekilde sıralar:

1. Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayacaksın.
2. Anne babanıza ihsanda bulunacaksınız.
3. Yoksulluk endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyiniz
4. Fuhşiyattan uzak durunuz.
5. Allah’ın haram kıldığı bir cana kıymayın.
6. Yetimin servetini yemeyin.
7. Ölçüyü ve teraziyi eşit ve tam yapın.
8. Söz söylediğiniz zaman adil olun.
9. Allah’a verdiğiniz sözleri yerine getirin.
10. İşte bunları Rabbiniz size emretti. (Benim dosdoğru yolum budur.)¹²⁴

“Benim dosdoğru yolum budur” ifadesiyle sayılan bütün emir ve yasaklar vurgulanarak bu kapsamda olduğu, dolayısıyla bunun dışında kalan tüm yolların İslâm ile bağdaşmayan farklı her türlü düşünce akımı ve hayat anlayışının, insanları Allah’ın doğru yolundan, hak dinden uzaklaştıracak sapkınlıklar olacağı vurgulanmıştır.¹²⁵ Bu ayet gurubundan önce gelen ayetlerde müşriklerin ve Yahudilerin bir takım helal-haram anlayışları eleştirilmiş ve sonrasında ise olması gereken kaideler sıralanmıştır.

Görüleceği üzere ayet oldukça geniş bir muhteviyat içermekte olup doğrudan veya dolaylı olarak Muharrem ayı veya Aşure günü gibi bir meseleyi içermemektedir. Ancak ayetin seçimi, Müslümanların yaşadığı bazı ülkelerde bu ayda Muharrem Etkinliği adı altında gerçekleştirilen bazı uygulamaların, dinin buyrukları dışında icra edilen birtakım uygulamalar olduğu vurgusu manası taşımaktadır. Bu oldukça önemli olan bir vurgudur. Dolayısıyla DİB’in dini konularda halkı aydınlatma vazifesi kapsamına, Müslümanlara yanlış ve sapkın eğilimlerden uzak durmanın yollarını öğretmek de girmektedir.

¹²³ el-En‘âm 6/151-152-153

¹²⁴ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 3/482-485.

¹²⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2/489.

3.4. Cenaze Âdâbı: Ahiret Yolcusuna Son Vazifeler

Cenaze Âdâbı: Ahiret Yolcusuna Son Vazifeler başlıklı hutbede, serlevha ayeti olarak el-Ankebût 29/57 tercih edilmiştir.

TARİH: 05.10.2018

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ
وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ خَمْسٌ: رَدُّ السَّلَامِ، وَعِيَادَةُ الْمَرِيضِ، وَإِتْبَاعُ الْجَنَائِزِ،
وِإِجَابَةُ الدَّعْوَةِ، وَتَشْمِيتُ الْعَاطِسِ.

CENAZE ÂDÂBı: AHİRET YOLCUSUNA SON VAZİFELER

Cumanız Mübarek Olsun Aziz Kardeşlerim!

Okuduğum âyet-i kerimde Yüce Rabbimiz şöyle buyuruyor: “Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.”¹

Okuduğum hadis-i şerifte ise Peygamber Efendimiz (s.a.s) şöyle buyuruyor: “Müslüman’ın Müslüman üzerindeki hakkı beştir: Selâmını almak, hastalandığında ziyaretine gitmek, cenazesine katılmak, davetine icabet etmek ve aksırdığında ona rahmet dilemek.”²

Aziz Müminler!

Hayat, ilahi bir lütf olduğu gibi ölüm de kaçınılmaz bir hakikattir. Dünyaya gelen her insan kendisine takdir edilen ömrü yaşayacak ve sonunda mutlaka ölecektir. İnsan nerede olursa olsun, ne kadar kaçarsa kaçsın, ne kadar çare ararsa arasın, ölüm onu muhakkak yakalayacaktır.³ Dünyadan, anadan, babadan, yardan, evlattan ayrılış gibi görünse de aslında ölüm, mümin kulların Cenab-ı Hakkın huzurunda sevdikleriyle yeniden buluşmalarının adıdır. Allah’a karşı kulluk vazifelerini yerine getirenler için huzur ve mutlulukla dolu yeni ve ebedî bir hayatın başlangıcıdır.

Kıymetli Müslümanlar!

Mümin olarak kardeşlerimizi ahiret hayatına uğurlarken yapmamız gereken dini ve insani birtakım sorumluluklarımız vardır. Bunların başında, ölüm döşeginde olan kardeşimizi yalnız bırakmamak, son nefesine kadar ona yarenlik etmek, duyacağı şekilde kelime-i tevhid getirerek bu ikrar ile ruhunu teslim etmesine yardımcı olmak gelir. Allah Resûlü (s.a.s) bir hadislerinde “Ölmek üzere olanlarınıza لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ sözünü telkin ediniz”⁴ buyurmuştur.

Aziz Müminler!

Sevdiğini kaybedenin kalbinde hüznün, gözünde yaş olur. Nitekim Sevgili Peygamberimiz de henüz bebek olan oğlu İbrahim’i kaybettiğinde gözyaşı dökmüştür. Ama ölümün ibret dolu gerçekliğiyle karşılaştığı o anda Peygamber Efendimizin dilinden şu sözler dökülmüştür: “Göz yaşarır, kalp mahzun olur. Fakat biz Rabbimizin razı olacağı şeylerden başkasını söylemeyiz. Vallahi, Ey İbrâhim, biz senin ölümünden dolayı gerçekten üzgünüz.”⁵

Ölümü de hayatı da yaratan Allah’tır. Mümine düşen acısı ne kadar taze ve büyük olursa olsun feryat, figan, isyan etmeden, bir gün inşallah cennette buluşmak ümidiyle Allah’ın emrine rıza göstermek, O’ndan sabr-ı cemil niyaz etmektir. Yüce Rabbimizin إِنَّ لِلَّهِ وَلِيًّا وَإِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ “Biz Allah’a

aidiz ve sonunda O’na döneceğiz”⁶ ilahi hitabına olan inanç, gönüllerin acısına merhem, kalplerin hasretine ilaçtır.

Muhterem Müslümanlar!

Ölenin ardından yapılması gereken vazifelerden biri de onun teşhiz ve tekfinidir. Bir kişi öldüğünde yakınları, dostları, komşuları ve diğer Müslümanlar haberdar edilir. Cenazesi mahremiyete dikkat edilerek özenle yıkanır ve kefenlenir. Cenazeyi en yakın akrabası veya onun görevlendireceği ehil kişiler yıkar. Ölenin borcu varsa mümkünse namazı kılınmadan önce geride bıraktığı mallardan ödenir, vasiyeti varsa bekletilmeden en kısa zamanda yerine getirilir.

Aziz Müminler!

Ölen kardeşimizin cenaze namazına katılmak, fâni dünyadan ebedi hayata uğurlarken Rabbimizden onu bağışlamasını dilemek, yerine getirmemiz gereken bir diğer dini vecibemizdir. Allah Resûlü (s.a.s), “Cenaze namazı kıldığınız zaman ölen kimseye samimiyetle dua ediniz”⁷ buyurmuştur.

Hüzünler paylaşıldıkça azalır. Ölenin yakınlarına taziye de bulunmak, sabır ve metanet dilemek iman kardeşliğinin bir gereğidir. Taziye geciktirilmemeli, başsağlığı dilerken ölenin yakınlarını üzecek söz ve davranışlardan kaçınılmalıdır. Sevgili Peygamberimiz (s.a.s) bir hadislerinde “Ölüllerinizin iyiliklerini anınız, kötülüklerini zikretmekten kaçınınız”⁸ buyurmuştur.

Muhterem Müminler!

Hüzün ve kayıp yaşayan cenaze sahiplerinin, ayrıca telaşa ve zahmete girerek taziye için gelenlere yemek hazırlayıp sunması uygun değildir. Akraba ve komşuların cenaze sahiplerine ve misafirlere ikramda bulunmaları ise sünnettir. Nitekim Mûte savaşında amcasının oğlu Câfer’in şehit olduğu haberi gelince Sevgili Peygamberimiz (s.a.s), “Câfer’in ailesi için yemek hazırlayın, çünkü başlarına kendilerini meşgul edecek bir hâl geldi”⁹ buyurmuştur.

Kıymetli Müslümanlar!

Resûl-i Ekrem (s.a.s) “Lezzetleri yok edeni, yani ölümü çokça hatırlayın”¹⁰ buyurur. O halde ölümün vaaz veren, nasihat eden ve uyarıcı bir dili vardır. Cenaze merasimleri, ölene dua etmemize vesile olduğu kadar, kendimize bakmamıza ve hayatımızı gözden geçirmemize de imkân tanır. Bir gün gelecek ömür sermayemiz tüenecek, zerre miktarı da olsa her amelimiz karşılığını görecektir.

Müminler olarak bizler, Rabbimize karşı daima hüsn-i zanda bulunuruz. O’nun affını, mağfiretini ve merhametini bekleriz. Ölümün imanlı gönüllerimize ebedi baharın umudunu bırakacağına inanırız. Ancak bununla beraber İslam’ın dosdoğru yolundan ayrılmamak, hayatımızı istikamet üzere yaşamak için gayret sarf ederiz. İşte o zaman ölüm bize Allah’tan gelen bir vuslat selamı ve sonsuz barış yurduna açılan kapı olur.

¹ Ankebût, 29/57.

² Buhârî, Cenâiz, 2.

³ Nisa, 4/78; Cum’a, 62/8.

⁴ Müslim, Cenâiz, 2.

⁵ Müslim, Fedâil, 62.

⁶ Bakara, 2/156.

⁷ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 54, 56; İbn Mâce, Cenâiz, 23.

⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 42; Tirmizî, Cenâiz, 34.

⁹ Tirmizî, Cenâiz, 21.

¹⁰ Nesâî, Cenâiz, 3.

Ölüm/mevt hadisesinden bahsettiğinden dolayı, vaaz ve hutbelerde el-Ankebût 29/57 ayetinin sıkça yer aldığını görmek mümkündür. Bu durum, insanların dini duyularını canlı tutmaya ve ölüm sonrasına hazırlıklı olmalarını sağlamaya dönüktür. Hutbede ölüm olgusu, ölüm esnasında yapılması gerekenler ve sonrasında üzerimize düşen görevler sıralanmış, taziye konusunda bilgiler verilerek birtakım yanlış uygulamalara dikkat çekilmiştir.

Hutbe serlevhasında yer alan ayetin metni ve meâli şöyledir:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ

“Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz.” (el-Ankebût 29/57).

Taberî ayetle ilgili olarak önceki ayette hicret etmenin emredildiğini, bu ayetle ise hicret etmeye hiçbir şeyin engel olamayacağını, hicret dolayısıyla can endişesi taşıyan kişilerin rahat bir şekilde yaşadıkları şu an ki yerlerinde ebedî olarak kalamayacaklarını söylemektedir. Hicret etse de etmese de her canlının ölümü tadacağını ve Allah’ın huzuruna çıkarılıp hesap vereceğini vurgulamaktadır.¹²⁶

Elmalılı el-Ankebût 29/56 ayetle baskı altında kalan Müslümanların bulundukları yerden hicret ederek Allah’a olan kulluk vazifelerini daha rahat sürdürebilecekleri mekânlara hicret edip, darlıktan genişliğe çıkmalarının vurgulandığını, el-Ankebût 29/57 ayetle ise bu hicretten ölüm endişesi duymanın yersiz olduğu, ölümden kaçmakla yani hicretten geri durmakla ölümden kurtulamayacağının belirtildiğini ifade etmektedir.¹²⁷

Her canlının ölümlü olduğu gerçeği Kur’an’ın başka ayetlerinde de vurgulanmaktadır. Bunlardan birisi şöyledir: “Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz.” (el-Enbiyâ 21/35). Bu ayet, Müşriklerin Hz. Peygamberin insani özelliklerini ileri sürerek onun bir peygamber olmayacağını, sihirbaz veya şair olduğunu ve zamanla ölüp bu iddiasının sona ereceğini söylemeleri üzerine bu iddialara cevap niteliğinde inmiştir. Müşriklere, Hz. Peygamber’in de ve onun ölümünü temenni eden kişilerin de mutlaka öleceğini hatırlatmaktadır. İnsan hayatının geçiciliği vurgusuyla beraber hayatın bir deneme, sınav yeri olduğu, sonrasında herkesin hesap vereceği gerçeği ifade edilmiştir.¹²⁸

Ölüm vurgusunun yer aldığı bir başka ayet şöyledir: “Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldatıcı şeylerden ibarettir.” (Âl-i İmrân 3/185). Ayet Uhud savaşı sonrasında birçok

¹²⁶ et-Taberî, Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân, 20/57.

¹²⁷ Elmalılı, Hak Dîni Kur’an Dili, 5:580-581.

¹²⁸ Karaman vd., Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri, 3:679.

sıkıntıyla karşılaşmış olan Müslümanların bir noktada teselli bulmaları ve münafıkların kınanmasını vurgulamıştır. Buradaki münafıkların kınanması meselesinin arka planında Uhud savaşı sonrası dillendirdikleri, kendileriyle istişare edilmesi durumunda doğru kararın alınmasını sağlayacaklarına dair sözler yer almaktadır. Bu kararın alınmasını durumunda ordunun da bu kadar zayıf vermeyeceğini söylemeleridir. Ayet ise ölümden kaçmanın mümkün olmayacağını vurgulamıştır.

Bu ayet gurubu dikkatli bir şekilde incelendiğinde bir sıkıntılı süreç sonrasında inzal olduğu görülecektir. Hicret öncesi tereddüt, Uhud Savaşı sonrası oluşan karamsar tablo, Hz. Peygambere yöneltilen sihirbaz ve şair olup ölüp gideceği şeklinde yöneltilen ithamlar vs. Ölüm olgusu ne müşrikler ne de ilk insandan bugüne bilinmeyen bir mefhum olmayıp, buradaki esas vurgunun ölüm sonrasında bir hesabın olacağı gerçeğidir.

Dolayısıyla hesap vurgusu ile dünya hayatının geçici bir yer olmakla beraber, insana yüklenmiş bir sorumluluk sahası olduğu gerçeği hatırlatılarak yapıp ettiklerinden dolayı hesaba çekileceği ifade edilmiştir. Gerek ele aldığımız el-Ankebût 29/56 ayeti gerekse diğer verdiğimiz örnek ayetleri kulluk bilincini ön plana çıkarmak, sorumluluktan geri durmanın ölüm gerçeğinden bizi kurtarıp koruyamayacağı, herkesin ölüm sonrası hesaba çekilip yaptıklarından mesul olduğu konularını ihtiva eden bir anlam içermektedir. Bununla birlikte hutbede, Müslümanların bir cenazenin tekfin ve tedfinine dair sorumlulukları da hatırlatılmıştır. Bunların direk ayetin mesajı içerisinde olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak bu uygulamaların ölümle ilişkisi olması ve ölüm sürecinden itibaren toplumsal bir yükümlülük/*farz-ı kifāye* ifade etmesi bağlamında ayetle bir etkileşiminin kurulması, makul karşılanabilir.

3.5. İyilik: Paylaşıldıkça Artan Değer

İyilik: Paylaşıldıkça Artan Değer başlıklı hutbe, Fussilet 41/34 ayeti serlevha olmak suretiyle hazırlanmıştır. Ayet ve hutbe metni ile ayetin meâli aşağıdadır:

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

“İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!” (Fussilet 41/34)

وَلَا تَسْتَوِ الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ۚ ادْفَعْ بِالَّذِي هِيَ أَحْسَنُ ۚ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ

عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

أَبْرُ حُسْنُ الْخُلُقِ وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي صَدْرِكَ وَكَرِهْتَ أَنْ يُطْلَعَ عَلَيْهِ النَّاسُ.

İYİLİK: PAYLAŞILDIKÇA ARTAN DEĞER

Cumanız Mübarek Olsun Aziz Müminler!

Okuduğum ayet-i kerime Yüce Rabbimiz şöyle buyuruyor: “İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde iyilikle ortadan kaldırırsın. O zaman göreceksin ki seninle arasında husumet bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.”¹

Okuduğum hadis-i şerifte ise Peygamberimiz (s.a.s) şöyle buyuruyor: “İyilik güzel ahlaktır. Kötülük ise vicdanını rahatsız eden ve insanların bilmesini istemediğin şeydir.”²

Aziz Kardeşlerim!

İyilik, yaratılışın temel gayesidir. İnsanı yaratan, nimetlerle buluşturan, koruyan, bağışlayan ve rahmetiyle kuşatan Rabbimiz, hangimizin daha iyi işler yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır.³

Yaşadığımız hayat bir iyilik yolculuğudur. İnsan, bu dünyaya inanmak ve iyi işler yapmak için gelen bir yolcudur. İnsan bu dünyada iyi, hayırlı ve faydalı işler yapmak, doğru ve güzel davranışlar ortaya koymak için vardır. Kötü, yanlış, çirkin ve zararlı işlerden kaçınmak ve bunlara engel olmak insanın en temel görevidir.

Muhterem Müminler!

İmanın ve bütün ibadetlerin bize kazandırmak istediği hasletin adıdır iyilik. İyilik, insanı insan kılan değerlerin tamamıdır. İyi bir kul, iyi bir evlat, iyi birer anne-baba, iyi bir komşu, iyi bir dost, kısaca iyi bir insan olmak dinimizin bizlerde görmek istediği en mühim özelliktir.

İyilik bir iman ve İslam davetidir. Kimi zaman güzel ahlak, erdem ve fazilettir. Kimi zaman da hayır-hasenat, sadaka ve zekâttır. İyilik, bazen de bir tebessüm ve kucaklama, tatlı bir söz ve güler yüzdür. İyilik, iyi olma, iyilerle beraber iyiliği yayma çabasıdır. İman ve ibadetin en yüksek makamıdır.

Muhterem Müslümanlar!

İyilik yalnızca arkadaş, yorguna dayanak, garibe sığınak olmaktır. Mülteciyi bağrına basmak, yetime kol kanat germek, yaşlının elinden tutmaktır. İyilik karşılık beklemeden vermek; gücünü, tecrübesini, malını, sevgisini ve merhametini, dünyevî bir karşılık düşünmeden paylaşmaktır.

İyilik insaftır, fedakârlıktır, adalettir, şefkattir. Mazlumun yanında, zalimin karşısında olmaktır. İyilik duadır, niyazdır, selamdır. Sıkıntılı bir anda âminlere açılan bir çift eldir iyilik. İyilik bir defasında ağaç dikmek, öbür defasında aç kalan bir hayvanı doyurmaktır. Komşuya götürülen bir kap yemek, yol sorana yolunu tarif etmektir.

Aziz Müminler!

İslam medeniyeti hayır ve iyilik hareketlerini asırlardır yaşatmaktadır. Bu amaçla birçok vakıf kurmuştur. Milletimiz, kurduğu vakıflar aracılığıyla mazlumlara sığınak, muhacirlere ensar olmuştur.

Değerli Müminler!

Ne hazindir ki günümüzde iyilik; kötülük kadar insanlığın gündeminde yeterince yer bulamıyor. Kötülük gün geçtikçe dünyamızı kuşatıyor. İnsanoğlu her geçen gün vicdan, adalet, şefkat ve merhamet gibi yüce değerlerini yitiriyor.

Böylesi bir dünyada iyiliği hâkim kılmak ve kötülüğe engel olmak hepimizin ideali olmalıdır. Zira elimizle, dilimizle ve kalbimizle kötülüğe dur diyebilmek imanımızın gereğidir. Unutmayalım ki **“İyilikler kötülükleri yok eder.”**⁴ İhmal ettiğimiz her bir iyiliğin yerini ise kötülük işgal eder.

Aziz Müminler!

Geliniz bu mübarek vakitte Rabbimize şöyle niyaz edelim: Ey Rabbimiz! Bizleri, kalplerimiz arasında iyilik ve merhamet köprüsü kurabilen bahtiyar kullarından eyle!

Rabbimiz! Bizlere dünyada ve ahirette iyilikler ihsan eyle ve bizi cehennem azabından koru!⁵ **Rabbimiz! Hesap gününde bizi, annemizi, babamızı ve bütün müminleri bağışla!**⁶

¹ Fussilet, 41/34.

² Müslim, Birr, 14.

³ Mülk, 67/2.

⁴ Hüd, 11/114.

⁵ Bakara, 2/201.

⁶ İbrahim, 14/41.

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Hutbe metni Fussilet 41/34 ayeti ile sunulmuş ve iyiliğin/hasene faziletleri hakkında bilgiler verip günümüz dünyasında yeterince yer bulmadığı hususuna dikkat çekmiştir. Böylece kötülüğe/seyyi'e karşı bir bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu durum, bireysel ve toplumsal ahlak ile ilişkili olduğundan isabetli bir hutbe konusudur.

İslam anlayışında, dindar olarak nitelendirilen bireylerde, sosyal hayatlarında ahlaki değerleri yaşıyor olmaları en mühim göstergelerdendir. O halde denilebilir ki

ahlaki ilkelerin yeterli düzeyde yaşama yansıtılmadığı toplumlarda, Müslümanca bir hayatın olasılığından söz edilemez.¹²⁹ İyiliğin konu edinildiği hutbe metni bu amaçların gerçekleştirilmesi hususunda önemli bir konuya dikkat çekmiştir.

Ayeti yorumlayan ilk müfessirlerden Mukâtil'in yaklaşımları, ayeti anlamada dikkat çekicidir: “Ey Muhammed! İyilik ve kötülük bir değildir. Sen kötülüğü iyilikle sav! Bu emrin verilmiş nedeni şudur: Ebû Cehil (ö. 2/624) Hz. Peygamber'e eziyet ederdi. Peygamberimiz de ona kızdığı için onu görmek istemezdi. Bunun üzerine ayet, onun yaptıklarını görmezden gelmesini ve hoş görmesini söyledi. “Böyle davranırsan aranızda düşmanlık olan kişinin –yani Ebû Cehil'in- senin dinde sıkı bir dostun olacağını ve akrabaların arasında da sıcak bir yakının olacağını görürsün” dedi.”¹³⁰

Taberî ayetteki “Kötülüğün en güzel şekilde önlenmesi” ifadesi ile kastedilenin “öfke halinde bile yumuşak huylu olup kötülük yapanın affedilmesi” olarak açıklar. Allah'ın böyle davranan kulları şeytanın şerrinden koruyarak, düşmanlarını ise boyun eğdireceğini söyler. Böylelikle düşmanların dost olacağını ifade eder.¹³¹ Bu ifadeyi Atâ ve Mücahid, *kötülük yapanlarla karşılaştığında ona selam vermek* şeklinde yorumlamışlardır.¹³²

Zemahşerî, kötülüğün savuşturulmasına yol açacak iyiliği, kendisine yapılan kötülüğü affetmek olarak açıklamaktadır. Bununla beraber daha makbul olanının yapılan kötülüğe iyilikle mukabele etmek olduğunu ifade eder. Böyle bir yaklaşımın en azılı düşmanı bile bir dosta dönüştüreceğini ve kötü fiilin en güzel şekliyle geçirileceğini söyler.¹³³

Fahreddin er-Râzî, burada geçen iyilik ve kötülük hakkında ayetin bağlamı göz önüne alındığında, İyilik ile kastedilenin, Hz. Peygamber tarafından insanların dine davet edilmesi, inkârcılar tarafından karşısına çıkarılacak zorluklara sabretmesi, intikam duygusuna kapılmayarak, kötülüğe kötülükle mukabele etmemesidir. Kötülüğün maksadın ise putperestlerin, “Bizi çağırdığın şeylere karşı kalplerimiz kapalıdır” (Fussilet 41/5) ayetindeki müşrik ifadesidir” der.¹³⁴ Elmalılı da konuyu Fahreddin er-Râzî gibi Hz. Peygamber'in tebliğine karşı yapılan itirazlara karşı tutumuyla ilişkilendirmiştir. Allah'ın dinine çağrı karşısında, kötülük besleyen kişilerin gazabına sebebiyet vermeyerek, en güzel iyilik olan muamele yapılmasının vurgulandığını söyler.¹³⁵

¹²⁹ İbrahim Hilmi Karşlı, “Diyanet Dergi | Diyanet - Aylık Dergi - Aile - Çocuk - İlmi Dergi - Bülten” (Erişim 01 Ocak 2021).

¹³⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/743.

¹³¹ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 21/170.

¹³² et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 21/171.

¹³³ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eqâvîl fi vücûhi't-te'vîl* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1997), 5/383.

¹³⁴ Fahreddîn Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981), 27/125.

¹³⁵ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 6:327.

H .     , kendisine sorulan soruya cevaben H . Peygamber ahl kının Kur'an ahl k  olduğunu ifade etmiştir. Kur'an-ı Ker m bu söyleme uygun olarak H . Peygamber'i Müslümanlara bir rol model olarak sundu una göre (el-Ahz b 33/21) her Müslümana d   en görevin k t l  e karşılık en güzel şekilde mukabele etmek gibi yüklenmiş olduğu ahlaki bir görev vardır. O halde burada  yet, ahlak ilkesini tüm Müslümanlar için koyduğunu söylemek mümkündür. Buradan hareketle ayetin ihtiva ettiği anlam ile hutbede yer aldığı şekli arasında bir uygunluk olduğu söylenebilir.

SONUÇ

İletişimin en önemli unsuru şüphesiz mesajın kaynaktan çıktığı şekliyle alıcıya ulaşmasıdır. Bu ulaşan mesaj sadece ifadelerin sözlük anlamlarıyla değil aynı zamanda o kültürün üyelerinin paylaştığı anlam bütünlüğü ile hayat bulacaktır. O halde hitabi olan Kur'an'ın indiği dönemin ortamını ve şartlarını göz ardı etmediğini, insanların fikri, sosyal ve ruhsal durumlarını göz önüne alarak hem akıllara hem de o günkü insan psikolojisine uygun olacak bir dille insan iç dünyasına dair hitap özelliği bulunduğunu söylemek mümkündür.

Kur'an hitabının indiği dönemde hâkim olan ilişki, olay ve sosyal koşulların etrafında cereyan ettiği bilgisi, doğru bir anlam-manaya ulaştıracak yaklaşımın ipuçlarını vermektedir. Öyleyse hatibin hitabından kastını anlamak için ya muhatap kitleden olmak ya da muhatap kitleyi doğru bir şekilde analiz etmekten başka bir yol bulunmamaktadır. Bu analiz sadece kişileri değil aynı zamanda toplumsal açıdan dönemin psikolojik, sosyolojik, ekonomik, sosyal yönlerini hem İslam öncesi hem de sonrasında birlikte değerlendirilerek doğru bir bakış açısını kazandıracaktır.

Kur'an, İslam dinin en temel kaynağı hüviyetindedir. İnsan hayatına doğru bir bakış açısı kazandırmak, ibadet hayatını düzenlemek, günlük yaşamına birtakım düsturlar ile (ahlak) birlikte devam etmesine kaynaklık eden bu kitabın kendi mecrasında anlaşılıp anlaşılmaması bu hususların ne denli doğru olarak ortaya çıkacağının da belirleyicisi olacaktır.

Günümüzden geriye doğru Kur'an ayetlerinin kendi mecrasında anlaşılıp anlaşılamadığı hususunda yapılan tartışmalarda bize fikir veren hususların başında *bağlam bilgisi* gelmektedir. Tartışmaya mahal vermeyecek şekilde ayetlerin bağlamından koparılıp ihtiva etmediği birçok anlamın yüklendiğine şahit olunmaktadır. Bu anlam karmaşasının ortaya çıkmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bilimsel gelişmelerin gerisinde kaldığını düşünen Müslümanların bu durumlarını izale etmek amaçlı yazılan bilimsel tefsirler, bağlı bulunduğu mezhebin en doğrusu olduğunu ispat etmek için yapılan Kur'an'dan delil aramalar, ideolojileri desteklemek amaçlı yapılan yorumlar, lafza aşırı bağlılık, süre ve ayet bütünlüğünün göz ardı edilmesi, dil ve gramer noktasındaki eksikliklerden kaynaklı birçok başlığı saymak mümkündür. Çalışmada bu başlıklardan birçoğundan kaynaklı olarak yapılan bağlamsal hataları görmekle beraber, en belirgin olan hususun her konuyu bir ayetle destekleme arzusu olduğu söylenebilir.

Hutbeler Hz. Peygamberin dini anlatmada başvurduğu önemli sahalardan birisi olmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise dini anlatım amacının yanı sıra benimsetilmek istenen bazı dini ya da siyasi fikirlerin hutbe üzerinden topluma ulaştırılmaya ve bu yöntemle toplum şekillendirilmeye çalışılmıştır. Cuma namazı ve hutbesinin farz

oluşundan kaynaklı olarak geniş bir kitleye hitap etme fırsatı sunan hutbelerin gerek üslup gerekse içerik olarak zaman içerisinde değişime uğradığı, bu geniş kitleye propaganda aracı olarak kullanıldığı -Emevi dönemi başta olmak üzere- bir vakıadır.

Ülkemizde dini konularda halkı aydınlatma sorumluluğuna sahip olan DİB, İslam dininin öğretilerini hutbeler aracılığıyla insanlara ulaştırmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede Bayram ve Cuma namazlarında okunacak hutbeler, din görevlilerine ulaştırılarak ve çevrim içi erişime açılarak yayınlanmaktadır. Aynı anda kırsaldan metropollere kadar ulaşabilen ve binlerce Müslüman tarafından dinlenen hutbelerin, toplumun din eğitimi bağlamında rolü ve önemi tartışılmazdır. Zira bu hutbeler, ayetler, hadisler ya da Hz. Peygamber'in hayatından anekdotlar içermektedir. Öte yandan zaman zaman, Fıtır Sadakası gibi bazı dönemsel, acil ya da önemli fıkhi hususlara da yer verilmek suretiyle bireyin dini görevlerini aksatmaması için hatırlatmalar da içermektedir.

Bu çalışmada hutbelerde okunan serlevha ayetlerinin Tefsir müktesebatına uyumluluğu incelenmiş ve Kur'an mesajının daha doğru bir şekilde kitlelere ulaştırılması için daha sonra hazırlanacak hutbelere bazı önerilerde bulunulmuştur. DİB'in kuruluşundan beri hazırladığı hutbelerin tamamını incelemenin çalışmanın kapsamını aşmasından dolayı örneklem ve dönemsel hutbeler seçilmiştir.

Örneklem olarak alınan hutbelerde yapılan incelemeler, bağlam konusunun hâlihazırda zaman zaman ihlal edildiğini ortaya koymaktadır. Bu ihlallere götüren sürecin, konuya göre ayet bulma anlayışından kaynaklandığı ve her hutbe konusunun bir ayetle –mutlaka- desteklenme çabasının getirdiği sonuç olarak değerlendirilmiştir. Gerek Hz. Peygamberin vefatından sonra belli bir ritüel şeklini alan kandil geceleri gerekse tarihi zaman içinde cereyan eden olaylar sonrası önem atfedilen -zafer bayramı, cumhuriyet bayramı, İstanbul'un fethi vb.- günlerde okutulan hutbelerde yer alan ayetlerin bağlamının ihtiva etmediği anlamlarla bu günlerde okutulduğu görülmektedir.

Sosyal yaşama yönelik verilmek istenen mesajların yine aynı şekilde anlam bütünlüğü açısından bağdaştırmanın mümkün olmadığı ancak sadece ayetin belli birkaç kelimesi ile istenen mesaja yönelik ifadelerin alınarak hazırlanan hutbe metinlerine sıklıkla rastlanmaktadır. 1998 yılında el-Bakara 2/195 ayeti Diyanet Dergisi'nde Mart sayısında yayınlanan dört hutbe metninin üçünde, “Kan Bağışının İslam'daki Yeri”, “İslam'da Çevre Sağlığı ve Temizliği” ve “İslam'da Sağlığa Verilen Önem” başlıklı hutbe metinlerinde de referans ayet olarak verilmiştir. Ayette geçen “kendi elinizle kendiniz tehlikeye atmayın” ifadesinin kan bağışı, çevre sağlığı ve temizliği, sağlığa verilen önem gibi konulara tek başına ışık tutan bir yönünün olmadığı gibi bu ifadenin nüzûl sebebi göz önüne alındığında dünyevi bir yönünün olmadığı anlaşılmaktadır. Çok çapıcı bir örnek olarak karşımızda duran bu husus ayetlere güncel bağlam oluşturma çabasını ortaya koymaktadır.

2008 yılında okunan hutbelerin merkezi hutbe uygulaması olmadığından Ankara Müftülüğü tarafından hazırlan hutbe metinlerinden almış olmamıza rağmen birçok metnin redaksiyon yapılarak geçmiş yıllarda okutulan Diyanet hutbelerinden derlendiği görülmektedir. Bu anlayışı Diyanetin kendi hutbeleri içerisinde de sık sık görmek mümkündür. İyi hazırlanmış bir hutbe metninin geçen yıllar içinde tekrardan okutulması elbette mümkündür. Ancak bağlamsal açıdan sorun arz eden metinlerin tekrar tekrar okutulmasının dinleyici kitle açısından ayetin ihtiva etmediği anlamı belleklere kazınacağı ve Kur'an'ın içermediği bir anlamın yaygınlaşacağı durumunu beraberinde getirmektedir.

Çalışmanın planlama aşamasında onar yıllık periyodlar (1998/2008/2018) ile yapılacak incelemenin zaman içerisinde bağlam konusunun olumlu veya olumsuz yönde bir değişime uğrayıp uğramadığını verebileceği düşünülmüşse de çalışmanın neticesinde gözle görülür bir değişimden söz etmek mümkün değildir. Bununla beraber 2018 yılı incelemelerin nisbi oranda bağlam konusuna riayet edildiğini söylenebilir.

Hutbelerde referans olarak alınan ayetlerde yapılan bağlam hatalarının başlıca nedenleri, Kur'an'daki bazı ifadeleri bağlamından çıkarmak ve metin içerisinden soyutlayarak ele almak, ona parçacı bir şekilde yaklaşmak biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Belli bir ayetin konu bütünlüğü içindeki yerini göz ardı ederek tek başına bir hüküm cümlesi gibi yer verilen hutbeler olduğu gibi bununla beraber belli bir ayetin sadece konuya uygun düşen bir bölümünü veya birkaç kelimesi alarak zihinlerde bir ilişki olduğu izlenimi oluşturan hutbelere de rastlamak mümkündür. “Engellileri anlamak” başlıklı hutbede el-Mâide sûresi (5/2) “İyilik ve takvada yardımlaşın” kısmını alarak okutulması bu açıklamaya çalışılan hususa çarpıcı bir örnek olarak sunulabilir.

Diğer bir bağlam sorunu ise ayetleri kuşatan tarihi ve toplumsal şartların göz ardı edilerek ayeti anlama biçimleridir. Çalışmada yer verdiğimiz “Cami ve Cemaat Adabı” başlıklı hutbe metni el-A'râf 7/31 ayeti camiye süslenerek gelmek biçiminde anlaşılmıştır. Oysa Mekkî olan âyetin nüzûl döneminde süslenerek giyinmek bir yana setr-i avret mahallini örtecek miktarda kıyafet bulunmasının bile zorlukları olduğu gerçeği ayetin yorumuna katılmamıştır.

Kur'an ayetlerinin bir başka yönden bağlamının göz ardı edilme nedeni şüphesiz esbâb-ı nüzûl sebeplerinin dikkate alınmamasıdır. “Eğitim ve Öğretimin Önemi” adlı hutbede yer alan “hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu” ifadesinin eğitim ve öğretimle bağdaştırılması da bu hususa örneklik teşkil etmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı yürüttüğü hutbe faaliyetlerinde her hutbede bir referans ayet kullanmakta olup bunu istisnasız olarak sürdürmektedir. O halde gerek hutbe metinlerinde yer alan ya da başka çalışma şekillerinde istifade edilen ayetlerin; Kur'an bütünlüğüne riayet edilerek gerek ayet içi gerekse ayetler arası münasebetleri göz önünde bulundurarak anlamaya çalışmak ve bu şekliyle okuyucu veya dinleyiciyle buluşturmak doğru bir yaklaşım olacak, bunların göz ardı edilmesi ise Kur'an'ın

söylemediğini söyletmeye çalışmak olarak karşımıza çıkacaktır. İstifade edilen ayetlerin bir bölümünü almak eğiliminin terkedilmesi, ayetin anlam bütünlüğü bozulmadan tamamen verilmesi gerekmektedir. Ayetin parçasının verilmesi durumunda ise mutlaka alınan parçanın bağlamının korunmasına dikkat edilmelidir.

Kurumsal bütünlük açısından DİB'in hazırlamış olduğu hutbelerin referans ayetleri anlama ve sunma biçiminin, yine kurum tarafından hazırlanan Kur'an Yolu Türkçe Meâl adlı tefsir çalışmasıyla uygunluk içinde olması, en azından bu tefsir çalışmasıyla çelişkiye düşülmemesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- A. Hamdi Akseki. *Yeni Hutbelerim*. Ankara: Nur Yayınları, ts.
- Albayrak, Halis. *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*. İstanbul: Şule Yayınları, 2015.
- Ateş, Abdurrahman. "Vaaz ve Hutbelerde Kur'an'a Yeterince Yer Verilmemesi ve Ayetlerin Uygun Bağlamda Kullanıl(a)maması Problemi". *Din Hizmetleri Sempozyumu II/* (2008), 463-475.
- Ateş, Süleyman. "İhlâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/535-537. TDV Yayınları, 2000.
- Aydar, Hidayet. "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Cumhuriyet Dönemi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2007).
- Baktır, Mustafa. "Hutbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/425-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bekiroğlu, Harun. *Uluslararası Cami Sempozyumu(Sosyo-Kültürel Açıdan)*. "İlk Dönem 'İbadet Mekânı' Algısı Bağlamında Kur'an'da Mabedler ile İlgili Kavramların Dönüşümü". *İnönü Üniversitesi Yayınları*.
- Bekiroğlu, Harun. *Tefsir Metodoloji Açısından el-Burhan ve el-İtkan*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-. *Ensâbü'l-eşrâf*. Beyrut, 1987.
- Bozkurt, Ahmet. "İslam Hukuku Açısından Bir Prensip Olarak Şûrâ Ve İstişâre" 6/11 (2019).
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-şâhih*. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Celaledin es-Süyuti. *Lübabü'n Nükul Fi Esbabî'n Nüzul*. çev. Abdulcelil Alpkıray. İstanbul: Semerkand, 2016.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Cündioğlu, Düccane. *Kur'an Çevirileri Dünyası*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.
- Cündioğlu, Düccane. "Kur'anı Anlama'nın Anlamı Üzerine".
- Cündioğlu, Düccane. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2014.
- Cündioğlu, Düccane. *Söz'ün Özü Kelam-ı İlahi'nin Tabiatına Dair*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.
- Cündioğlu, Düccane. *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*. İstanbul: Kitapevi, 1998.
- Çağrı, Mustafa. "İnfak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Dini Hitabet Çeşitleri-İlkeleri-Örnekleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Çalışkan, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Çetiner, Bedreddin. *Fatiha'dan Nas'a Esbab-ı Nüzul Kur'an Ayetlerinin İnış sebepleri*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2016.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Demirci, Muhsin. *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.

- Döner, Muhammet. *Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2004.
- Emalı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dîni Kur'an Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Şura Yayınları, 1992.
- Ergün, Mehmet. *Vaaz ve Hutbelerde Bağlamından Koparılan Ayetler*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Erkoçoğlu, Fatih. "Kutsal(laştırılmış) Bir Mekan: Kerbela (Osmanlı Hâkimiyetinin Sonuna Kadar)". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV/1-2010/ (ts.), 277-320.
- Ersöz, Muhammed. *Kur'an'ın Dil Yapısı ve Kur'an Kelimelerinin Terimleşmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Erten, Mevlüt. "Kur'an'da Hakikat ve Mecazın Tespitinde Bağlamın Önemi". *İslami İlimler Dergisi* 8/1 (2013), 163-184.
- Erten, Mevlüt. *Nass-Yorum İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 2002.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. çev. Sıtkı Güllü. İstanbul: Huzur Yayın, 2012.
- Gezgin, Ali Galib. "Ayetler ve Sureler Arasındaki Tenasüp" ile "Surelerin Tertibinin Tevkifiyeti'nin "Kur'an'ın 'Metin içi Bağlam'ı Açısından Önemi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30/ (2001), 1-47.
- Gözeler, Esra. *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016.
- Günal, Mustafa. *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-. *Mülteka'l-Ebhur*. çev. Mustafa Uysal. Konya: Uysal Yayınları, 1980.
- Havva Yaman, Derya Akkaya. "Dil Biliminin Kelime Öğretimine Açılan Kapısı: Bağlam Türleri", 2599-2610.
- Hûlî, Emin el-. "Tefsir Ve Tefsir'de Edebi Tefsir Metodu". çev. Mevlüt Güngör 2/7 (ts.).
- İbiş, Fatih. "Yazılı Metin-Sözlü Metin Bağlamında Kur'an Metninin Mahiyeti" 15/41 (2012), 185-196.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kâhire: Dârü'l-Fıkr, 1979.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsned thk. Şuayb el-Arnâvî*. Kâhire: Müessesetu'r-Risâle, 2001.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefa: Hz. Peygamber ve Halifeler*. çev. Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik b. Hişam b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *Siret-i İbn Hişam*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2018.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- Kandemir, M.Yaşar. "Cevâmiu'l-Kelim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/440. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Karaman, Hayreddin. "Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/22-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- Karaman vd., Hayreddin. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Karşlı, İbrahim Hilmi. "Diyanet Dergi | Diyanet - Aylık Dergi - Aile - Çocuk - İlmi Dergi - Bülten". Erişim 01 Ocak 2021. <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=2902#>
- Keskioğlu, Osman. *Nüzulünden Günümüze Kur'an'ı Kerim Bilgileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014.
- Kesler, Fatih. *Medine Tefsir Ekolü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Kiliç, Murat. "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet İle Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler" 17/35 (2017), 137-166.
- Kocaman, Ahmet. "Dilde Bağlam ve Anlam ilişkileri Üzerine" 39/332 (ts.), 397-401.
- Komisyon. *Bağlam*, ts.
- Kubat, Mehmet. *İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2015.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-. *el-Muhtaşar*. çev. Süleyman Fâhir. İstanbul: Eser Neşriyat, 1976.
- Külekcî, Cahit. "İlk Dönem İslam Siyasi Tarihinde Hutbe Uygulaması" 8/7 (2013), 307-321.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî el-. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Murtaza Bedir. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-. *el-Hidâye*. çev. Ahmet Meylanî. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1991.
- Mevdûdî. *Kur'an'ı Anlamak İçin Temel Prensipler*. çev. Mehmet Söylemez. Adana: İmko, 1969.
- Mevdûdî, Ebu'l Al'â. *Tefhimü'l Kur'an*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Muhammed İsa Yüksek. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Bağlam Bilgisi Referansları ve Sınırları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte. Beyrut: Mu'essesetu't-Târîhi'l-'Arabî, 2002.
- Mukâtil Bin Süleymân. *Tefsir-i Kebir*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 4 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Fetâvâyı Hindîyye*. çev. Mustafa Efe. Ankara: Akçağ Yayınları, ts.
- Mustafa Öztürk. *Kur'an'ı Kerim Meali*. İstanbul: Düşün Yayınları, 2011.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şâhîh*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.
- Okumuş, Fatih. "Setr-i Avret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/576. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Öz, Ahmet. *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî er-. *et-Tefsîrü'l-Kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1999.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981.
- Refas, Bochra. *Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes'te 'Slm' Kökünün Semantik İncelemesi*. Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014.
- Salih Akdemir. *Son Çağrı Kur'an*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân ve bağlam*. İstanbul: Şûle Yayınları, 2018.

- Suyûtî, Celaleddin es-. *Esbabü'n Nüzul*. çev. Abdulcelil Alpkıray, ts.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed b. Ali. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- Sülün, Murat. *Kur'ân Kılavuzu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*. thk. Abdüşşâfi Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Şahiner, Mevlüt. *Camilerde Hutbe ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kayseri İl Müftülüğü Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahriç ve Tahlili (2006-2010)*. Erciyes Üniversitesi, 2012.
<http://ktp2.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=4692&tarama=hutbe>
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Taberî Tefsiri*. çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınevi, 2018.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî el-Bağdâdî et-. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1992.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. Kâhire: Dâru Hecr, 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Meüssesetü'r-Risâle, 2000.
- Taşan, Yusuf. *Dinî Tebliğde Hutbenin Yeri ve Hz. Peygamber'in Hutbe Tarzı*. Marmara Üniversitesi, 2007.
- Tekeli, Hamdi. "Regaib Gecesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/535-536. TDV Yayınları, 2007.
- Tiyek, Fatih. *Kur'anı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Türcan, Talip. "Şûra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/230-235. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uçman, Abdullah. "Ali Suâvi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/445-448. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Uzun, Nihat. *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Ünal, Halit. "Berat Gecesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/475-476. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ünver, Mustafa. *Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü*. Ankara: Sidre Yayınları, 1996.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *Esbâbu Nüzûlü'l-Kur'ân*. thk. . İsmâ b. Abdilmuhsin el-Hamîdân. Dâru'l-İslâh, Dammâm, 1992.
- Yargıcı, Atilla. "Mekki ve Medeni Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi" 17/4 (2004), 14.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Necm Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/495-496. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yavuz, Yusuf Şevki - Çetin, Abdurrahman. "Âyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/242-244. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yüzendağ, Ahmet. *Hitabet Dersleri*. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 1960.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fî vücuhi't-te'vîl*. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1997.

- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim el-Mısırî. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2001.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (Mucur Müftülüğü). “(03 Mart 1924)-Diyanet İşleri Başkanlığımızın Kuruluş Yıldönümü...” Erişim 22 Mart 2020. <https://kirsehir.diyanet.gov.tr/mucur/Sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&contentid=192>
- “Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yaşlı ve Engelli bülteni”. Erişim 14 Aralık 2020. Erişim 14 Aralık 2020. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/42250/istatistik-bulteni-2020-mart.pdf>
- Başbakanlık Genelgesi Başkanlık Hizmetleri, Başbakanlık Genelgesi Başkanlık Hizmetleri. B.02.1.DİB.0.65.02-010.06.02-920 (06 Ağustos 2007).
- “Diyanet Aylık Dergi” 86 (Subat 1998).
- “Diyanet Aylık Dergi” 89 (Mayıs 1998).
- “Diyanet Aylık Dergi” 91 (Temmuz 1998).
- “Diyanet Aylık Dergi” 92 (Ağustos 1998).
- “Diyanet Aylık Dergi” 95 (Kasım 1998).
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun. 633 (22 Haziran 1965).
- “Hutbe Arşivi”. Erişim 12 Ocak 2020. <https://ankara.diyanet.gov.tr/Sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&contentid=241>
- “Organ bağışı caiz midir? : Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı : Dini Bilgilendirme Platformu”. Erişim 22 Kasım 2020. <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/993/organ-bagisi-caiz-midir>
- “Türk Dil Kurumu | Sözlük”. Erişim 13 Aralık 2020. <https://sozluk.gov.tr/>